Les minories socials i la justícia

Època medieval i moderna

Dolors Bramon Planas · Joan J. Busqueta Riu
Àngel Casals Martínez · Pau Castell Granados
Maria Josepa Estanyol Fuentes · Valentí Gual Vilà
Sergi Grau Torras · Rocío Rodríguez Sánchez

Edició amb el suport de:

FUNDACIÓ PRIVADA
MÚTUA CATALANA

1a edició: novembre de 2018

© Del pròleg: Salvador-J. Rovira i Gómez
© Dels textos: els seus autors

© De la coordinació:
ARXIU HISTÒRIC ARXIDIOCESÀ DE TARRAGONA
C. de Sant Pau 2, 43003 Tarragona
Tel. 977 23 34 12 (Arquebisbat ext. 214)
arxiu.historic@arqtgn.cat
www.ahat.cat

© De l'edició:
SILVA EDITORIAL
C. Nou de Santa Tecla, 14, baixos · 43004 Tarragona
Tel. 977 24 88 83
nousilvaequips@gmail.com
www.silvaeditorial.com

Impressió: Ulzama

ISBN: 978-84-949047-6-9
Dipòsit Legal: T-1468-2018

Tots els drets reservats.

LES MINORIES SOCIALS I LA JUSTÍCIA
Època medieval i moderna

PRÒLEG

Els investigadors, en particular, i les persones interessades per la Història, en general, han d'agrair a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona la iniciativa que des de l'any 2015 té d'organitzar periòdicament les Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip amb la intenció de donar veu als investigadors la qual es vol fer arribar a tothom, ja que aquesta activitat, desenvolupada a la Sala Santa Tecla del Centre Tarraconense, és lliure i oberta als estudiosos i al públic en general. Aquesta bona pensada s'arrodoní del tot amb la decisió de nomenar les jornades amb el nom del mossèn Sanç Capdevila i Felip que fou, per voluntat del cardenal Vidal i Barraquer, fundador de l'Arxiu Arxidiocesà, el primer director de la institució. Difícilment s'hagués pogut trobar un nom més adequat per denominar-les i a l'ensems una millor manera d'honorar la memòria de l'eclesiàstic, arxiver i historiador que amb la concentració a la capital de l'arxidiòcesi dels fons documentals dels diversos arxius parroquial els salvà de la destrucció de l'any 1936.

Per a mi, com a modernista, és una satisfacció poder prologar el volum que conté les ponències de les III Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip, dedicades a tractar "Les minories socials i la justícia a l'època medieval i moderna" que se celebraren a Tarragona els dies 15 i 16 de juny de 2017.

La primera de les vuit ponències de les III Jornades es deu a la Dra. Maria Josep Estanyol Fuentes i du el títol: "Els jueus a la Catalunya Nova". S'inicia amb una introducció en la qual es demostren els orígens de les comunitats jueves a la Catalunya Nova a base dels testimonis epigràfics conservats de la presència dels jueus en el territori. Resta clar que la conquesta de Lleida i Tortosa per Ramon Berenguer IV no els foragità pas i que continuaren amb la seva vida sota els nous sobirans dels que molts jueus foren administradors, metges, secretaris i ambaixadors. Es destaca que actualment es tenen comptabilitzades 127 poblacions amb comunitats jueves a Catalunya, 78 de les quals pertanyen a la Catalunya Nova. L'organització jueva, configurada entorn de les alfames,

també mereix la consideració de l'autora. Es destaca com els jueus acabaren essent víctimes propiciatòries dels impostos entre els que destacaven el de sopar de presència i el de sopar d'absència que estaven relacionats amb la presència del rei i dels seus acompanyants. L'estructura jurídica de les comunitats, fonamentada en la Torà també és tractada adequadament. Es ressalta el paper dels malparlers que eren jueus que acusaven altres jueus d'haver profanat una hòstia o d'haver blasfemat contra algun principi del cristianisme o contra Jesús i la Mare de Déu. Es destaca que quan un jueu era ferit o mort el culpable (cristià o jueu) havia de pagar el seu preu al rei.

Amb la segona ponència, "El Tribunal de Coltellades i els Llibres de Crims de la ciutat de Lleida; institucions, font documental i usos historiogràfics", el Dr. Joan J. Busqueta Riu, de la Universitat de Lleida, ens va atansar als Llibres de Crims de la ciutat de Lleida que recullen les deliberacions del Tribunal de Coltellades que era una institució emanada d'alguna manera de la Carta de Poblament de 1150 i que es reforçà amb les Consuetudines Ilerdenses, els Costums de Lleida i el privilegi atorgat per Jaume I el 3 de novembre de 1255. En els Llibres de Crims hom pot trobar tot un conjunt de processos judicials motivats per robatoris, adulteris, violacions, emmetzinaments, bruixeria i tota mena d'accions delictives. A tall de mostra s'esposa el cas de les relacions carnals entre el sarraí Aznel de Crespo i la prostituta cristiana Elionor Alfonso (recordarem que les relacions entre home sarraí i dona cristiana estaven prohibides i penades amb la mort a la foguera) que acabà amb el pobre sarraí cremat viu a la foguera, i les relacions homosexuals del sarraí Mahoma Mofari i el seu cunyat Acen Beniaffa a les quals la gent atribuïa el que no plogués, aquí la cosa també acabà en la foguera, però Mofari, gràcies al fet d'haver-se convertit al cristianisme, aconseguí que l'ofeguessin al riu abans de donar el seu cos a les flames.

La ponència de la Dra. Dolors Bramon Planas sobre "Moros i moriscos a la Catalunya Nova" és un excel·lent estat de la qüestió i els seus vuit apartats permeten saber que les principals poblacions de la Catalunya Nova quedaren incloses en el territori andalusí entre els anys 713 i 714 i de diversa manera, ja que unes es lliuraren —Lleida— i altres oferiren resistència —Tarragona.

Els individus dels nuclis de població envaïts pels musulmans —hispans cristians i jueus— varen seguir vivint com abans gràcies als pactes de reconeixement de sobirania que els suposava el pagament de dos impostos en metàl·lic, un de capitació i l'altre de contribució territorial, i restà clar que la invasió i l'establiment de l'estat islàmic a casa nostra només va ser possible gràcies a la col·laboració dels hispans molts dels quals acabaren barrejant-se amb els nouvinguts i acceptant el islam. La gent de la Catalunya Nova deixà de formar part del territori andalusí entre el segle X i el XII i el romanent musulmà es concentrà en les vores del Segre, del Cinca i de l'Ebre. La situació dels moros anà empitjorant fins arribar a l'*Edicto General de Expulsión* de 1609 que afectà a 3.666 moriscos catalans, 1.359 dels quals, distribuïts entre catorze pobles de l'entorn de Tortosa, foren autoritzats a quedar-se.

El Dr. Sergi Grau Torras amb la seva ponència "Els càtars a la província eclesiàstica de Tarragona" ens atansa a l'heretgia i a la dissidència religiosa dels càtars. Ens fa saber que l'arquebisbat de Tarragona centralitzà tota la legislació i totes les directrius papals emanades per combatre l'heretgia i que un dels testimonis més primerencs sobre la presència de l'heretgia en terres tarragonines es donà a la zona de Prades vers 1220. Se'ns diu que amb l'establiment de la inquisició i de la promulgació d'un cànon contra els heretges, fautors i receptors dels heretges per part del concili provincial de Tarragona del maig de 1230. Tot plegat es va reforçar amb la butlla *Declinante iam mundi*, que ordenava es procedís contra els heretges, i el parlament eclesiàstic celebrat a Tarragona el febrer de 1235 que establí una sèrie de mesures contra l'heretgia. A partir d'aquí tot estava preparat per iniciar les primeres inquisicions i a Tarragona s'establí una torre/presó per tal d'acollir els heretges i els sospitosos d'heretgia. El concili de Tarragona de 1241-1242 fou transcendental, ja que d'ell sortí el primer directori per a inquisidors. En els anys posteriors les condemnes contra causes d'heretgia foren abundants, algunes d'elles es donaren a Prades, Siurana, l'Arbolí i Cornudella, i es pot dir que els heterodoxes estigueren presents a les muntanyes de Prades ben be fins a la fi del segle XIII.

La cinquena ponència porta per títol "La caça de bruixes al Camp de Tarragona" i fou presentada pel Dr. Pau Castell Grana-

dos. Dir, per començar, que el crim de bruixeria era una tipologia criminal que se situava entre el malefici i l'heretgia diabòlica. A mig segle XVI la pèrdua de collites i bestiar, així com una sèrie d'epidèmies mortíferes, propiciaren un clima antibruixes en moltes comarques catalanes i especialment al Camp de Tarragona on destaca l'actuació de l'endevinaire flixenc Joan Malet en poblacions com Alcover, Montblanc, Valls, Reus i Tarragona. Moltes dones foren jutjades i executades com a bruixes sense cap més prova que la seva denúncia. A Malet tot li anà bé mentre les denunciades foren de classe popular, però quan s'atreví a acusar a dones "de major condició" li començaren a sorgir problemes, ja que els familiars d'algunes de les acusades suplicaren al Sant Ofici que es fes càrrec dels processos; l'inquisidor Diego Sarmiento, finalment, intervingué en l'afer. S'ha de dir que la Inquisició tenia una visió un xic escèptica respecte del crim de bruixeria i el tractava molt més benèvolament que no pas la justícia seglar. En la fi de Malet tingué un paper importantíssim Francisco Vaca, inquisidor de Valladolid nomenat visitador de Barcelona l'abril de 1549; la intervenció d'aquest personatge deixà Malet sense capacitat per fer el que havia fet fins aleshores; caigut en desgràcia fou mort a ganivetades i, segons unes cobles, el seu cos fou cremat per ordre dels inquisidors. El brot antibruixenc al Camp de Tarragona acabà l'estiu de 1549.

La Dra. Rocío Rodríguez Sánchez tracta el tema de la sodomia en la seva ponència "Inquisició i sodomia". Després d'una extensa introducció sobre les persones homosexuals en temps passats i del tracte que se'ls donava, s'entra en el tema recordant que la Inquisició castigava qualsevol activitat sexual que no dugués a la procreació i que Ferran el Catòlic demanà al papa Climent VII que la Inquisició tingués competència sobre els sodomites de la Corona d'Aragó. El tracte que es donava als acusats de sodomia era diferent al que s'aplicava als heretges, ja que en el primer cas sabien de que se'ls acusava. Quan les declaracions davant de l'inquisidor no eren prou satisfactòries, se'ls aplicava la tortura. Si confessava se'l duia a la cel·la i a les 24 hores se l'interrogava de nou per confirmar la confessió. Com que la sodomia era considerada el pecat pitjor després del d'heretgia els càstigs eren severs, essent el pitjor el de ser relaxat i morir en la foguera. Els càstigs

que no comportaven la pèrdua de la vida eren els de desterrament, assots i galeres.

La penúltima ponència, titulada "El bandolerisme de la Corona d'Aragó: una mirada per la seva historiografia", la presentà el Dr. Àngel Casals Martínez, de la Universitat de Barcelona. L'autor comença per dir que establir una panoràmica sobre el bandolerisme a la Corona d'Aragó és quelcom difícil; la primera dificultat es troba en el marc territorial i la segona perquè el concepte bandolerisme és molt plural. L'autor s'ha limitat als territoris, diguem-ne ibèrics, de la Corona d'Aragó, és a dir, als regnes d'Aragó, València i Mallorca i el Principat de Catalunya dels que es fa una valoració de la bibliografia existent. Respecte de la relacionada amb Catalunya es ressalta que el bandolerisme és objecte d'estudi des del segle XIX; es destaquen les aportacions de Reglà, de Riquer, Torres, Sales i Alcoberro. Pel que fa a l'aragonesa es fa notar que les bandositats medievals estan molt més estudiades que les modernes. La historiografia valenciana sobre el tema deu molt a l'impuls que en el seu dia donà Joan Reglà, el qual incidí positivament en Sebastià Garcia Martínez; a destacar el tracte que el bandolerisme rep en les obres de James Casey, Lluís Guia, Amparo Felipó, Pablo Pérez García, Jorge Catalá Sanz, Sergio Urzainqui. Els estudis sobre el bandolerisme mallorquí són més recents que els dels altres territoris de la Corona d'Aragó; gràcies als treballs d'Aina Le Senne, Jaume Serra Barceló, Antoni Planas Rosselló i Jaume Serra Barceló sabem que les característiques definitòries del bandolerisme mallorquí a més de la insularitat, estan motivades per l'evolució històrica de l'illa. A més de la bibliografia de caire territorial es tracta la referida a la repressió, les faccions urbanes i la incidència que el bandolerisme tingué en la cultura. S'acaba fent suggeriments sobre les vies que ha de prendre la historiografia sobre el bandolerisme en el futur.

Finalment, el Dr. Valentí Gual Vilà tracta en la seva ponència "L'administració de justícia en una senyoria eclesiàstica". Es tracta del cas del monestir de Poblet elaborat gràcies a la consulta de vora de 600 processos criminals servats a l'arxiu de dit monestir. Després de considerar el tipus de jurisdicció que Poblet exercia en les localitats de la seva senyoria i explicar que quan un abat accedia al càrrec anava a rebre el "sagrament i homenatge" dels

seus vassalls, el Dr. Gual passa a tractar la cort de Poblet que era itinerant i que s'exercí, en una etapa, pel batlle general i, en una altra, pel governador. En el funcionament de la maquinària judicial pobletana, els assessors jurídics tenien un paper importantíssim, ja que donaven la feina feta als governadors. Altres elements destacats eren els notaris, els doctors en medicina, els cirurgians, els nuncis i els ministres de sentències. La ponència es clou amb la consideració dels vora de 600 processos criminals treballats. En annex es fa ressò de les condemnes a mort, dels dibuixos que apareixen a les portades de processos criminals, de les sentències, i de les condemnes/sentències.

Les vuit ponències suara considerades constitueixen una magnífica aportació al coneixement de les minories socials, tot i que es troben en falta, ben segur que el límit temporal no permetia introduir-les, ponències dedicades als captius i esclaus i a la minoria gitana. Aquesta opinió no és cap crítica ans producte del desig de voler un xic més al molt que ja se'ns ha donat.

Salvador-J. Rovira i Gómez

Els jueus a la Catalunya Nova

&

Maria Josepa Estanyol Fuentes
Professora de Filologia Semítica de la Universitat de Barcelona

Desitjaria agrair a l'Arxiu Diocesà i a l'Arxiu Capitular de Tarragona per haver-me convidat a aquestes Terceres jornades d'Història Mossèn Capdevila i Felip, amb el tema genèric de "Les minories socials i la justícia a l'època medieval i moderna". He de disculpar-me, doncs, la meva especialitat no és la jurisprudència però intentaré explicar el tema de les lleis i la justícia dins del marc de les comunitats jueves.

Voldria fer una introducció dels orígens de les comunitats jueves a la Catalunya Nova per poder copsar millor la presència d'aquesta minoria social que foren els jueus i la seva importància dins la societat catalana medieval.

Hi ha testimonis epigràfics de la presència dels jueus a la Catalunya Nova des d'època romana encara que al meu parer possiblement arribaren molt abans amb comerciants fenicis i grecs encara que no s'ha trobat cap resta que ens ho confirmi.

En canvi tenim restes epigràfiques que ens fan pensar en comunitat jueves d'època romana. La més antiga seria un segell de *matzà* trobat a Empúries i que està exposat actualment en el Museu Arqueològic de Catalunya.[1]

També hi ha moltes restes de làpides de període tardoromà dels quals se'ns conserven a tota Catalunya. A tall d'exemple a la Catalunya Nova[2] tenim la:

- Làpida d'Isidora del s. IV, en marbre i escrita en llatí: "aquest és el sepulcre d'Isidora de bon record, filla dels ben recordats Ionà i Axià. Que la seva ànima descansi en pau amb tota Israel. Amén, amén, amén". Té gravades dues *menorot* i una fulla de palma. Es va trobar al Mas dels Palleresos, a prop de Tortosa, i es troba exposada al Museu Diocesà de Tarragona.
- La de Rabla s. VI-VII. Es troba exposada al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona: és bilingüe en grec i llatí "Aquí descansa Rabla, sogra de Síes… arxisinagog… nascuda a Cízic. La memòria dels justos sia beneïda… visqué… Beneeixi,

---

[1] Maria Josep Estanyol: *Els jueus catalans*, Barcelona 2016 (3ª edic.), pàgs.13-14

[2] David Bea, Sergi Navarro, Aleix González: *El call jueu de Tarragona. Estudi històric i arqueològic de l'edifici de Ca la Garsa i el seu entorn*. Els llibres del Consell. Tarragona 2015, pàgs. 54-69

Senyor, els vius i els morts". Al final hi ha gravada una menorà i el nom d'arxisinagog es podria interpretar com un títol honorífic.

- L'Epitafi de Samuel del S. V. trobat al Mas Rimbau que està exposat també al Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, encara que no és segur que sigui d'un jueu, ja que en aquesta època molts cristians tenien noms bíblics, com actualment. D'altra banda no hi cap tipus de símbol gravat que ens faci deduir que sigui d'un jueu.
- La làpida trilingüe de Tortosa, s. VI-VII és l'epitafi de Meliosa filla de Judà i Miriam. Escrita en grec, llatí i hebreu i que es troba exposada a la Catedral de Tortosa. El text en hebreu diu "Meliosa filla de Judà i Maria de trista memòria".
- La Pileta trilingüe de Tarragona, trobada a Falset, s. V-VI, on hi ha inscrita "Pau sobre Israel" està decorada amb una *menorà*, coloms, l'arbre de la Vida i un *xofar*. Està exposada al Museu Sefardita de Toledo.
- La tomba del Mas Rimbau té gravada una *menorà* el que fa suposar que es tracta de l'enterrament d'un jueu.

El que tot això ens demostra és la presència de jueus a la zona en època tardoromana però no podem demostrar l'existència de comunitats jueves organitzades en aquella època, doncs no tenim documentació escrita fins al segle IX que parli de comunitats jueves, encara que podem suposar que ja existien fins i tot molt abans.

La dada documental més antiga que tenim és del 973, es tracta del contracte de compravenda d'una vinya situada en el terme de Cubelles i que el jueu Judà Vives ven al cristià Onofred i que signen altres tres jueus com a testimonis.[3]

El que tenim força clar és que els jueus en territori islàmic formaven unes comunitats força nombroses i que amb la conquesta de Ramon Berenguer IV no marxaren sinó que continuaren amb la seva vida en els nous regnes catalans doncs varen ser ben acollits pel comte i posteriorment pels seus descendents, els reis

[3] Moïse Schwab, Joachim Miret y Sans: *Le plus ancient document à présent connu des juifs catalans*. Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 1915, pàgs. 229-233.

catalans, dels qui molts jueus foren administradors, metges, secretaris i ambaixadors arribant, fins i tot, a ser els que dirigien totes les finances i la política dels regnes catalans.

Com ja hem dit, fins a l'època medieval i amb domini ja cristià no podem parlar de comunitats jueves. És molt probable que estiguessin organitzats abans, en època romana i també en època de domini musulmà, però en no tenir documentació fefaent no podem parlar d'aljames jueves a la Catalunya Nova.

Des de la Xarxa de Calls de Catalunya, entitat que presideixo, estem treballant per recuperar la història, la documentació i les restes arqueològiques d'aquestes comunitats.

Actualment tenim comptabilitzades 127 viles amb comunitats jueves en època medieval, 78 de les quals pertanyen a la Catalunya Nova el que significa un 62% de totes les de Catalunya.

Les 78 viles ens han deixat dades documentals de diferent mena, registres notarials, *libri iudeorum* o restes arqueològiques: A tall d'exemple us en presento algunes i tinguem present que no és una llista exhaustiva, només un petit tast:

- A l'Espluga de Francolí es va trobar un segell de pa àzim igual que a Santa Coloma de Queralt.
- A Lleida un anell d'or amb inscripció en hebreu del nom de dona Goig.
- A Tarragona la famosa pica amb inscripció trilingüe que ja hem vist abans i que es troba a Toledo, vàries làpides d'època tardoromana, el frontal de la Font del call i un segell de pa àzim segons Millàs Vallicrosa però que no s'ha trobat.
- A Falset 2 fragments d'una làpida sepulcral i part d'una làpida d'un possible hospital que es troba a Tarragona (a l'església de Santa Tecla).
- A Tàrrega restes funeràries, joies i ceràmica (una resta de khanukiia).
- A Tortosa, la làpida trilingüe del segle VI que hem vist abans.
- A Veciana tres làpides funeràries tardoromanes.
- Reus anotacions en hebreu al marge de documents.
- A Verdú dades documentals recentment estudiades exhaustivament per Josep Xavier Muntaner, publicades per l'Institut Món Juïc.

- A Poblet tenim 1 Agadà que va ser llegada al Monestir però que estant feta a Catalunya no se sap ben bé d'on procedeix.
- A L'Aleixar 5 *Libri Iudeorum* (1324-1348), i Cervera tenen 5 *Libri Iudeorum*, Valls que en té 4 (1314-1344 i La Selva del Camp que en té 1.

  No cal dir que hi ha molta documentació de quasi totes les comunitats jueves en l'Arxiu Reial de Barcelona, en l'Arxiu del Col·legi de Notaris, en els Arxius Comarcals, en els diocesans, capitulars i parroquials que ha estat estudiada, està en fase d'estudi o que encara no ha estat descoberta. Últimament ha estat publicada la documentació de l'Arxiu Parroquial de Verdú que, a part de ser interessant pel seu contingut, ha estat una veritable troballa per la quantitat de documents referits als jueus de Verdú i Tàrrega el que ens dona molta informació de transaccions comercials de tota mena.[4]
- Fins ara s'han identificat 26 restes de traçat de call: Castellfollit de Riubregós, Cubelles, Martorell, Vilafranca del Penedès, Vilanova i La Geltrú, Agramunt, Bellpuig, Tàrrega, Balaguer, Camarasa, Cervera, Guissona, Lleida, Valls, L'Aleixar, L'Alforja, Tortosa, Reus, Tarragona, L'Arbós, Montblanc, Santa Coloma de Queralt, Sarral, Falset i L'Espluga de Francolí, aquesta població amb 2 calls: el Jussà i el Sobirà.

Si observem en quin espai se situen les comunitats, en una primera aproximació, ens fixarem en les comarques amb més comunitats. Les comarques actuals que tenen més de 5 comunitats són el Segrià, la Noguera, l'Urgell, la Conca de Barberà, l'Alt Camp, el Baix Camp, el Tarragonès i l'Anoia. A la resta de Catalunya només hi ha les de l'Alt i Baix Empordà.

Si les observem geogràficament, les podem ubicar per on passen, o molt a prop d'on passen, els actuals eixos viaris que segueixen els camins ja existents en èpoques remotes. En definitiva per on circulen les mercaderies i les persones i, en conseqüència, la riquesa.

---

[4] Josep Xavier Muntaner: *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú relatius als jueus (1265-1484)*. Col·lecció Bet Guenazim 2, 2 vols. Institut d'Estudis Món Juïc. Barcelona 2015.

L'organització jueva és molt estricta jurídicament. Es configuren en entitats administratives denominades *aljames*, no confondre amb els calls que són els espais urbans on viuen els jueus.[5] Ara bé aquestes aljames podien ser molt amplies, diverses poblacions es podien unir per formar una aljama, i fins i tot tenim constància d'unions força allunyades, per exemple, en un determinat moment l'aljama de Tarragona es va unir a la de Barcelona per al pagament de les taxes. Aquest cas sembla estrany ja que la de Tarragona era una comunitat jueva antiga i gran que hauria d'haver tingut autonomia suficient per resoldre els seus assumptes fiscals. De fet, el gran jurista Xelomó ben Adret, en un dels seus *responsa* —resposta jurídica que crea jurisprudència—, explica que per al pagament d'impostos estan unides les aljames de Barcelona, Vilafranca del Penedès, Tarragona, Montblanc i Cervera, que tenen d'aquesta manera més força per fer-se sentir davant del rei en casos de negociació pel cobrament fiscal. Més endavant fins i tot Valls s'hi va afegir, concretament entre el 1329 i el 1342.[6]

Amb Alfons II els jueus van desaparèixer de l'administració pública definitivament i foren víctima propiciatòria dels impostos, tal com ja es veia a venir al final del regnat de Pere II. Això va fer que les aljames catalanes, moltes de les quals eren riques, entressin en decadència a causa de les càrregues que suposaven nous tipus d'impostos. Un d'aquests nous càrrecs impositius era l'anomenat *sopar de presència*, impost que pagaven en diners o en espècie les aljames jueves i musulmanes per mantenir el rei i els seus acompanyants quan residien temporalment en una localitat; i, també, l'impost anual anomenat *sopar d'absència*, que havien de pagar les aljames dels municipis en els quals no s'aturava el rei o la seva família amb el seguici però que hi passaven de camí a un altre lloc. Com que els reis catalans s'havien de moure contínuament d'un regne a l'altre per presidir les diferents corts, aquests impostos eren molt freqüents en moltes poblacions.[7]

---

[5] Exemples sobre la fiscalitat veure diversos documents de Tàrrega a: Josep Xavier Muntaner: *Fonts per l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrega*. Catalonia Hbraica III. Barcelona 2006, pàg. 405 F

[6] Gabriel Secall: *Els jueus de Valls i la seva època*. Estudis Vallencs IX. Vall 1980, pàgs. 74-78.

[7] Maria Josep Estanyol: op. cit. pàg. 88.

Hi havia diferents maneres de calcular el que cada foc havia de pagar. El mètode més emprat entre els segles IX i XIII era el dels taxadors —encarregats de decidir, segons els ingressos estimats de cada cap de família, el repartiment dels impostos a l'aljama—, molts cops carregaven xifres massa elevades sobre els membres menys afavorits per la fortuna.

L'any 1300 el rei Jaume II el Just hi va haver d'intervenir i decidí que des d'aquell moment el repartiment es faria mitjançant declaració jurada personal dels ingressos de cada membre de la comunitat. Fou així que es començà a canviar el sistema de repartiment d'impostos en totes les aljames dels regnes catalans.

Més endavant, veient que aquest mètode tampoc era prou fiable, es va introduir la combinació d'impostos directes i indirectes, un sistema que influí molt en la contínua lluita de classes que s'havia produït a les comunitats des del temps de Jaume I.[8]

L'estructura jurídica de les comunitats es fonamentava en les lleis de la *Torà*, el *Talmud* i les *Responsa*.[9] Els reis catalans donaven àmplia llibertat per regir-se internament. Així doncs es crearen els Bet Din, tribunals de justícia regits per rabins reconeguts pels seus estudis jurídics.

Al principi del regnat de Jaume I, les comunitats jueves del regne s'organitzaren per elegir cada any els dirigents de cada comunitat, que a Catalunya, en hebreu es denominaren *neemanim*, —'fidels'— o *secretarii*, en llatí; al regne d'Aragó prengueren el nom d'origen àrab *mucaddemim* o jurats. Cap dels elegits podia negar-se al càrrec i se'ls donava un poder judicial tan ampli com la potestat de decidir fins i tot una condemna a mort, sempre que fos dins de la jurisdicció de l'aljama.

El càrrec incloïa també el govern de la comunitat i decisions com el *kherem*.[10] Aquests dirigents eren escollits sempre entre els membres de les famílies jueves més distingides, un fet que, en molts casos, es va convertir en un govern gairebé despòtic. Això, més endavant, desembocà en veritables lluites internes dins de les

---

[8] Maria Josep Estanyol: op. cit. pàg. 17

[9] Eduard Feliu: *Salomó ben Adret, mestre de la llei jueva*. Tamid 4, 2002-2003. Barcelona 2004, pàgs. 35-109.

[10] Paraula hebrea que significa 'anatema', 'excomunió', i suposa l'expulsió de la comunitat jueva.

comunitats jueves més importants, les quals, lògicament, eren les més afectades per la direcció de les famílies més riques i nobles, que sempre pretenien portar les regnes de la comunitat.

En el regnat d'Alfons II (s. XIII) es varen crear els *beroré aberot* i els *beroré tebiot*. Els *beroré aberot* eren els jutges de delictes religiosos i el *beroré tebiot* els de delictes civils. Aquí hem d'explicar que en la llei judaica, la Halakhà, és molt difícil distingir entre un delicte religiós i un delicte civil.

Els jutges decidien els càstigs per als acusats trobats culpables, des de penes pecuniàries fins a penes físiques com ara presó a les dependències de la ciutat, assots, amputació o fins i tot la mort. Aquests últims casos no eren freqüents, ja que estaven reservats a delictes extrems i als malparlers —delators—, que podien arribar a provocar la desgràcia de molts membres de la comunitat o fins i tot de la comunitat sencera. Aquestes dues institucions varen ser tan importants i practiques que entre els expulsats, en les noves seus que es varen crear fora de la Península, hi va haver comunitats castellanes que les varen adoptar.

Els malparlers (també dits malsins) eren jueus que acusaven altres jueus d'haver profanat una hòstia, d'haver blasfemat contra algun principi del cristianisme o contra la figura de Jesús o la Verge. Evidentment, això podia ser veritat o no però el cas és que provocava una reacció de l'Església en contra dels jueus en general. En els casos en què no s'havia pogut provar el delicte però es tenien indicis suficients per creure que s'havia comès, també es podia obtenir la confessió de l'acusat mitjançant l'aplicació de turment, que el representant de l'autoritat reial de la ciutat o vila estava obligat a executar.[11]

Es dona el cas d'un malparler de la comunitat de Barcelona que va fer una acusació del robatori per part de jueus de la dita comunitat d'un calze ple d'hòsties consagrades. Aquest fet va passar en el 1367 i va portar a alguns personatges molt reconeguts a la presó i fins i tot l'infant Joan va fer ajusticiar a tres jueus. Mig any més tard Pere III va voler solucionar definitivament el procés i va

[11] Xelomó ben Adret va intervenir en la condemna a mort d'un malparler (Vidalot de Porta) a Barcelona en el 1280 instat pel rei a sentenciar el cas segons la llei jueva. Vid. David Romano: *Responsa y repertorios documentales.* Sefarad 26. Madrid 1966, pàgs. 47-52.

fer tancar als dirigents de l'aljama dins la sinagoga major sense aliments però com que no es va acabar d'aclarir el problema els va absoldre de qualsevol càrrec.[12]

El 1377, el rei Pere III va introduir reformes en el dret penal. Passaven a jurisdicció del batlle del rei tots els delictes que mereixessin pena de mort o amputació de membres, o els casos en què estiguessin implicats, al mateix temps, jueus i cristians.

El rei Jaume II, germà d'Alfons II, va ordenar que els casos de malparlers no els dirimissin els *beroré tebiot* sinó que havien de passar a la jurisdicció dels secretaris de l'aljama juntament amb cinc homes més, sempre jueus de la comunitat, que havien de decidir el càstig corporal per majoria de vots, i s'havia de pagar al tresor reial una suma de diners ja fixada d'antuvi per a la ratificació del seu veredicte.

A principis del regnat de Joan I es donava plena autoritat als dirigents de l'aljama, els *beroré aberot* i els *beroré tebiot* per investigar, jutjar, expulsar, amputar o dictar sentència de mort pels malparlers de les comunitats i l'oficial reial havia d'executar la sentència en el termini de dos dies sense possibilitat d'apel·lació o retard en la sentència. Les aljames eren autònomes per fer i desfer en aquests casos, però els delictes de malparlers eren massa importants perquè es deixessin a la lliure decisió dels jutges de cadascuna de les aljames; per tant, l'any 1390, la reina Violant va nomenar Khasdai Cresques jutge únic a tot el regne per jutjar aquest tipus de delicte.

Les condemnes es podien portar a terme dins de les comunitats sempre que no fossin condemnes de presó o penes de mort, que llavors se n'encarregaven els oficials del rei. En les penes de mort el rei hi tenia un paper important doncs ell era qui finalment decidia, molts cops amb l'assessorament de juristes jueus, si es portava a terme o es commutava per presó perpètua i/o confiscació de béns. Recordem aquí que en última instància els jueus eren propietat del rei.

Si un jueu era ferit o mort el culpable (cristià o jueu) havia de pagar el preu per aquell al rei. Evidentment en els diferents avalots que es produïren alguns cristians varen pagar amb la seva

---

[12] Maria Josep Estanyol: op.cit. pàg. 111.

vida per haver matat a jueus però molts, fills de nobles, varen sortir-se'n amb una multa o, fins i tot, es lliuraren completament per no trobar ningú que s'atrevís a acusar-los directament.

Una part important també de la justícia eren les fórmules emprades per obtenir un testimoni de l'acusat o dels implicats directament o indirectament en alguna acusació.

El jueu havia de jurar amb la *Torà* a coll a la sinagoga o, a falta d'una *Torà*, cosa prou insòlita perquè a totes les sinagogues hi ha d'haver com a mínim 2 rotlles de la *Torà*, sobre el text dels 10 Manaments davant de notari i testimonis que signaven el document del jurament. Hi ha documents en que fins i tot hi és present el Batlle de la ciutat.[13]

Els juraments als regnes catalans normalment consistien en preguntes que el jueu havia de respondre: "jures tu, jueu… Resposta: 'juro'". En un document de les Corts de Barcelona de 1228 hi ha 44 preguntes amb les seves corresponents respostes. En el regnat de Jaume I en el 1242 aquest rei dona el privilegi a l'Església de Sant Just perquè s'hi facin allí els juraments dels jueus, el que vol dir que no es feien sempre a la sinagoga.

Després del jurament del jueu se li llegien les malediccions que caurien sobre ell si feia perjuri i devia respondre "amén" a cadascuna. Normalment, en terres dels regnes catalans, la llista era molt llarga i es referia a la mort del perjuri, a la pobresa, a l'oprobi, a la malaltia del cos i de l'ànima, a desgràcies ocorregudes a la Bíblia aplicant-les-hi a ells com per exemple totes les plagues d'Egipte, i una de les malediccions més utilitzades implicava a la família del jueu si feia perjuri. Pobresa, despreci i vergonya per la muller, els fills i descendents. I, fins i tot, que les dones de la seva família acabessin venent el seu cos al carrer.[14]

Un tret a destacar és que la legislació jueva deriva directament de les fonts religioses que són la Torà i el Talmud on trobem lleis

---

[13] Jurament de secretaris i conseller de l'aljama de Cervera, vid. Josep M. Llobet: *Una elecció de secretaris de l'aljama de jueus de Cervera en 1485*. Tamid 6, 2006-2007. Barcelona, pàgs. 40-43. També forces registres de documents sobre juraments vid. Josep Xavier Muntaner: *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrega*. Catalonia Hebraica III. Barcelona 2006, pàg. 406 J.

[14] Maria José Fuentes: *Los juramentos de los judíos en la España Medieval*. El Olivo 5-6, 1978, pàgs. 43-47.

de tipus social i religiós però que totes són considerades com a lleis dictades per Déu i que, en conseqüència, es poden interpretar però no negar.

Les comunitats jueves tenien plena potestat interna per dirimir i castigar els seus casos jurídics a excepció de condemnes de mort en les que el rei tenia l'última paraula i que, en casos de disputes entre jueus i cristians intervenia la justícia reial assessorada també per juristes cristians i jueus. Un exemple clar són les *responsa* de Xelomó ben Adret en les que hi ha alguns casos de qüestions cristianes i la participació de Khasdai Cresques com a conceller reial de Joan I i Violant en assumptes jueus i cristians.

Sobre els llibres de crims i el Tribunal de Coltellades de la ciutat de Lleida
(Font documental i usos historiogràfics)

&

Joan J. Busqueta Riu
Professor d'Història Medieval de la Universitat de Lleida

Començarem tot destacant un fragment de la Carta de Poblament de Lleida, atorgada, el gener de 1150, pels comtes de Barcelona, Ramon Berenguer IV, i d'Urgell, Ermengol VI, un cop conquerida la ciutat, a finals d'octubre de 1149:

> "*La primera forma d'institució de la justícia és aquesta: si algú tragués el coltell o espasa o llança contra d'altri per amenaçar-lo o provocar-lo, que pagui seixanta sous a la cúria o bé que perdi la ma*".[1]

Justament, en aquesta norma apareix el mot "coltell" que servirà per donar nom, temps a venir, al famós *Tribunal de Coltellades*, generador d'una font documental excel·lent per als historiadors: els *Llibres de Crims* de la ciutat de Lleida, que recolliran les deliberacions d'aquell tribunal, des de començaments del segle XIV, i que conservem fins a començaments del segle XVIII. Efectivament, aquesta sèrie documental, dipositada a l'Arxiu Municipal de Lleida, la conformen 80 llibres que abasten processos judicials des de l'any 1308 fins al 1701. Des de fa uns anys l'Arxiu ha endegat una tasca de restauració i ja s'ha actuat sobre una quarantena de llibres.

---

[1] El document a: Arxiu Municipal de Lleida (AML), Fons Municipal, pergamí 1. Edició del document a Rafael Grais i d'Esteva, *La Pahería de Lérida. Notas sobre la antigua organización municipal de la ciudad (1149-1707)*, Lleida, 1911 [nova edició, *Història de la Paeria*, Lleida, Ajuntament, 1988, làm. 1, p. 183-184 (transcripció), p. 184-186 (traducció); Josep M. Font i Rius, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, CSIC, 1969, vol. I p. 129, document 79. Íd., "Carta de població de Lleida (1150)", dins Josep M. Mas (coord.), *Documents jurídics de la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Justícia, 1992, p. 51-62.

Llibres de Crims restaurats. Fotografies per gentilesa de l'Arxiu Municipal de Lleida

Bé, doncs, anem a parlar com expressa el títol de la nostra intervenció, del que es coneixerà com a Tribunal de Coltellades, una institució que té les seves arrels més pregones en l'esmentada Carta de Poblament, document que reflecteix, en paraules de l'historiador de Lleida, Josep Lladonosa, l'inici de la vida jurídica d'una ciutat incipient, constituïda per soldats, mercaders, pagesos i menestrals vinguts de les parts més diverses[2]. Document, d'altra banda, i com ha estat subratllat per la majoria d'historiadors que l'han analitzat, que tractava de garantir la justícia, l'ordre públic i l'assentament de nous pobladors; en definitiva, una carta adequada a les necessitats dels nous nuclis d'habitants incorporats amb la conquesta de l'anomenada Catalunya Nova. Certament, la carta de poblament assegurava, un cop garantits altres drets, el fet de procedir sempre en dreta justícia, i manifestava la forma d'observar aquesta justícia, és a dir, regulava "els aspectes bàsics de la vida jurídica de la nova població per tal d'assegurar una convivència pacífica, i trobar solució als conflictes més aguts que en poguessin sorgir".[3]

Quin eren, doncs, els aspectes que calia regular?

1. Problemes vinculats als deutes, les fiances i les penyores; ben lògic en una societat que comença a créixer, que s'ha de construir, necessitada de préstecs. En aquest sentit, la Carta de Lleida obliga el deutor denunciat d'impagament a satisfer a la cúria una part del seu patrimoni equivalent a la tercera part del deute.
2. Problemes vinculats als robatoris, amb la possibilitat del perjudicat de retenir el lladre "trobat robant" fins que recuperi els seus béns, i després el passi a la justícia de la cúria o cort.
3. Problemes vinculats a les agressions i atacs; tampoc no ens ha d'estranyar en una societat de conquesta recent, on hi arriba gent de tota mena. D'aquí, el fragment que hem esco-

---

[2] Josep Lladonosa, *La conquesta de Lleida*, Barcelona, R. Dalmau Editor, 1961, p. 49.

[3] Vegeu els acurats comentaris de Josep M. Font i Rius, "Carta de Població de Lleida…", *Op. cit.*, p. 51-62. I del mateix autor: "Les cartes de poblament medievals. Una visió de síntesi", dins J. Bolòs i Joan J. Busqueta (eds.), *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, II (Lleida, 1998), p. 15-16.

llit per començar aquesta sessió: "*Si algú desembeina coltell, espasa o llança contra algú altre, amenaçant-lo o provocant-lo, o bé pagui a la cúria 60 sous o bé perdi la mà*". Una mesura, certament, intimidatòria, sobretot per aquells que no podien reunir una xifra tan elevada de diners.

4. La Carta de Lleida —i així també ho faran les cartes que en derivaran com les d'Agramunt, Vilagrassa i Balaguer— incorpora la pena infamant contra els acusats d'adulteri: "*Si algú fos sorprès en adulteri amb la muller d'un altre, tots dos, home i dona, recorreran, nus i assotats, les places de la ciutat de Lleida, però no patiran cap mena de dany d'honor ni de béns per aquest motiu*".[4]

Tanmateix, hi ha un altre element de gran interès per al futur desenvolupament de la vida municipal, i, altrament, ben significatiu d'una diferenciació social prou avançada: hom preveu la participació en l'administració de la justícia local dels prohoms de la ciutat, és a dir, d'un grup de ciutadans que gaudeixin de cert prestigi social i, segurament, ben situats econòmicament. Veiem el que ens diu aquest fragment:

> "*Pel que fa a totes les injúries i totes les malifetes que hi hagi entre els habitants de Lleida, tindran facultat els prohoms de la ciutat d'arranjar-les i pacificar-les, si volen, abans que es porti el plet davant la cúria*".

Certament, s'estan posant els fonaments de la representació comunal, d'una capacitat de gestió, més o menys autònoma; els fonaments, doncs, de les assemblees municipals posteriors… i també les bases del futur Tribunal de Coltellades.

Quant a la primera qüestió (capacitat de gestió), a Lleida, el

---

[4] Ben interessant, des del nostre punt de vista, aquesta dedicació a la cugucia, un altre dels usos feudals (després mals usos) que, juntament amb la intestia i la eixorquia, implicaven la corresponent sanció econòmica i que aquí quedaven anul·lats de forma clara. Vegeu aquests comentaris a Joan J. Busqueta, "Sobre la carta de poblament de Lleida (1150): l'herència de Tortosa", dins J. Serrano (coord.), *Les cartes de població cristiana i de seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149)*, Barcelona, Universitat Internacional de Catalunya, 2000, p. 199-212.

procés iniciat el gener de 1150 culminarà amb el privilegi de Consolat atorgat pel rei Pere el Catòlic, l'1 d'abril de 1197. Aquest privilegi concedia als prohoms de Lleida la facultat d'ordenar i governar la ciutat i els seus habitants; els atorgava, també, potestat per crear, elegir, canviar i també deposar els cònsols i els seus consellers anualment. Però, sobretot, permetia als lleidatans la defensa de les seves persones i béns, dels camins i estrades, i en general de tot allò que els pertanyés, tant dins com fora del nucli urbà, fins al punt de poder atacar i enderrocar viles i castells, ferir o matar persones de l'estament o dignitat que fossin, sempre que es veiés afectat el bon regiment de la ciutat i dels seus habitants. Es posaven, així, les bases de l'anomenat "privilegi de la defensió" o de "defensa i bandera", mitjançant el qual la ciutat podia sortir amb la host armada, el seu propi exèrcit, i així fer valer els seus drets[5]. No cal dir que les institucions, ciutadanes i els seus responsables —cònsols (després paers) i consellers— assolien d'aquesta manera un grau important de reconeixement. Reconeixement i garantia de permanència en la direcció del govern municipal[6].

Les bases d'actuació en matèria judicial criminal quedaran més perfilades a partir de la redacció de les *Consuetudines Ilerdenses*, els *Costums de Lleida*, recopilats pel jurista Guillem Botet, mentre era cònsol de la ciutat, l'any 1228. Un text —el codi de caràcter municipal més antic de Catalunya[7]— que reflecteix una ciutat

---

[5] Vegeu l'estudi de F. Sabaté, *El Sometent a la Catalunya Medieval,* Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2007, especialment capítol VI, p. 69-109.

[6] El document a: AML, Fons Municipal, pergamí 13. Edició a Rafael Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, làm. 3, p. 188-189 (transcripció), 189-191 (traducció). Privilegi que fou confirmat el 9 d'abril de 1224, pel rei Jaume I (AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda (1691)*, reg. 1370, p. 23). Sobre el procés de consolidació de la institució municipal lleidatana, vegeu: J. Lladonosa, *Història de Lleida*, Tàrrega, Ed. Camps i Calmet, 1972, vol. I, p.46-56; F. Sabaté, *Alta Edat Mitjana*, R. Fernández, M. Lladonosa (eds), *Història de Lleida*, vol. II, Lleida, Pagès Editors, 2003, especialment, p. 215-397; Joan J. Busqueta, "Lleida (1150-1300). Aproximación al proceso de maduración jurídica e institucional", *Revista de la CECEL-CSIC*, 12 (2012), p. 35-49.

[7] D'acord amb J. Serrano Daura: "En l'àmbit del dret municipal català medieval emergí ben aviat, després de la conquesta cristiana a mitjan segle XII, el nou dret de la ciutat de Lleida, el primer dret propi urbà que es posà per escrit a la primeria del segle XIII i que acabà tenint una considerable expansió per les comarques d'allò que es coneix com a Catalunya Nova i pel nord del

amb un creixement econòmic i social important i que ha anat acumulant un volum notable d'ordinacions, estatuts, bans, sorgits d'una vida urbana molt activa que cal ordenar i posar per escrit, a fi d'evitar els freqüents litigis que originaven. Així, doncs, la lectura dels *Costums,* on hi trobem contingudes diferents institucions de dret públic i privat, ens acosta als diferents problemes de la vida quotidiana d'una ciutat i la seva regulació. No és el moment d'insistir en els *Costums de Lleida*, en les nombroses aportacions d'aquest codi pioner[8]. Tanmateix, destaquem, quant al coneixement de les causes criminals, com ja els esmentats *Costums* les reserven a un tribunal format pels cònsols (després paers, els magistrats municipals) i els prohoms: "En aquells crims que comporten pena corporal, no jutja la cúria, ans els cònsols i prohoms, la sentència dels quals la cúria s'encarrega d'executar"[9]. Així doncs, aquells prohoms amb capacitat d'arranjar injúries i malifetes de la Carta de Poblament de 1150, ja integren, juntament amb els cònsols, i tal com ha subratllat Josep Serrano Daura, un tribunal diferent i separat de la cúria, a primeries del segle XIII.[10]

Assenyalem alguns aspectes vinculats a l'administració de la justícia, en la matèria criminal, que trobem regulats en els *Costums de Lleida*[11]:

---

regne de València". Vegeu "La projecció del Dret de Lleida", *Revista de Dret Històric Català*, 3 (2004), pp. 233-258; la cita a pàg. 233.

8 Edicions del manuscrit a J. Villanueva, *Viage literario a las Iglesias de España*, tomo XVI; Madrid, 1851; J. Pleyán de Porta, *Apuntes de Historia de Lérida*, Lleida, 1873; Pilar Loscertales de Valdeavellano, *Costumbres de Lérida*, Universidad de Barcelona, 1946. Més recentment, vegeu la nova edició amb traducció al català a Joan J. Busqueta (ed.), *Els Costums de Lleida*, Lleida, Ajuntament, 1997. Una síntesi sobre les aportacions de diferents autors en relació als *Costums de Lleida* a: Joan J. Busqueta, "Lleida (1150-1300): aproximación al proceso de maduración jurídica e institucional", *Op. cit.*, p.41-46.

9 Capítol "In iuditio consulum et proborum hominum ilerdensium". Vegeu, Joan J. Busqueta (ed.), *Els Costums de Lleida*, *Op. cit.*, p. 113.

10 J. Serrano Daura, "El "judici de prohoms" a Lleida i la seva expansió vers la Catalunya Nova", *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. III Comunicacions, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 901-919. Volem fer especial esment de l'opinió de Serrano en relació al paper pioner, també, de la ciutat de Lleida quant al sorgiment d'un tribunal d'aquestes característiques (vegeu la nota 46 de l'article citat).

11 Vegeu: M. Montanya, *El Tribunal de Coltellades. Alguns aspectes pro-*

- L'autorització al creditor a retenir captiu el deutor amb grillons i cadenes i alimentar-lo només amb pa i aigua fins a la satisfacció del deute.
- La possibilitat que l'autoritat judicial corresponent (el cort o veguer) pugui entrar, acompanyada dels qui cregui convenient, per tal d'extreure un inculpat de crim o agressions, que s'ha refugiat en lloc sagrat, i procedir al seu càstig, això sí, sempre que el seu cos no pateixi cap dany quan es produeixi la captura.
- La possibilitat de turmentar el sospitós "fins que surti la veritat".
- La pena de mutilació de membre quan s'ha comès un furt.
- La pena de mort a la foguera quan algú és declarat heretge i és tramès pel bisbe o els seus clergues a la justícia municipal.
- La persistència dels judicis de Déu o ordalies, com la prova del ferro a que és sotmès l'acusat (sempre que sigui ciutadà "inferior", pagès o menestral) per poder demostrar la seva innocència.
- El passeig que hauran de realitzar, nus i assotats, els acusats d'adulteri, per totes les places públiques de la ciutat.
- La prohibició d'aixecar coltell contra ningú o l'espasa, amb ànims amenaçadors[12].
- La valoració econòmica dels homicidis: càstig de 84 monedes d'or la mort d'un cavaller i, just la meitat, 42, la mort d'un pagès.

El municipi lleidatà —vegi's, l'oligarquia urbana— en el seu procés de maduració de les institucions que es produeix al llarg del segle XIII, anirà obtenint altres concessions i privilegis de la monarquia, entre els quals, destacaran, sens dubte, el privilegi de Paeria (1264) i el fundacional de l'Estudi General (1300)[13]. Tanma-

---

cessals, Lleida, Ajuntament- Pagès Editors, 2007, p. 50-51. [Col·lecció Guillem Botet-Estudis monogràfics 1]. Text que recull la tesi doctoral del mateix autor llegida a la Universitat de Barcelona, el 1977, i que deixà manuscrita a la seva mort el 2001.

[12] Tot recollint, en aquest cas, com també en l'anterior, el que ja preveia la Carta de Poblament de 1150.

[13] Vegeu una síntesi a Joan J. Busqueta, *Baixa Edat Mitjana. Història de Lleida*, vol. III, Lleida, Pagès Editors,2004

teix, un pas ferm que permetrà la consolidació del municipi fou la superació del dualisme existent en el domini de la ciutat, d'ençà de la conquesta de 1149; és a dir, la desaparició de la jurisdicció del comte d'Urgell i, per tant, la conversió definitiva de Lleida en ciutat reial. Desapareixien, per tant, les dues castlanies depenents dels comtes de Barcelona i d'Urgell, i romanien en l'exercici dels seus càrrecs el veguer i el batlle reials, encarregats de l'administració de la justícia i de l'execució dels acords adoptats pel municipi. Aquesta conversió es produïa l'any 1228 mitjançant els pactes signats pel rei Jaume I i la comtessa Aurembiaix d'Urgell[14].

En el camí cap a l'organització definitiva del Tribunal de Coltellades, cal considerar el privilegi atorgat per Jaume I, datat el 3 de novembre de 1255[15], mitjançant el qual, es concedia als paers i prohoms de la ciutat de Lleida potestat per pregonar públicament i durant vint dies els acusats de crims. Si no es presentaven en aquest termini, disposats a respondre i fer compliment de justícia, serien considerats culpables i convictes, i es procedia a la imposició de la sentència. Document conegut com el del "procés de vint dies"[16]. Un document, o una concessió ratificada pel mateix monarca, l'11 de maig de 1267[17], tot prometent que no empararia ni autoritzaria el retorn a la ciutat a cap homicida, ni a cap malfactor que hagués merescut pel delicte comès pena corporal, tal com dictaminava el procés esmentat de vint dies, dut a terme per la cúria i els prohoms. I ordenava que la cúria (la cort, el tribunal format pel veguer i els seus assessors) procedís contra els homicides i malfactors, segons consell dels prohoms de la ciutat "*ut est hactenus fieri consuetum*", segons que era, doncs, acostumat[18].

---

[14] F. Soldevila, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, IEC, 1968, p. 273-300. Més recentment, D. Domingo, *A la recera d'Aurembiaix d'Urgell*, Lleida, Universitat de Lleida, 2007.

[15] El document a: AML, Fons Municipal, pergamí 37. Edició a: R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, làm. 16, p. 254 (transcripció) i p.254-255 (traducció)

[16] R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, p. 90.

[17] R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria… Op. cit.*, p. 87. El documenta a: AML, Fons Municipal, pergamí 46. Edició a R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, làm. 13, p. 246-247 (transcripció) i p. 247-248 (traducció).

[18] De fet en el capítol "De bannitis" dels *Costums de Lleida* de 1228 ja s'indicava la col·laboració dels cònsols de la ciutat amb la cúria, pel que fa a la

Privilegis als quals caldrà afegir el datat l'1 de novembre de 1271[19], quan Jaume I, des de Saragossa estant, mana a tots els seus oficials que si troben alguna persona de Lleida, en qualsevol lloc de domini reial, inculpada i processada en la ciutat per homicidi o altre crim i que no ha comparegut durant els referits vint dies, sigui capturada i portada davant la cúria i els paers i prohoms.

Bé, uns prohoms que veurien cristal·litzar, finalment, tot aquest procés, tota aquesta intervenció en els afers judicials criminals, en l'important text atorgat pel rei Jaume II, el 13 de juny de 1300[20]. El rei accedia als desitjos manifestats pels paers i prohoms de Lleida i disposava que les causes criminals —ja es procedís per denúncia de part o d'ofici[21]—, s'haurien d'estudiar per un tribunal constituït pel veguer[22] i dos paers, que serien presents en el moment de la

---

captura i administració de justícia a l'acusat d'un crim. Vegeu Joan J. Busqueta (ed.), *Els Costums de Lleida*, *Op. cit.,* p. 91. Tanmateix, el termini assenyalat en aquest cas per presentar-se davant la justícia era de deu dies i no de vint, com serà després.

[19] El document a: AML, Fons Municipal, pergamí 52

[20] El document a: AML, Fons Municipal, pergamí 66. Edició a: R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, làm. 14, p. 248-250 (transcripció) i p. 250-252 (traducció). Còpia del document (7 de desembre de 1412), a: AML, Fons Municipal, pergamí 67. Vegeu, també, una bona descripció i anàlisi de les disposicions d'aquest document i del conjunt del procés a: J. Serrano Daura, "El Judici de prohoms a Lleida i la seva expansió vers la Catalunya Nova", *Op. cit.,* p. 906-908, i F. Sabaté, "La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval", *Clío y Crimen*, 4 (2007), p. 117-276, aquest darrer, a més, amb una extensa anàlisi comparativa per al conjunt de Catalunya.

[21] Tal com ha sintetitzat molt bé Manuel Camps: "El procediment penal s'iniciava amb la *Pervenció* (exemple: *Dimecres que·s comptave .XXVI. del mes d'abril any Mil .CCCC. LVIII, pervench a audiència dels honorables…*), amb la qual s'exposava el fet delictiu al tribunal, a partir de la denúncia feta per la mateixa víctima, algún familiar o qualsevol altre testimoni, inciant-se, aleshores, la enquesta o *inquisició*, per comprovar la veracitat de l'acusació, personalitat de l'acusat i la seva captura si procedia". Vegeu: *El turment a Lleida (segles XIV-XVII)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1998, p. 11.

[22] Sobre la figura del veguer, després del treball clàssic de Jesús Lalinde, *La jurisdicción real inferior en Cataluña (corts, veguers, batlles)*, Barcelona, CSIC, 1966, cal llegir els estudis de F. Sabaté, especialment, i entre altres: "El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 6 (1995), p. 147-159; "El poder reial entre el poder municipal i el poder baronial a la Catalunya del segle XIV", dins *El Poder real en la Corona de Aragón, XV Congreso*

instrucció del procés. Veguer i paers havien de rebre, doncs, les declaracions del presumpte culpable i dels testimonis, i havien d'aplicar, si es considerava necessari, el turment a l'acusat. Un cop escoltada la defensa, s'havia de comptar, a l'hora de deliberar i pronunciar la sentència[23], amb el consell de deu o més prohoms, elegits pel veguer[24]. Aquest era, doncs, el tribunal que seria conegut com a Tribunal de Coltellades, format per tant, pel veguer, els dos paers i deu o més prohoms de la ciutat. Altrament, durant el regnat de Pere el Cerimoniós, apareixerà l'expressió "Prohoms de Ventura" per denominar aquest grupet de prohoms que, per privilegi del dit rei datat l'11 de juny de 1337, havien de ser, finalment, escollits de manera conjunta entre el veguer i els paers[25]. Un altre triomf de l'oligarquia urbana lleidatana[26].

---

de Historia de la Corona de Aragón, Zaragoza, 1996, p. 327-342; "El veguer i la vegueria de Tortosa i Ribera d'Ebre al segle XIV", *Recerca*, 2 (1997), p. 127-131; *El Territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1997; "El cort a Catalunya", *Acta Mediaevalia*, 22 (2001), p. 351-372.

23 Per a una visió general: Víctor Ferro, *El Dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo Editorial, 1987, p. 357-385. Una bona síntesi de les fases d'un procés a J. Hernando, "Derecho, leyes, crímenes y procesos en la Cataluña bajomedieval", a J.A. Munita, J.A. Lerma (eds.), *La escritura de la memoria. Libros para la administración*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 2012, p. 81-113, especialment, p. 98-99. I pel que fa als *Llibres de Crims*, un bon resum de les fases dels processos a M.D. Farreny, *La Llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI,* Barcelona, IEC, 2004, especialment p. 153-163. Per altra banda, hem esquematitzat les parts d'un procés a "Un exemple: el procés contra Joan Moni (1394)", en la *Introducció* del llibre de M. Montanya, *El Tribunal de Coltellades. Alguns aspectes processals*, Lleida, Pagès editors-Ajuntament de Lleida, 2007, p. 23-31. Esmentar, finalment, que els *Costums de Lleida* i els *Usatges de Barcelona* i les *Constitucions de Catalunya* fornien el cos legal on es fonamentaven les deliberacions del Tribunal de Coltellades.

24 R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, p. 87.

25 R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, p. 88. Còpia del document a: AML, *Llibre Vert de la ciutat de Leyda* (1691), reg. 1370, pàg. 152.

26 No és el cas d'aquesta intervenció l'anàlisi de les relacions entre les modificacions i conformació progressiva de les formes i mecanismes processals i els interessos dels grups dominants a les ciutats, els interessos del poder. Una bona síntesi en aquest sentit, per al cas castellà, a: J. A. Bonachía, "La justicia en los municipios castellanos bajomedievales", *Edad Media-Revista de Historia*, 1 (1998), p. 145-182.

Val a dir que n'eren exceptuats de l'actuació del Tribunal de Coltellades, d'acord amb un privilegi del 5 d'agost de 1307[27], els jueus i sarraïns que vivien a Lleida sempre que el delicte no fos comès contra cristians; llavors sí que intervenien els paers i prohoms. Altrament, si el delicte era entre ells, i fins i tot contra les ordenances municipals, les indagacions i els càstigs eren atribucions del batlle reial a Lleida.[28]

Bé, ja hem observat com el primer volum que conservem dels anomenats *Llibres de Crims de la Ciutat de Lleida*, és de 1308. A partir d'aquí, disposem d'un conjunt de processos judicials motivats per robatoris, adulteris, violacions, emmetzinaments, bruixeria, accions delictives entre els estudiants de l'Estudi General, problemes de convivència amb persones d'altres procedències, d'altres ètnies i religions com la musulmana o la jueva, etc. Una documentació esplèndida que ens acosta amb una gran riquesa de detalls i expressions, a aquest món del conflicte (i de les desigualtats, sens dubte, davant la justícia, i de l'arbitrarietat[29]); una part important de la mateixa vida quotidiana. Amb tot, els estudis que han fet ús d'aquesta font, probablement per la dificultat que comporta la seva lectura i interpretació, no són massa nombrosos. Tanmateix, assenyalarem alguns dels treballs que han tingut com a base documental els *Llibres de Crims*, que n'han aportat les transcripcions, o que ens il·lustren de la diversitat i riquesa temàtica que n'ofereix la seva anàlisi. Així, en el camp de la medicina legal, salubritat i salut pública destaquen sobretot els estudis de Manuel Camps Clemente i Manuel Camps Surroca, així com

---

[27] Còpia del document a: AML, *Llibre Verd de la ciutat de Leyda* (1691), reg. 1370, pàg. 105.

[28] R. Gras i d'Esteva, *Història de la Paeria…Op. cit.*, p. 87.

[29] Tanmateix, el tema o la consideració de l'aparell jurídic-policial com un instrument únicament repressiu, al servei d'uns interessos de clase o de submissió a l'autoritat o a la ideologia del poder ha estat matisat per Ismael Almazán Fernández en diferents treballs per a la Catalunya de l'edat moderna. Vegeu, especialment les acurades reflexions que fa a "Algunos interrogantes sobre el ejercicio de la justicia en Cataluña durante los siglos XVI y XVII", a E. Balasch (ed.), *Antoni Agustí, bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona (1517-1586). Aportacions entorn el marc sòcio-cultural de Catalunya en la seva época*, Lleida, Pagès Editors-Publicacions dels Amics de la Seu Vella, 1995, p. 29-51.

les aportacions de Josep Lladonosa, Francesc Esteve Perendreu i, darrerament, Guillem Roca[30]; en l'àmbit de l'anàlisi lingüística disposem de les recerques de Dolors Farreny i Eulàlia de Ahumada[31]; quant a la conflictivitat social, la delinqüència i criminalitat, temes, sens dubte, més tractats, comptem amb les aportacions de S. Roca Lletjós, Josep Lladonosa, Flocel Sabaté, Dolors Visa, Teresa Ibars, Yolanda Enjuanes, Marisa Costa o Roser Gort[32]; els

---

[30] M. Camps Surroca, M. Camps Clemente, "Los delitos contra la libertad sexual en Lleida en el siglo XV", *Orfila*, 7, vol. 1 (1995), p. 87-188; Íd., "Las denuncias contra los terapeutas y su valoración por los tribunales de Justicia (siglos XIV-XV)", *Orfila*, 7, vol. 2 (1995), p. 231-260; Íd., "Un polèmic procés per infanticidi a la cort del veguer de Lleida", *Gimbernat*, XXV (1996), p. 57-68; M. Camps Clemente, *El turment a Lleida (segles XIV-XVII)*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida-Ajuntament d'Alcarràs, 1998; Íd., *Anàlisi de la mort violenta a la Baixa Edat Mitjana*, 2 vols., Barcelona, Publicacions del Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona, 2002; J. Lladonosa, *Noticia histórica sobre el desarrollo de la medicina en Lérida*, Lleida, Colegio Oficial de médicos de Lérida, 1974; Íd., *Comentaris i aportacions documentals per a la història de la medicina de Lleida*, Lleida, Col·legi Oficial de Metges de Lleida, 1977; F. Esteve Perendreu, "El Tribunal de Coltellades. Procediment i dictàmens mèdics", *Gimbernat,* XXX (1998), p. 165-174; G. Roca, "El colapso del sistema trecentista ilerdense: de camino hacia la construcción del Hospital General de Santa María", *Revista de la CECEL-CSIC*, 16 (2016), p. 7-36; Íd., *Salubritat i salut pública a Lleida baixmedieval: la gestió dels espais públics, la pobresa i els hospitals*, Lleida, Universitat de Lleida, Tesi doctoral inèdita, 2017.

[31] D. Farreny, *Processos de crims del segle XV a Lleida: transcricpció i estudi lingüístic*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1986; Íd., *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004; E. de Ahumada, "Transcripció i estudi lingüístic d'un procés criminal del s. XIV a Lleida", *Anuari de Filologia*, vol. XVII (1994), secció C, n. 5, p. 9-36.

[32] M. Costa, "O Elemento estrangeiro em cidades catalas. Portugueses em Lleida nos finais da idade media", *XV II Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II Comunicacions, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 197-128; Y. Enjuanes, "Aproximació a l'estudi dels forasters a la Lleida de la primera meitat del segle XV", *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II Comunicacions, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2003, p. 133-150; R. Gort, *L'Estudi General de Lleida al segle XIV*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2016; T. Ibars, *La delinqüència a la Lleida del Barroc,* Lleida, Pagès Editors, 1994; J. Lladonosa, *Anecdotari de l'antiga Universitat de Lleida*, Barcelona, Ed. Barcino, 1957; *Anecdotari de l'Estudi General de Lleida (1297-1717)*, Lleida, ed. Virgili i Pagès, 1988; S. Roca, J. R. Barrull, "Processos d'esclaus a Lleida", *Miscel·lània–homenatge al profesor*

delictes d'heretgia i bruixeria han estat abordats pel mateix Josep Lladonosa, Concepción Pérez i M. Pau Gómez[33]; i Miquel Montanya va centrar el seu estudi en la mateixa administració de justícia, en els aspectes processals, com ho ha fet per a Lleida i pel conjunt de la Catalunya medieval, el mateix Flocel Sabaté[34].

A manera de relat: "Per aquell pecat, no plou"

Tractem, ara, de seguir, a manera de relat, algun d'aquests processos criminals. I ho farem amb un dels temes que més preocupaven els governants municipals i els oficials reials: el de les relacions carnals, no només, però sobretot entre home sarraí i dona cristiana, que comportava la mort a la foguera per a les dues persones. Cas, però, de dona sarraïna i home cristià, la pena era menys severa: normalment, i d'acord amb allò que establien els

---

S. Roca i Lletjós, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1981, p. 131.153; F. Sabaté, "Femmes et vioence dans la Catalogne du XIV siècle", *Annales du Midi*, 106 (1994), p. 277-316; Id., "Orden y desorden: la violencia en la cotidianidad bajomedeival catalana", *Aragón en la Edad Media,* 14-15, 2 (1999), p. 1389-1408; D. Visa, *La societat lleidatana a finals del s. XIV: conflictivitat social, delinqüència i penalització (1381-1383)*, Lleida, Memòria de Llicenciatura inèdita, setembre, 1986; Íd., "La societat lleidatana i la delinqüència a finals del segle XIV" , *Ilerda*, 48 (1990), p. 175-181; Íd., "Les dones i el món de la prostitució a finals del s. XIV", *Miscel·lània-homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1992, p. 315-321.

[33] J. Lladonosa, "El proceso de brujería de 1484-85, un auténtico tratado de demonología", *Annals del Col·legi de Metges de Lleida*, 1975 (estudia i transcriu el procés contra Valentina Guarner, de Sas, a l'Alta Ribagorça. Un resum relatat del mateix procés a "El cas singular de na Valentina Guarner", *Anecdotari de l'Estudi General de Lleida…Op. cit.,* p. 105-109); C. Pérez, "Proceso de brujería en el año 1598", *Miscel·lània-homenatge al professor S. Roca i Lletjós*, *Op. cit.*, p. 223-230 (estudia i transcriu el procés contra Na Gojona, de Lleida); M.P. Gómez, "La ciutat de Lleida contra blasfems, heretges i bruixes (s. XV)", *Miscel·lània-homenatge a Josep Lladonosa*, *Op. cit.*, p. 373-394; Íd., "El poder municipal enfront els delictes morals i de fe segons els Llibres de Crims de la Paheria de Lleida, s. XV", dins *1490. En el umbral de la modernidad*, València, Generalitat Valenciana, 1994, p. 35-50.

[34] M. Montanya Carrera, *El Tribunal de Coltellades. Alguns aspectes processals*, Lleida, Pagès editors-Ajuntament de Lleida, 2007 [Col·lecció Guillem Botet-Estudis monogràfics, I]. Dels nombrosos treballs de F. Sabaté, en destaquem, en aquest àmbit, "La pena de muerte en la Cataluña bajomedieval", *Clío y Crimen*, 4 (2007), p. 117-276.

Costums de Lleida, a nivell general, com en els casos d'adulteri, els culpables havien de fer un "passeig" nus i assotats pels carrers i places de la ciutat[35].

Veiem-ne, doncs, un parell d'exemples, que afecten a persones de la Moreria, el barri dels sarraïns lleidatans. I tractarem de seguir amb la màxima fidelitat el text, mostrant, en alguns moments, les expressions i el llenguatge que reflecteixen els manuscrits dels *Llibres de Crims*, entre cometes.

Era dilluns, 28 de desembre de 1389, a l'hora dita del "seny del lladre", és a dir, quan la campana (el seny), entrada la nit, ja havia tocat a recollir-se cadascú a casa seva. Joan Civera, lloctinent del veguer,[36] s'estava aquella hora a l'hostal d'en Ramon Bru, que era al carrer de Santa Creu, al barri de Sant Llorenç, on també hi havia la Moreria, i on s'hi aixecava l'anomenat bordell públic[37]. Assabentada d'aquest fet, Elionor Alfonso, "fembra pública del loch de Çamora", procedent, doncs, de terres castellano-lleoneses, hi acudí desesperadament, assenyalant que dins d'aquell hostal hi havia un home al qual acusava d'haver jagut amb ella carnalment i que segons creia devia ser moro, per la qual cosa demanava que se'l prengués i que "si moro ere que·n fos feyta justícia". Immediatament, Joan Civera féu detenir aquell home i procedí al seu interrogatori: confirmà que era moro i no cristià, que es feia dir Lopillo, però negà inicialment haver mantingut aquesta relació. Calia, doncs, trobar alguna "prova": el lloctinent del veguer manà al saig (l'algutzir) Francesc de Torres, àlies Mateu, "que li baixàs les bragues e que li tragués lo membre de aquelles". I Així ho féu, li baixà "un poch" davant un grup de testimonis als quals s'havia demanat

---

35 "D'aquells que seran sorpresos en adulteri: Si algú fos sorprès amb la muller d'un altre, ambdós, home i dona, recorrin totes les places de la ciutat de Lleida, nus i assotats, però que no pateixin cap altre dany, ni en béns ni en diners". Vegeu Joan J. Busqueta (ed.), *Els Costums de Lleida…Op. cit.*, p. 120 (traducció)

36 L'oficial, en aquest cas en nom del veguer per absència d'aquest, que presidia el Tribunal de Coltellades, juntament, com hem assenyalat més amunt, amb els dos paers, i la participación de deu o més prohoms de la ciutat.

37 Vegeu J. Lladonosa, *Els carrers i les places de Lleida a través de la Història*, (nova edició), Lleida, Ajuntament de Lleida-Universitat de Lleida, 2007, p. 122-125

la seva presència: La prova no deixà dubtes entre els assistents: "e trobaren les bragues del dit moro suyllades (sollades, brutes) de sement de hom (home) fresch. E que per lo membre l'en exie encara". Davant de tan explícita situació, l'acusat no va tenir altre remei que confessar que efectivament s'hi havia jagut, que havia pagat 6 diners pel servei, i afegí que si ella el volia prendre per marit, ell es faria cristià. Un cop Elionor hagué ratificat davant el lloctinent que aquella persona era l'acusada, Lopillo fou dut près al palau de Cervera, on hi havia la presó[38]. A partir d'aleshores començaria tot el procés, amb la participació de diferents testimonis i d'advocats defensors; procés que ens assabenta que l'inculpat es deia realment Aznel del Crespo, que procedia d'un poblet proper a Guadalajara, que havia vingut a Lleida a treballar del seu ofici de cantareller, cantirer, terrissaire; que també havia jagut amb una altra prostituta del bordell de Santa Creu, "on les fembres pecadores s'estan", anomenada Caterina de Sesé, d'Alcanyís, la qual també afirmava que desconeixia que fos moro. Finalment, malgrat les "defensions" aportades pels advocats, perquè el procediment seguit generava seriosos dubtes, el Tribunal, reunit el 10 de gener de 1390, format per l'esmentat Joan Civera, els paers Guillem de Guissona i Salvador Botella, i onze prohoms, sentencià Aznel del Crespo: "que sie cremat en l'areny de Sant Johan en manera que·n muyre". Mort, doncs, cremat viu a la foguera, a l'areny

[38] Fins a començaments del segle XV, la presó era instal·lada en un casal situat entre les parròquies de Sant Andreu i de Sant Joan, conegut com Palau de Cervera perquè havia estat el palau d'aquesta nissaga de la noblesa lleidatana, castlans dels comtes d'Urgell fins a 1228, quan el dit casal passà a propietat reial (Vegeu nota 11). Cap a finals del segle XIII, després d'haver tingut diferents propietaris, fou adquirit per la Paeria que l'habilitaria i hi traslladaria la presó, fins aleshores emplaçada al Castell del Rei (la Suda, dalt del Turó). En aquest sentit, disposem del document, datat el 9 de gener de 1300, en el que Jaume II ordena la construcció de la presó al palau de Cervera, amb dues estances, una per a homes i una per a dones (AML, Fons Municipal, pergamí 63). A començaments del segle XV, la presó fou traslladada vora el portal de Sant Antoni, a l'entrada del carrer Major, i cap a finals d'aquest segle, i mitjançant l'autorització reial oportuna, la Paeria va poder utilitzar part dels soterranis del seu edifici per a la nova presó. Vegeu J. Lladonosa, *Els carrers i les places de Lleida…*, *Op. cit.*, p. 168, 169, 342, 454; M. Camps Clemente, *El turment a Lleida…Op. cit.*, p. 53-60.

del riu Segre, més o menys entre la Paeria i la rambla de Ferran, actuals[39].

També eren cantirers Mahoma Mofari i el seu cunyat Acen Beniaffa, àlies Argilaga, els dos acusats, l'abril de 1458, davant del cort i veguer Miquel Saplana i dels paers Bernat Gralla i Pere Cortines, d'haver comès sengles i malèfics crims: primer, "aquell habominable e destestable crim, e a Déu i a gents molt odible, contra natura, jahent lo u ab l'altre carnalment en gran ofensa de la divinal maiestat", d'acord amb les declaracions dels testimonis que afirmaven haver-los vist així al horts de Fontanet, "dellà lo pont", tot aprofitant l'amagatall que els permetia, en aquella estació de l'any, l'alçada que presentava el blat, tan alt com un home, a punt d'espigar. I afegien que tots els parroquians de Sant Llorenç, on com ja hem dit hi havia la Moreria, ho sabien i asseguraven que "per aquell peccat no plou". Però això no era tot, també eren acusats d'haver temptat sexualment dones cristianes, "en menyspreu de la Sancta Fe Cathòlica e de la justícia temporal". Un dels llocs on es produïen aquests suposats fets era el forn dels terrissaires, dels càntirs, on treballaven els inculpats, situat prop de la creu i el cementiri de Sant Llorenç. Així ho manifestava Antònia, esposa de Martí de Comelles, que hi havia anat a comprar olles i plats i "mentre prenie los plats…", l'esmentat Mofari, tot exclamant les bondats del cos de la dona —"Veus-ne ací de benots!"— la intentà forçar —"aferrà a ella a la cuxa". La dona, de parla castellana, respongué enfurismada: "perro traydor! Tu no has vergonya a una cristiana cometer tal cosa!". La resposta de l'increpat, contundent: "a pus belles e pus gentils que ella ne havia cavalcat e cavalcave". És clar, més arguments pels cristians per insistir en que aquestes eren les causes per les que "Déu donave mal temps e sequedat e plagues, que moros se jaguessen ab cristianes". L'acusat principal Mahoma Mofari, natural de Fraga, però des de feia 20 anys residint a Lleida on, a més de tocar la viola (era un bon "sonador" d'aquest instrument segons els testimonis) havia après l'ofici de cantirer amb el seu oncle, el difunt Alí Abenime, fou sotmès

[39] El document a: AML, Fons Municipal, reg. 793 (Llibre de crims), ff. 128r-133v. Vegeu la transcripció del text a M. Montanya, *El Tribunal de Coltellades. Alguns aspectes processals, Op. cit.*, p. 163-171. I l'anàlisi dels aspectes processals del mateix, i les seves irregularitats, a p. 101-103.

a turment per forçar-ne la confessió. El veguer Miquel Saplana, president del Tribunal, s'expressava amb aquestes paraules: "que sie turmentat tan i tan largament fins que de sa boqua isca la veritat de les coses de les quals és inculpat". Només hi havia, doncs, una resposta possible. No hi havia escapatòria, i el turment que hom li aplicà fou el de l'aigua salada fins que es confessà autor dels actes que hom li atribuïa, després que el botxí li apliqués diverses vegades el turment. Mahoma Mofari es convertí al cristianisme, en un intent de suavitzar la sentència que ja podia preveure. Com ho va estudiar bé el Dr. Manuel Camps[40], l'ara "moriscot" no evità la cremació, això sí, ja que ara era cristià —"per sguart que és crestià"— i ara es deia Pere Cirera, primer l'ofegaren al riu i, un cop ofegat, les restes cremades en l'areny, fora el pont. Era el 15 de maig de 1458.

[40] El document a: AML, Fons Municipal, reg. 820 (Llibre de crims), ff. 87-106. M. Camps Clemente, *El turment a Lleida…Op. cit.*., transcriu el text a p. 95-107. Vegeu descripció del turment de l'aigua a p. 22: "Consistia en lligar el reu a una escala de fusta i amb un càntir ple d'aigua i foradat del sòl, se li feia caure contínuament un raig entre el nas i la boca. Si així no s'aconseguia la seva confessió, s'afegia a l'aigua, sal en abundància i es continuava amb el mateix sistema. Si, finalment, el reu tampoc no confessava, se li cobria la cara amb un drap de lli i es deixava rajar l'aigua sobre el drap. Amb aquest sistema s'aconseguia que la roba s'adaptés tant íntimament al rostre del qui sofría la tortura, que li obturava de tal manera el nas i la boca, que l'impedia respirar". Vegeu, també, Joan J. Busqueta, *Baixa Edat Mitjana*, dins R. Fernández i M. Lladonosa (dir.), *Història de Lleida*, vol. 3, Lleida, Pagès Editors, 2004, p. 71-73.

Moros i moriscos a la Catalunya Nova

&

Dolors Bramon Planas
Professora de Filologia Semítica de la Universitat de Barcelona

Per començar, val la pena recordar que el concepte de Catalunya Vella s'originà al segle XIII en contraposició al de Catalunya Nova i que aquesta doble denominació al·ludeix a la distinció feta entre les terres catalanes que romangueren més temps sota govern islàmic i les que no ho feren tant. En realitat, aquesta divisió es pot remuntar a l'entrada de Lluís el Pietós a Barcelona, l'abril de l'any 801, quan la ciutat passà a mans franques i deixà de formar part en endavant del territori andalusí. Des de llavors, els cursos dels rius Llobregat, Cardener i Segre mitjà i la conca de Tremp constituïren la frontera que dividí fins a la segona meitat del segle XII el territori català entre l'islam i la cristiandat. Això va motivar unes característiques jurídiques, lingüístiques i socials d'ambdós territoris ben determinades i observables encara avui.

L'entrada al món de l'islam

Les principals poblacions de la Catalunya Nova quedaren incloses en el territori andalusí entre els anys 713 i 714 i de diversa manera. Pel que fa a Lleida, tenim la notícia que ens proporciona la traducció castellana de la *Crònica del Moro Rasis*, un dels historiadors més fiables dels primers temps (segle X) del període andalusí, que diu:

> "quando los moros entraron en España, las gentes que morauan en estos castillos [de Lleida] fizieron pleitesía con los moros e fincaron en sus castillos, e los moros sin contienda".[1]

Lleida passà així a formar part de l'anomenada Frontera Superior andalusina amb capital a Saragossa. Destaca a la zona l'actuació de la família hispana del comte Cassius, que es convertí a l'islam a Damasc davant del VI califa omeia, al-Walid (705-715)[2] i que ara-

---

[1] Dolores Catalán i Mª Soledad de Andrés, *Crónica del Moro Rasis*, versión del ajbar al-muluk al-Andalus de Ahmad ibn Muhammad ibn Musà al Razi, 889-955; romanzada para el rey don Dionís de Portugal hacia 133 por Mahomad, alarife, y Gil Pérez, clérigo de don Perianes Porçel, Gredos, Madrid 1975.

[2] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010 (Continuació de l'obra de J.Ma Millàs i Vallicrosa)*, Eumo Editorial, Institut

bitzà el seu nom prenent el de Banú Qassi. Sovint enfrontats amb Còrdova, arribaren a dominar tota la vall de l'Ebre. Estaven emparentats amb els comtes de Pallars i alguns dels seus membres conservaren noms romànics, tals com Furtún, Lubb, Garsiyya o Òria generació rere generació. El cert és que seguiren mantenint lligams familiars i establint aliances polítiques amb dirigents dels comtats catalans i de l'Aragó, sempre que els va convenir.

Una bona mostra la constitueix el fet que a Muhàmmad ibn Lubb ibn Qassi, l'any 929

> "li arribà un missatger del seu cunyat, el fill de Ramon, senyor de Pallars, per suplicar-li que s'aliés i es quedés amb ell fins que veiés les coses millor. Confià en ell si s'hi alià, però al cap d'un temps, Ramon aprofità l'ocasió i, enlluernat per les armes, les muntures i les joies que tenien ell i els seus companys, els traí i assassinà".[3]

Després, el producte d'aquesta traïció constituí el preuat tresor del monestir d'Ovarra (Ribagorça).

Tarragona, al seu torn, oferí resistència a l'invasor. La contesa li costà cara perquè, amb les morts ocorregudes i la fugida de les seves autoritats (l'arquebisbe Pròsper i part del seu clergat, cas de Jordi, Procopi, Justí, Pantaleó i Marçal) amb les relíquies dels màrtirs i patrons de la ciutat, Fruitós, Auguri i Eulogi, sembla que també desaparegué la seva població. Així ho donen a entendre els cronistes àrabs que, al marge de referir-se a les seves imponents ruïnes romanes i de descriure-la com a població habitada per jueus (!?) afegeixen que hi vivien cap o pocs cristians.

És de notar també que desconeixem qui fou el conqueridor de Tarragona i això és degut al fet que la ja esmentada *Crònica del Moro Rasis* barreja les filiacions dels dos dels seus possibles protagonistes, és a dir, el berber Tàriq ibn Ziyad i l'àrab Mussa ibn Nussayr, tal com es pot veure en el passatge següent:

---

d'Estudis Catalans, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, Vic 2000 (2ª edició id., 2002), 95.

[3] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans...*, 273-274.

> "E Tarragona fue de los logares mas antiguos que fallan fundamientos muy viejos e muy maravillosos, e ay cosas que se non desfazen por ningun tienpo, maguer todas las destruyo Tariq, fijo de Nussayr, quando entro en Espana, e el mato las gentes e destruyo las obras, mas non pudo todas tanto las fizieron de firmes".[4]

L'antigor i la grandesa de les restes romanes tarragonines, com hem dit, figuren repetidament a les cròniques àrabs, una altra bona mostra de les quals pot ser la que relata l'escriptor magrebí del segle XIV, al-Himyarí, que diu:

> "un xeic de Siurana [de Prades, però no la saragossana població de Chiprana com s'ha anat repetint!!!], anomenat Ibn Zaydun, explicà que ell acostumava a sortir cap a aquesta regió amb escamots i que, en una de les seves sortides, baixà amb els seus companys a les construccions que hi havia sota la ciutat de Tarragona i que, quan volgueren tornar, s'havien perdut i no en trobaven la sortida. Així, estigueren donant voltes durant tres dies fins que, finalment, al tercer, trobaren el camí, quan Déu —lloat sigui!— els concedí la seva salvació. La gent afirma que hi trobaren cambres plenes de blat i d'ordi, d'èpoques anteriors, amb els grans ennegrits i amb el color canviat. En aquesta ciutat s'hi embosquen els musulmans quan busquen l'ocasió de sorprendre l'enemic en l'algarada i el mateix fa l'enemic amb els musulmans".[5]

Val a dir que el despoblament del territori tarragoní continuà força temps i així ho palesen els geògrafs medievals. Si bé donen notícia de l'existència de l'antiga ciutat de Tarragona no esmenten, per exemple, l'antic port del cap de *Salauris*, o actual Salou. La prova d'aquest silenci ens la dóna el *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, que narra la intervenció pisano-catalana que, sota l'advocació de croada promulgada pel papa Pasqual II i comandada pel comte de Barcelona Ramon Berenguer III i

---

[4] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans...*, 118-123.
[5] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans...*, 122.

l'arquebisbe Pere de Pisa amb la col·laboració d'altres pròcers de diverses ciutats italianes, de Sardenya, Provença, Llenguadoc i Rosselló, atacà i saquejà la vila d'Eivissa i la Ciutat de Mallorca entre els anys 1113 i 1115. Aquest relat es refereix sempre a *Salodon*/Salou com a lloc desert.

Resulta molt significatiu el passatge que explica, segons traducció de Mireia Mulet que, en pretendre salpar l'estol comtal cap a Mallorca, les naus foren empeses per una tempesta cap a Salou, on arribaren 'entrada de fosca' i que part de la tripulació hi desembarcà per 'fer aiguada fresca'. Llavors,

> "vet aquí que uns moabites que anaven a cavall els envesteixen de la mateixa manera com sol arribar una sageta llançada per un arc quan el Part dispara violentament el seu. Els agafen mentre beuen aigua del riu i se'ls emporten a les seves llars per un llarg viarany. Però el temor de la gent pisana, que commovia els severs ibers, els allibera de l'esclavatge".[6]

No cal dir que aquests 'moabites', després sorprenentment qualificats d'ibers, no eren altre que els membres d'algun escamot de sarraïns que corrien per la contrada. Aquesta possibilitat que pogués cavalcar un grup capaç de prendre com a captius uns expedicionaris del comte de Barcelona que buscaven aigua reforça, si fora necessari, la notícia de l'abandonament del territori en qüestió. Això no obstant, i a partir de la conquesta cristiana de la zona, la recuperació del port de Salou és un fet incontestable: d'allà salpà, com és sabut, el 6 de setembre de 1229, l'estol de Jaume I cap a la conquesta de Mallorca.

L'antiga *Dertosa* romana passà a denominar-se Turtuixa en àrab i fou, juntament amb Lleida, una de les poblacions més importants de l'anomenada Frontera Superior. Foren proverbials la riquesa dels seus boscos i pastures, els seus artesans, el tràfic del seu port i els seus edificis, com la mesquita major de cinc naus i una suda inexpugnable. A les seves drassanes s'hi construïen

---

[6] *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus,* traducció de Mireia Mulet i Mas, Societat Arqueològica Lul·liana, Palma de Mallorca 1991, 2,149-161.

grans vaixells i actualment, en el claustre de la catedral encara s'hi conserva una làpida commemorativa de la seva fundació, l'any 944. Era fama del pi vernet, rogenc, d'escorça resinosa inalterable de les seves muntanyes que no l'atacaven els insectes i que se'n feien pals i vergues de vaixells, enteixinats i tota mena d'instruments bèl·lics. Consta que s'utilitzà per a la construcció de la gran mesquita de Còrdova. A l'Ebre i als seus afluents hi havia esturions, castors i molins de barques.[7]

La població de Balaguer[8] era famosa perquè es podia trobar or en el curs del Segre, tal com ja havien descrit els romans i com ara es torna a promocionar amb finalitats turístiques. Malgrat que s'ha dit repetidament que el darrer califa de Còrdova, Hixam III, es refugià i morí a Lleida, és ben possible que la notícia correspongui a Balaguer. Les cròniques àrabs expliquen que anà a terres de Lleida i no parlen d'aquesta ciutat, com solen fer quan s'hi refereixen i la bellesa del denominat castell Formós sembla abonar aquesta hipòtesi.

Un altre punt important de la Catalunya Nova en època andalusina fou l'existència de la Ràpita als Alfacs, avui denominada de Sant Carles en honor al rei Carles III. Una de les característiques de la seva contrada és l'existència de molts aqüífers, un d'ells rebatejat com 'el pou de les Figueretes' i avui tristament i lamentablement traslladat (ai las!, i sense aigua) enfront del mercat municipal. Vegis el relat del geògraf i viatger del segle XII, al-Zuhrí, que diu:

> "Vaig visitar la ràpita i vaig indagar sobre aquell pou i sobre el pretès creixement del seu cabal. M'hi vaig parar per preguntar a la gent del lloc si era cert que augmentava l' aigua amb l'increment de les persones que hi havia i que minvava en disminuir-ne el seu nombre. Em respongueren que sí, però que encara s'hi produïa un fet més meravellós. Els vaig dir:
> —Déu tingui pietat de vosaltres!, en què consisteix?
> Em contestaren que l'observés. El vaig mirar i vaig veure un

[7] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans...*, 88-89 i 123-128.

[8] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans...*, 105 i ID, "Les grafies més antigues de la ciutat de Balaguer", *Tamid*, Societat Catalana d'Estudis Hebraics / IEC, núm. 11, 2017, 67-72.

petit pou que sorgia arran de terra i del que no en calia pouar l'aigua perquè la seva fondària era de dos colzes. A més a més, tenia uns escalons pels quals es podia baixar i treure-la amb recipients. Seguí interessant-me'n, tot preguntant:
—Què és això? Ells, a la seva vegada, m'interrogaven dient:
—Per a quantes persones et penses que hi ha aigua?
Vaig respondre que per a unes 40, o potser menys, i em replicaren que el seu nivell no baixaria encara que en begués tota la gent del món o encara que hi acampessin milers de soldats. A continuació m'explicaren que havia acampat en aquell pou [l'almoràvit] Ibrahim [ibn ᶜAli] ibn Taixufín amb 50.000 dels seus homes, així com també altres reis anteriors amb molts més i que hi havien begut ells i les seves muntures fins a sadollar-se, sense que el nivell del pou pugés ni baixés".

I acaba dient: "Aquesta és la meravella que vaig veure-hi".[9]

És evident que les poblacions del territori que estic tractant eren terres de frontera i l'existència d'aquesta i d'altres testimonis toponímics de ràpites que perduren en el Penedès en donen fe.[10] D'altres llocs, com per exemple, de la plana de Fraga i de Lleida, es diu que

"tots els masos tenen una torre (*burj*) o un subterrani (*sirdab*) on els que hi viuen s'amaguen de l'enemic. La gent de les fronteres despenen en la seva construcció diners de llegats pietosos".[11]

Comptaven, a més,

"amb nombrosos abrics sota terra (*saràdib*) on la gent s'amaga de l'enemic en cas d'atac. La descripció d'aquests subterranis és la següent: són com un pou estret de boca ampla al fons. A l'interior s'hi obren galeries semblants a les dels ca-

---

[9] Dolors Bramon, *El mundo en el siglo XII. Estudio de la versión castellana de una geografía universal: El Tratado de al-Zuhrî,* Ed. Ausa, Sabadell, 1991, 185.

[10] Dolors Bramon, "De ràpites avui catalanes: la institució islàmica del ribat", *Serra d'Or. Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, 359, 1989, 18-19.

[11] Vegeu la nota següent.

> taus de jerbu. Des de la superfície del sòl no es pot arribar a aquestes galeries, de manera que l'agressor no s'atreveix a penetrar-hi. Si hi introduïen fum, els refugiats entraven a les galeries i en tancaven les portes fins que el fum es dissipés. En el cas que fossin obstruïts, els pous compten amb una altra sortida. D'aquests subterranis en diuen 'foies'(*al-fujuj*) i en la seva construcció despenen els diners de legats pietosos i d'altres donacions. Per a ells, és com una donació pietosa".[12]

Els moros andalusins

És evident que els individus de les poblacions envaïdes pels musulmans i que s'hi varen enfrontar varen seguir vivint com abans mitjançant els pactes de reconeixement de sobirania.[13] En aquest cas, funcionaven perfectament les directrius del passatge alcorànic 9:29 relatiu a la "Gent del Llibre", és a dir, als creients de les altres religions que l'islam considera revelades i que diu:

> "Combateu els que havent rebut l'escriptura, no creuen en Déu ni en el Darrer Dia, ni prohibeixen el que Déu i el seu enviat han prohibit, ni practiquen la vertadera religió! Combateu-los fins que, humiliats, paguin el tribut!".

i que ja s'havien anat seguint en temps del Profeta. Els hispans cristians i jueus, en conseqüència, pogueren mantenir les seves pròpies creences, institucions i costums. A canvi, estaven gravats amb el pagament en metàl·lic d'un impost de capitació (*gizya*), proporcional al nombre de membres que constituïa cada família, i d'un altre impost (*kharâj*) en concepte de contribució territorial, que es feia efectiu generalment en espècies i que podia arribar a ser la meitat de la producció.

---

[12] Dolors Bramon, "Sitges a la frontera de Lleida. Una nota d'arqueologia a la Frontera Superior a partir dels textos d'al-Himyarí i d'al-Qazwíní", dins *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida 1992, 71-76.

[13] Francisco Franco Sánchez, "La noción de paz en el pensamiento religioso islámico y su plasmación en al-Andalus", dins *Idees de pau a l'Edat Mitjana,* Flocel Sabaté, Pagès editors, Lleida 2010, 161-184.

Pel que fa al nombre de musulmans que arribaren a terres hispanes, tot i les grans dificultats que suposa l'intent de comptar persones en una època tan reculada, hi ha acord en considerar que l'any 711 Tàriq ibn Ziyad va creuar l'Estret amb uns 12.000 homes, sembla que de nissaga exclusivament berber. L'any següent, ho va fer l'àrab Mussa ibn Nussayr amb un exèrcit compost per un nombre de combatents, majoritàriament àrabs, que oscilla entre els 22.000 i els 25.000, segons les fonts. Aquestes tampoc no són unànimes en quantificar el nombre d'àrabs sirians que envià el govern de Damasc per tal de sufocar l'alçament berber que va tenir lloc a territori andalusí els anys 739 i 740, però sembla que pot fixar-se entre uns 7.000 i uns 12.000.

És obvi també, per altra banda, que un altre contingent d'àrabs, acompanyaria l'exili del darrer omeia de Damasc que fugí de la massacre que va donar lloc al canvi de govern del califat de l'islam, que en endavant restaria en mans de la dinastia abbassí. Sembla que aquest supervivent omeia de Damasc, el futur emir de Còrdova ᶜAbd al-Rahman I, va desembarcar a Almuñécar (Granada), l'any 755, amb uns 1.000 seguidors, nombre que possiblement es va anar incrementant amb l'arribada paulatina d'altres individus d'Orient, partidaris de la legítima causa omeia i descontents dels nous dirigents de Bagdad.

Considerant ara i aquí les quantitats màximes acabades d'expressar i admetent la possibilitat d'un continuat flux de berbers —establerts tard o d'hora amb la família— que aniria traslladant-se a al-Andalús bo i aprofitant la conjuntura d'un mateix sistema de govern a una banda i altra de l'Estret, podem suposar la invasió d'uns 100.000 homes entre els anys 711 i 755.

Si comparem les xifres suara esmentades amb les estimacions fetes sobre la població hispànica en el moment de la invasió islàmica i que oscil·len entre els sis i els nou milions de persones,[14] haurem d'admetre l'enorme desproporció entre nou vinguts i autòctons durant la primera centúria del període andalusí.

Amb tot el dit fins aquí, caldrà concloure que la invasió i l'establiment d'un nou estat islàmic a la península Ibèrica va ser pos-

[14] Vegeu Dolors Bramon, "El islam también forma parte del pasado catalán", dins DDAA, *El islam plural*, Icaria-Antrazit, Barcelona 2003, 63-74.

sible gràcies a la col·laboració dels hispans que acabaren barrejant-se amb els nou vinguts i acceptant l'islam. Per acabar amb aquest punt, assenyalo que he considerat les dades relatives als primers gairebé cinquanta anys de domini islàmic a la Península, que són els que coincideix cronològicament amb el govern andalusí a la Catalunya Vella, però pel que fa a la Nova, les noves onades de musulmans africans que van tenir lloc des de finals del segle XI, només la dels berbers almoràvits (1099-1153) va poder incidir en la composició ètnica dels habitants de la resta del Principat.

Tal com ha estat dit anteriorment, els que formaven part de l'anomenada 'Gent del Llibre' (en el cas hispànic, cristians i jueus) van poder seguir vivint sota govern islàmic conservant tradicions i creences. Els primers són coneguts amb l'arabisme mossàrab, derivat de l'andalusí *musta*ᶜ*rabí* (gentilici del clàssic *musta*ᶜ*rab*, que significa 'arabitzat') que, en realitat, és un cultisme. De fet, les condicions de vida dels mossàrabs foren força tolerables fins a la presa de poder de les dinasties africanes dels almoràvits (segle XI), molt més intransigents.

Tot primer, aquest grup d'andalusins van mantenir la seva llengua originària, però aviat es van sentir atrets per les fórmules culturals d'expressió àrab i el segle IX el cristià Álvaro de Còrdova ja es lamentava que els seus contemporanis abandonaven els estudis tradicionals en favor de l'àrab. Una prova fefaent d'aquest canvi cultural es pot observar en les notes marginals escrites en àrab que figuren en alguns manuscrits visigots. De fet, aquestes glosses apareixen a llocs tan distants geogràficament com poden ser el catàleg de la biblioteca de l'església de Còrdova, propietat d'Eulogi, o en diversos manuscrits del *scriptorium* de Ripoll. Per la seva condició de bilingües, consta que alguns mossàrabs actuaren d'intèrprets entre ambaixadors cristians que anaren a Còrdova i el califa o els seus representants. I, evidentment, col·laboraren en el procés d'intercanvi socio-cultural entre el món oriental i l'occidental. En aquest sentit, és de destacar que ja és indubtable la tesis que va anunciar Josep Ma Millàs i Vallicrosa els anys 1930, segons la qual Catalunya va ser la porta d'entrada de la ciència àrab a Europa. En conseqüència, cal desmitificar la pretesa influència de l'anomenada *Escuela de Traductores de Toledo* en favor

de la importància dels traductors que treballaren a la vall de l'Ebre a la primera meitat del segle XII.[15]

La pervivència inicial de població mossàrab en el territori actualment català és tan innegable com la seva paulatina i general desaparició mitjançant la conversió o l'exili. Així les coses, han resultat debades els intents dels buscadors de mossàrabs a les nostres terres. Els anys 1950, l'historiador tortosí Enric Bayerri observava el contrast que oferia la plèiade d'escriptors àrabs, i fins i tot jueus, que trobava a l'entorn de la Tortosa andalusina, enfront del silenci —que qualificava de desconcertant i enigmàtic!— de testimonis culturals provinents de la comunitat mossàrab... i val a dir que més de cinquanta anys després encara no han aparegut.

Cal dir que també han estat erronis els motius que s'han donat sobre la seva conversió a l'islam: tradicionalment s'ha dit que s'estalviaven una major càrrega d'impostos si es feien musulmans, però aquesta interpretació resulta massa simplista, perquè el fenomen de les conversions massives no es va donar entre la població jueva que va continuar residint a terres hispàniques fins a la seva expulsió, l'any 1492, i que també se'ls podia haver estalviat. El mateix es pot dir de la majoria dels jueus que encara viuen al nord d'Àfrica que, amb l'excepció dels provinents de les jueries hispàniques expulsades pels anomenats Reis Catòlics, són descendents de famílies autòctones instal·lades a la Berberia abans de l'aparició de l'islam. Aquest és el cas, per exemple, dels de l'illa de Gerba, a l'actual Tunísia, l'assentament dels quals data d'època fenícia, i que encara compten amb la sinagoga anomenada de la Ghriba (o 'Meravellosa'), on mantenen en actiu el culte jueu més antic del món sense solució de continuïtat.

Sota el domini de l'islam, millorà substancialment la situació dels jueus perquè, tal com hem dit, els musulmans els concedeixen l'estatus de protegits pel fet de pertànyer també a l'anomenada 'Gent del Llibre'. I, de fet, l'expansió de l'imperi islàmic contribuí a cohesionar les comunitats jueves arreu de la diàspora mitjançant la difusió del Talmud.

---

[15] Vegeu DDAA, *La ciència en la història dels Països Catalans. Dels àrabs al Renaixement*, Obra dirigida per J. Vernet i R. Parés, Institut d'Estudis Catalans - Universitat de València, Barcelona 2005.

Encara que sofriren diverses, però puntuals, legislacions discriminatòries, com la prohibició de les manifestacions externes de culte, d'edificar sinagogues o d'exercir determinats càrrecs honorífics —al marge del pagament d'impostos superiors als dels musulmans, tal com succeïa i hem consignat en parlar dels mossàrabs— alguns jueus aconseguiren consolidar-se com a comerciants i industrials i constituïren una rica burgesia que prengué consciència d'uns valors espirituals i culturals propis. A territori andalusí destaca la contribució puntual d'alguns jueus a la política i a l'administració califal, com és el cas de Hasday ibn Xabrut, delegat del califa ᶜAbd al- Rahman III i introductor d'ambaixadors catalans necessitats de concertar tractes de pau amb Còrdova.

En parlar dels jueus, també cal referir-se, encara que sigui breument com he fet amb els mossàrabs, al seu paper en la producció de cultura; i això va ser així no només en l'intercanvi de coneixements que es produí entre ells mateixos a territori andalusí, sinó també entre la resta de terres hispàniques i els de més enllà dels Pirineus. Un bon exemple pot ser el barceloní Abraham bar Hiyya, conegut també com a Abraham Iudaeus Savasorda (mort després de 1145) que visqué a Besiers i a Tolosa de Llenguadoc, on col·laborà amb Plató de Tívoli com a traductor d'obres (escrites en àrab i/o en hebreu) al llatí, a més de ser un filòsof, un matemàtic i un astrònom amb una notable producció original.[16]

Al marge de l'aportació feta per les comunitats jueves a la nostra cultura, cal destacar els grans avenços que devem al nostre passat islàmic, és a dir, als nostres avantpassats moros o sarraïns sobre la teoria i la pràctica en matèries com agronomia, alquímia, astrologia, astronomia, botànica, farmacologia, física, matemàtica, medicina, mecànica, zoologia i en un llarg etcètera. També s'ha de mencionar la introducció de productes orientals (cotó, arròs, canya de sucre i una gran varietat de fruites i de llegums) a la península Ibèrica i des d'allà cap a Europa. Però, per damunt de tot, crec que l'aportació més important fou l'ús del sistema de numeració posicional (unitat, desena, centena, etc.), d'origen babilònic. Utilitzant la base decimal, amb aquest sistema hom pot

[16] Dolors Bramon, *Moros, jueus i cristians en terra catalana. Memòria del nostre passat*, Pagès editors, Lleida 2013.

escriure qualsevol valor numèric enter, per molt gran o petit que sigui, mitjançant deu dígits o xifres diferents. Juntament amb la instauració d'aquest sistema, que és vigent encara a gairebé totes les cultures del segle XXI, cal esmentar l'invent d'origen hindú, i transmès també en època andalusina, d'un signe de valor nul, és a dir del zero, que designa l'absència d'unitats.

Possiblement, Abú Bakr al-Turtuixí (Tortosa 1059–Alexandria 1130) sigui un dels intel·lectuals més importants nascut en terres catalanes: és famós com a gran erudit, teòleg, filòsof, filòleg, poeta i expert en aritmètica i en retòrica. Va ser deixeble de grans mestres i mestre de grans deixebles. De fet, és una de les màximes personalitats que ha engendrat la nostra terra. Als vint-i-tres anys anà a Orient a complir amb el pelegrinatge i l'any 1089 sabem que es trobava a Bagdad i que més tard, passant per Bàssora, viatjà a Damasc on ensenyà tradicions atribuïdes al Profeta. Quan els croats prengueren la ciutat de Jerusalem, fugí a Egipte i s'instal·là a Alexandria (1099), on morí amb fama d'asceta.

Autor prolífic, va escriure un 'mirall de prínceps' o tractat d'educació de governants que intitulà *Siraj al-muluk* (*Làmpada dels prínceps*), obra que ha estat considerada precursora de la de Maquiavel. Es tracta d'una col·lecció d'anècdotes escrites amb intenció didàctica, dividida en seixanta-quatre capítols en els quals dóna molts detalls de la seva pròpia vida.

La fi del domini andalusí

També la gent de la Catalunya Nova deixà de formar part del territori andalusí en dates diverses, de manera que, gràcies a l'autor egipci al Mas'udí, sabem que la primera població important, Tarragona, passà a mans cristianes l'any 942[17]; Balaguer, el 1105; Tortosa i la Ràpita, el 1147 i Lleida, l'any següent.[18]

A partir d'aleshores els andalusins reberen sempre el nom de

---

[17] Dolors Bramon, *De quan érem o no musulmans...*, 305.

[18] Antoni Virgili, *Ad detrimentum Yspanie: la conquesta de Turtusa i la formació de la societat (1148-1200)*, Valencia, Servicio de Publicaciones, 2001; Joan Josep Busqueta, *De l'islam al feudalisme (segles VIII al XII)*, Ateneu Popular de Ponent, Lleida 1996; Dolors Bramon, *Moros, jueus i cristians en terra catalana...*

moros i/o de sarraïns. La primera denominació s'ha perllongat fins avui, generalment amb una connotació despectiva que no té raó de ser, i la segona ha caigut en desús, encara que figuri com la de moro en la documentació coetània. La historiografia, però, ara els dona el nom de mudèjars (derivat de l'àrab andalusí *mudajjam*), si bé no tenia tradició en el passat del territori català.

Radicat sobretot en les vores del Segre, del Cinca i de l'Ebre, el romanent musulmà es constituí en aljames i va poder seguir practicant l'islam, disposar de mesquites, cementiri, fer la crida pública a l'oració i tenir lleis i autoritats (salmedina, cadi, alfaquí, etc.) pròpies. És sabut que tenien també carnisseria, on es despatxava carn *halal*, és a dir, sacrificada segons mana l'islam, i molt sovint, també forn específic. Tot això va ser possible a canvi del pagament d'impostos especials. Els seus membres es dedicaren primordialment a l'agricultura i a la ramaderia, però de fet alguns aspectes de les aljames o comunitats sarraïnes ens són encara prou desconeguts.[19]

Alguns que sortiren del territori ja cristià, amb l'excusa d''anar a fer romiatge', havien de pagar per fer-ho, però ara com ara és difícil saber el nombre dels que van marxar. En aquest mateix sentit, les dificultats d'anar a la Meca ocasionaren el costum de substituir l'anada dels moros catalans a aquesta llunyana població per un pelegrinatge a la Ràpita dels Alfacs. El cas és que els benedictins hi havien establert, l'any 1150, un monestir, filial del de Sant Cugat del Vallès. L'any 1260 fou comprat pels hospitalers d'Amposta que, cap el 1290 hi instal·laren una comunitat femenina amb monges procedents de Sixena.[20] Quan la senyoria i el terme de la Ràpita passà a mans de la Corona, aquestes monges santjoanistes obtingueren, per donació de Jaume II, la propietat de la fortalesa de la Ràpita i el convent hi perdurà fins l'any 1579.

Tot i aquesta reconversió a ús i culte cristià, l'antiga ràpita se-

---

[19] Una excepció és Josefa Mutgé, *L'aljama sarraïna de Lleida a l'Edat Mitjana. Aproximació a la seva historia*, CSIC, Institut Milà i Fontanals, Barcelona 1992.

[20] Si se'm permet aquest incís, assenyalo que, ruïnós el seu monestir aragonès on hi havia pintures i peces romàniques excepcionals, foren traslladades a terra catalana i actualment són objecte de litigi amb el *Gobierno de Aragón*.

guí essent lloc de veneració i de referència islàmica pels sarraïns romanents. Així les coses, l'any 1304, encara el rei hagué de disposar que

> "en endavant no s'hi fes més el pelegrinatge que els sarraïns hi tenien acostumat".

Consta, però, que l'esmentada prohibició no es va complir i que un privilegi reial ho autoritzà l'any 1327. Això no obstant, un altre document de l'any 1380 mostra que ja anaven canviant les relacions entre ambdues comunitats de creients i es fa ressò dels maltractaments que alguns cristians infringien als moros que es reunien fora de l'església del convent de la Ràpita i recull el permís concedit pel rei Pere:

> "Haiam atorgat e donada licencia ab la present a tots e sengles moros dels regnes e terres nostres [...] puguen sense encorriment de pena o penes venir a la Ràpita e allí fora de l'església aturar e fer lurs pregals e oracions e tornasen ab lurs mullers, fills, companyes e besties, e coses salvament e segura".[21]

El declivi dels moros catalans

Amb l'arribada de cristians del Nord a terres catalanes, la societat sarraïna romanent anà perdent pes en l'economia del país a l'hora que anava sent vista com un cos estrany en la societat cristiana del moment. Això constituïa un problema tant per l'Església com per la Monarquia. Malgrat que una de les clàusules de les capitulacions que firmaren els anomenats Reis Catòlics en entrar a Granada, l'any 1492, deia que:

> "sus altezas [los Reyes Católicos] y sus sucesores para siempre jamás dejarán vivir al rey Abí Abdilehi y á sus alcaldes, cadís, alguaciles, caudillos y hombres buenos y á todo el co-

[21] Dolors Bramon, "La ràpita del Cascall al Delta de l'Ebre", dins *Actes Congrés de les Ràpites de l'Estat Espanyol*. ICMA-CEROMDI, Sant Carles Ràpita 1993, 110-120.

> mún, chicos y grandes, en su ley, y no les consentirán quitar mezquitas ni sus torres ni los almuedanos, ni les tocarán en los habices y rentas que tienen para ellas, ni les perturbarán los usos y costumbres en que están"

la situació dels moros anà empitjorant. Expulsats els jueus l'any 1492, la creixent intolerància i, sobretot, les ganes que tenia la 'Catholica Monarquia' hispànica d'equiparar-se amb la resta de corones de l'Europa occidental, no podia permetre que encara hi hagués en el seu si altres súbdits diferents. Això no obstant, segons el malaguanyat Pascual Ortega, no hi ha indicis de grans enfrontaments per part del poble i, en cas d'haver-n'hi, foren afers molt puntuals. Semblantment cal dir dels després anomenats moriscos, com veurem. De fet, res és comparable amb els avalots antijueus de l'any 1391 ni amb l'assalt a la moreria de València, el 1455.

Els sarraïns foren obligats a batejar-se en diverses etapes: si ja l'any 1500 hi hagué conversions forçoses a les Alpujarras granadines i el 1516 foren batejats els moros de Navarra, la revolta de les Germanies (1525-1526) propicià els batejos massius dels de la Corona catalanoaragonesa. Aquests baptismes forçats no foren només un acte de litúrgia cristiana sinó que des de llavors va canviar radicalment i per sempre la condició jurídica dels afectats. Després d'una sèrie de deliberacions, les autoritats eclesiàstiques (així com també la monarquia) van considerar des de llavors i a tots els efectes que els antics musulmans hispànics ja eren formalment cristians. Aviat, però, es va poder observar que aquests 'cristians nous de moro', tal com els anomenen les fonts coetànies, no eren cristians com els altres: uns no se'n sentien ni volien sentir-se'n; altres, no en sabien, i la majoria dels que ho intentaren no aconseguiren ser tinguts com a tals. Des de llavors s'establí una diferenciació entre els denominats cristians nous ('de moro' per tal de diferenciar-los dels provinents del judaisme) i els definits com a cristians vells. Com a conseqüència sorgí el concepte de 'puresa de sang', condició necessària per a l'exercici de determinats oficis.

En general, però, el bateig no canvià immediatament els hàbits dels afectats. Continuaren practicant els ritus de l'islam si bé cada vegada amb més dificultats. I això va ser així, no només per la

vigilància a que van ser sotmesos sinó també per les dificultats d'instrucció que van anar minvant la fermesa de les seves creences. El criptoislam comportà la paulatina ignorància de la mateixa doctrina i la seva pràctica anà disminuint no només per la necessitat de dissimular davant l'amenaça d'anar a parar al Tribunal de la Inquisició, sinó també per la manca de dirigents i de directrius.

Els moriscos catalans

Cal subratllar molt expressament que els moriscos catalans assoliren un major grau d'assimilació que els de la resta de la Península. És per aquest motiu (i altres) que el ja esmentat investigador Pascual Ortega afirma, al meu entendre amb encert, que "la qüestió dels moriscos catalans no pot plantejar-se en relació a uns individus gairebé aïllats enmig d'una munió de cristians". És del tot necessari que es tingui en compte aquesta diversitat sempre que es pretengui portar a terme qualsevol anàlisi sobre la minoria morisca i cal fugir, sobretot, de les generalitzacions.

Un dels motius d'aquesta millor coexistència que s'observa entre els moriscos catalans i els considerats cristians vells foren els nombrosos matrimonis mixtos, tal com mostra una declaració del rector de Flix, l'any 1610, bo i afirmant que n'hi havia pocs que no fossin barrejats, perquè els nous

> "siempre procuran mezclarse con cristianos viejos casando a sus hijos o hijas con ellos, dando a sus hijas por casarlas con cristianos viejos mayor dote de muchos [...] no reparando en dote ni interés algunos, sino solo en la honra que les viene mezclarse con ellos".[22]

Les xifres observades per Ferrer Naranjo a la zona de l'Ebre, donen un 59,3% de matrimonis mixtos, amb percentatges que varien del 19,4% de la població de Benissanet al 100% de la de

---

[22] Pau Ferrer Naranjo, "Los moriscos de la ribera del Ebro. Las encuestas informativas (1610-1615)" dins, *L'expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i en el cristià*. Congrés Internacional 380è Aniversari de l'Expulsió dels moriscos, Generalitat de Catalunya, Barcelona 1994, 44-45.

Tivenys.[23] Aquesta dada va ser, precisament una de les raons esgrimides més endavant per evitar-los l'expulsió. Les dades que proporcionen unes enquestes que es van fer sobre la situació dels moriscos de Ribera d'Ebre parlen del total dels matrimonis existents: dels 248 consignats, 168, és a dir, un 68%, eren mixtos, en una proporció que anava del 79% a Móra i del 82% a Tivissa fins al 100% a Flix.[24]

En aquest sentit, un informe sense data, redactat pels síndics de les viles d'Ascó, Miravet i Benissanet els revela com a ben integrats i explica que havien oblidat l'àrab i parlaven català, que vestien a la catalana i no pas 'a la morisca', que tenien un mestre que els ensenyava doctrina cristiana als nens i que disposaven de predicadors i confessors específics durant la Quaresma. Que formaven part de confraries devocionals i processionals que ells mateixos havien fundat, que encomanaven misses de difunts, que acompanyaven el Viàtic en processó, que col·laboraven en els impostos per les necessitats militars de la monarquia i en el manteniment, decoració i, fins i tot, engrandiment de les esglésies dels seus pobles. Sabem també que a Ascó i a Vinebre, l'any 1595, cristians nous i cristians vells es repartien els càrrecs municipals.[25]

Això no obstant, la malfiança cristiana envers la poca fidelitat al nou credo que tenien els moriscos arreu de la Península i la por que constituïssin una cinquena columna davant el cors barbaresc, cristal·litzà en l'*Edicto General de Expulsión*, signat a Valladolid pel rei Felip III de Castella l'abril de 1609 i proclamat a València el setembre de l'any següent. El 29 de maig de 1610 es proclamà simultàniament a Saragossa i Barcelona i el desterrament dels moriscos catalans es perllongà fins l'any 1614. Tots s'havien de pagar el passatge i es podien endur els seus béns immobles.

---

23 Pau Ferrer Naranjo, "Les morisques catalans", dins Louis Cardaillac, *Les morisques et l'Inquisition*, Paris, 1990, 188-198.

24 Pau Ferrer Naranjo, "Los moriscos de la ribera del Ebro..., 42-53.

25 Ignasi Fernández Terricabras, "Los moriscos en Cataluña: entre asimilación y destierro", dins Antonio Moliner Prada (ed.) *La expulsión de los moriscos*, Nabla ediciones, Alella 2009, 211-233.

El desterrament

La seqüència del desterrament fou la següent: el 7 de juny del 1610, van arribar a Flix, per via fluvial els moriscos de Lleida, Alcarràs, Aitona, Serós, Fraga i Mequinensa. Els d'Ascó foren expulsats de la vila i embarcats riu avall juntament amb els de Benissanet i els de Miravet. Entre el 15 de juny i el 16 de setembre, es va fer l'embarcament de tots els moriscos concentrats a l'entorn del port dels Alfacs, a la ràpita de l'actual Sant Carles.

El lloc era adequat donada la seva situació geopolítica en la cruïlla dels regnes de la Corona catalanoaragonesa, per comptar amb aigua abundant i amb les fortificacions de les torres de la Ràpita, del Codonyol i de Sant Joan, per ser la sortida natural de la via fluvial de l'Ebre i dels seus afluents (on vivien la major part dels moriscos, com ha estat dit) i per ser un territori poc poblat que podia permetre la concentració.

L'embarcament de tots els moriscos hispànics fou el més considerable que hagi estat fet mai en un port espanyol i la seva execució precisà de tres mesos, és a dir, es perllongà des del 15 de juny fins el 16 de setembre de l'any 1610. Segons el ja clàssic estudiós Henry Lapeyre, 3.666 moriscos sortiren pels Alfacs.[26]

L'operació es va fer —diuen— sense cap incident. Així ho recull el *Llibre de Memòries de la V. C. de Preveres de la Parròquia de la vila de Reus*, publicat per Lluïsa Vilaseca i Borràs, on el tarragoní mossèn Jaume Casals, un dels notaris i escrivans de l'embarcament, informà que s'havia fet 'sense ninguna resistència ni mort de ningun cristià'.

La complexitat de l'embarcament es posa de manifest pel fet que l'expulsió dels moriscos de Catalunya fou encomanada a Don Pedro de Leiva, almirall de la flota de Sicília, i a Don Agustín Mexía, veterà de les guerres de Flandes. Ambdós havien participat abans en els embarcaments dels valencians. Col·laboraren en l'empresa l'esquadra de Nàpols, Sicília, Gènova, així com galeres de Catalunya i de Sardenya i vaixells particulars noliejats a Marsella, Agda, Gènova i Anglaterra.

Els primers a salpar foren els moriscos del Segre i del Cinca,

---

[26] Henry Lapeyre, *Géographie de l'Espagne morisque*, Paris1959.

és a dir, els d'Aitona (136 famílies o 644 persones), de Seròs (179 famílies o 718 persones), de Lleida (29 famílies o 131 persones), de Fraga i de Mequinensa. Tot seguit marxaren els de Benissanet, Miravet, Ascó, Tivenys i Tortosa.

Els moriscos catalans expulsats foren un total de 3.666, com ha estat dit, i no tots embarcaren cap a l'Àfrica: si bé la gran majoria sortiren per mar, altres foren encaminats nord enllà a través dels ports dels Pirineus, especialment el de Canfranc. Tot primer, van ser tolerats per Enric IV de França però, en augmentar el seu nombre amb els procedents de Navarra i d'Aragó, les coses canviaren i uns 30.000 foren embarcats al port d'Agda i altres 14.000 foren obligats a recular cap als Alfacs, en un llarg i penós viatge que ocasionà moltes morts.

Cal afegir també que un nombre indeterminat dels que partiren en vaixells, foren traïts pels seus patrons i abandonats a la seva sort o llençats al mar. La majoria, però, desembarcaren a la ciutat d'Orà (que va ser hispànica del 1509 al 1792), des d'on foren repartits a diverses poblacions del Magreb. El govern hàfsida de Tunísia els acollí favorablement facilitant-los el desembarcament i la paulatina inserció, de manera que encara avui hi ha en aquest país famílies que conserven el record dels seus orígens hispànics i són coneguts amb el nom d'*andalusiyyun*, és a dir d'andalusins.

Cal afegir que alguns de més benestants fugiren abans de fer-se efectives les expulsions i s'establiren a Constantinoble i a Salònica, ciutats pluriconfessionals que ja havien acollit exiliats jueus hispànics feia més de cent anys.

Els exempts

Com que el bàndol d'expulsió exceptuava els que s'haguessin casat amb cristians vells i la seva descendència, els descendents de cristians vells per via masculina i els seus cònjuges i fills i els esclaus musulmans, amb els seus cònjuges, si eren descendents de cristians vells, en territori català es varen fer quatre enquestes informatives entre els anys 1610 i 1615 per tal d'indagar qui complia amb els esmentats requisits.

Pedro Manrique, bisbe de Tortosa, evacuà, l'any 1610, la *"Información de la notoria christiandad de los christianos nuevos de*

las villas y lugares de Tivenys y su termino, Garcia, Mora, Ribaroja, Vinebre, Teviça, Benifallet y Flix del obispado de Tortosa en Catalunya", on explicava que els feligresos de la seva diòcesi eren

> "buenos y verdaderos cristianos ofendiéndose generalmente de que los llamen cristianos nuevos [...] casi todos mezclados en casamiento con cristianos viejos y por la maior parte comen tocino y beven vino, fundan misas y aniversarios y hazen devociones que los demas cristianos y algunos los exceden".

En aquest informe es conclou que no hi havia diferència entre cristians nous i vells pel que feia a la indumentària, a la llengua i a la religió, si bé un dels quaranta-tres informadors, familiar del Sant Ofici, hi assenyalava, si de cas, la diferència 'en el linaje'.[27]

Al seu torn, Cristóbal Sedeño, cavaller de l'odre de Montesa i encarregat de l'expulsió dels moriscos de Catalunya, va confeccionar una relació dels que foren autoritzats a quedar-s'hi: segons ella varen ser un total de 1.359, distribuïts entre 14 pobles de l'entorn de Tortosa.

Pedro Hortolà, assessor i advocat fiscal de la Capitania General del Principat, inicià una altra enquesta (1612) per tal d'informar-se sobre els moriscos que havien romàs (o que havien tornat, una vegada desterrats) a la zona de Tortosa i de les ribes de l'Ebre. Sortia així al pas a les denúncies que posaven en dubte la condició de cristians dels que es van quedar, dels suborns que haurien acceptat alguns cristians vells per tal de testificar a favor dels nous i del fet que alguns moriscos formessin part de diverses quadrilles de bandolers.

A diferència de l'enquesta del bisbe de Tortosa, adreçada a eclesiàstics, aquesta es formulava a laics, alguns dels quals havien comprat béns dels desterrats. Entre ells, destaca Martín Melo de Ferrería, castellà d'Amposta, acèrrim enemic dels moriscos i un dels més importants beneficiaris econòmics de la mesura de l'expulsió. Un dels informants, el rector de la parròquia de Tortosa que tenia més feligresos moriscos, parlava del poc compliment

---

[27] Pau Ferrer Naranjo, "Los moriscos de la ribera del Ebro. Las encuestas informativas...", 42-53.

cristià dels moriscos i l'atribuïa a la laxitud de la funció pastoral de la jerarquia eclesiàstica.

De fet, l'opinió majoritària dels enquestats sustentava que no hi havia diferència en la pràctica religiosa entre els que es van quedar i els expulsats, però, aquesta opinió, en realitat, resulta neutra perquè no pressuposa en cap moment que uns i altres fossin bons o mals cristians.

Finalment, el 16 de juliol del 1615 va veure la llum un informe-relació sobre la situació dels moriscos de la diòcesis dertosenca que s'havien quedat. Alfonso Márquez de Prado, llavors el nou bisbe, donava per bones les exempcions, però proposava diverses mesures preventives: entre elles, figurava la de desmantellar els barris de moriscos, especialment els de la Vila nova de Tortosa i de Tivissa, per tal d'evitar que seguissin amb la sensació de comunitat i minvar així els elements de coherència entre ells; la de decidir que els d'Ascó, Miravet i Benissanet fossin dispersats entre els que s'havien quedat a Móra, Garcia i altres llocs, per tal de diluir-los entre els assimilats i, finalment, que els que havien tornat als seus llocs d'origen foren expulsats de nou amb la major promptitud. Hi figura un nombre de 409 cases morisques, 32 de les quals corresponien a moriscos retornats.

Per anar acabant, es pot afegir que les autoritats cristianes, eclesiàstiques, com el bisbe de Tortosa, o no, tenien comissaris per tal de controlar l'assistència dels batejats a la missa dominical i de multar-los si no ho feien. I, de fet, l'any 1588 es va obrir un procés contra els líders moriscos de Benissanet per haver assassinat a dos d'aquests controladors.[28]

Finalment, encara que no es puguin donar xifres ni tan sols aproximades, resulta innegable que l'existència d'aquests 'cristians nous de moro' que van continuar vivint a la Catalunya Nova després de l'expulsió es va anar difuminant entre la dels seus veïns i tard o d'hora van anar abandonant la pràctica de l'islam.[29]

Un altre dels factors que molt possiblement van contribuir a una millor assimilació dels moriscos catalans, especialment els de

---

[28] Ignasi Fernández Terricabras, "Los moriscos en Cataluña...", 217.

[29] Dolors Bramon, "La sociedad, la religiosidad y culturas moriscas", dins Antonio Moliner Prada, ed. *La expulsión de los moriscos*, Nabla ediciones, Alella 2009, 21-40.

la diòcesi de Tortosa podria ser degut a l'existència del col·legi de Sant Jaume i de Sant Maties, que juntament amb el de Sant Jordi, era ubicat al convent dels dominics de la ciutat. L'esmentat col·legi de Sant Jaume i de Sant Maties es va dedicar a l'educació dels fills dels conversos provinents de l'islam. Consta que la fundació va ser feta per ordre del príncep Felip, futur rei Felip II, el primer de desembre de l'any 1544. Al seu claustre hi figura la data de 1564 i la de 1570 a la porta d'entrada. Els col·legials, d'entre 8 i 15 anys, eren instruïts en el cristianisme, havien de beneir la taula, beure vi i menjar porc i no podien entrar a la moreria tortosina ni a cases de cristians nous. Els seus familiars podien visitar-los de tant en tant, però sempre davant d'algun mestre.[30]

Tal com reprodueix Jesús Massip,[31] l'escriptor i humanista Cristòfol Despuig escriu als seus *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) el següent:

> "Mireu los Col·legis Reials que en sant Domingo se fabriquen, la hu per a instruir los fills dels nou convertits de la secta mahometica, i l'altre per a llegir teologia i altres ciències".

Consta que l'any 1625 ja hi van entrar fills de cristians vells, que es van haver de renovar els seus estatuts i que més endavant es va convertir en universitat. L'edifici (recentment restaurat amb molt d'encert) constitueix una de les obres cabdals del renaixement civil català. Així les coses, resulta innegable que els cristians nous de moro, que van continuar vivint a la Catalunya Nova després de l'expulsió perquè que no van ser expulsats o perquè van tornar, es van anar difuminant entre els seus veïns i tard o d'hora van anar abandonant la pràctica de l'islam.

---

[30] Santiago Valldeperez Castaño, "Muchos moros en la costa y pocos moriscos en el interior" en Ernest Belenguer Cebrià, *Felipe II y el Mediterráneo*, Sociedad Estatal para la conmemoración de los Centenarios de Carlos V y Felipe II, Madrid 1999, vol II, 593-609 (apud Ignasi Fernández Terricabras, "Los moriscos en Cataluña: entre asimilación y destierro...", 219-220).

[31] Jesús Massip, "Los moriscos del territorio de Tortosa", dins *Actes du Ve Symposium International d'Études Morisques sur le Ve Centenaire de la chute de Grenade (1492-1992)*, Zaghouan (Tunis), Publications du CEROMDI, 1993, 485-507.

Cal afegir també que, com a contrapartida de la sortida de mà d'obra, hi va haver processos de repoblació arreu de la Península i que els estudis fets pels diversos historiadors mostren que el desterrament dels moriscos va significar una pèrdua substanciosa per l'economia hispànica en general. Pel que fa a Catalunya, l'anàlisi de la carta de població firmada el 30 d'octubre de 1611 pels Hospitalaris a Benissanet indica que la repoblació es va iniciar gairebé el dia següent del desterrament i que l'esmentada carta no va ser, en realitat, un document que intentés atraure pobladors nous sinó que fou un mitjà del que es va servir l'Odre de Sant Joan per tal d'assegurar-se el control i el domini de la nova comunitat. Les condicions establertes amb els setanta-set caps de família, majoritàriament pagesos, (quinze d'ells moriscos i antics habitants de Benissanet), mostren com la castellania d'Amposta va aprofitar l'oportunitat per trencar totalment les antigues línies de possessió pagès/terra i crear-ne altres de noves.

Algunes xifres relatives a Catalunya

És difícil establir els percentatges de població sarraïna referits al total català. Segons el fogatge de 1496, hi havia 794 focs moros, que representaven un 2% de la població. Més endavant, ja batejats, el 1610 havien passat a l'1,5%, és a dir a 1.145 focs a tot Catalunya. Segons Pau Ferrer, si s'aplica a aquest darrer percentatge la mitjana de 4,5 habitants per foc, tindrem una evolució que va anar de 3.573 a 5.152 en poc més de cent anys, essent el seu creixement paral·lel al de la població catalana del moment.

Per tal de valorar aquestes xifres cal tenir en compte la seva ubicació: a la Ribera d'Ebre, per exemple i segons Pascual Ortega, formava part de la minoria morisca més del 40% de la població.[32] A Riba-Roja i Benissanet tots els habitants eren moriscos; a llocs com Miravet constituïen el 96%, a Ascó el 82% i a Vinebre el 55%, mentre que a altres llocs eren molts menys, com a Mora i Vilanova de Mora (34%), Flix i Garcia (29%) i a Tivissa el 28%. Al Baix

[32] Pascual Ortega, "Los sarracenos del Ebro catalán (siglos XII-XV)", dins *L'expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i el món cristià*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, 27-47.

Ebre se'n comptabilitzen el 49% a Benifallet, el 46% a Tivenys i a Tortosa només el 4,9%. El total a les vores de l'Ebre l'any 1496 dona una quantitat de 568 cases de famílies morisques, que suposen unes 2.500 persones.

En aquesta mateixa data, al Segrià eren majoritaris a Serós i a Aitona (72%) i a la ciutat de Lleida hi havia 22 focs, que equivalien a un 2,7% de la població. Com es pot deduir, la gran majoria vivia en àmbit rural, però en el fogatge de 1610 es comptabilitzen 85 focs moriscos a la ciutat de Tortosa i 30 a la de Lleida, el que significa que n'hi havia d'artesans. Malauradament, els censos posteriors ja no distingien segons la religió, si bé sembla que l'any 1515 Lleida tenia 226 famílies 'musulmanes', és a dir unes 1.000 persones.[33]

Pel que fa als que no van ser desterrats, disposem, tal com hem dit, d'un llistat de 1.359 moriscos, distribuïts entre catorze pobles de l'entorn de Tortosa, que foren autoritzats a quedar-se i sabem també que un bon nombre dels expulsats, més endavant va tornar. Cal assenyalar que els que ho van fer clandestinament no tingueren massa dificultats perquè, pel que es desprèn de la documentació que ens ha pervingut, passaven desapercebuts tant pel seu aspecte físic, com per la seva indumentària i la llengua que parlaven.

És per tot això que crec que es pot afirmar que bona part dels que ara residim a Catalunya tenim avantpassats que un dia o altre van practicar l'islam. Aquesta realitat inqüestionable no significa que fossin necessàriament d'ètnies àrab o berber, sinó que molts d'ells provenien d'hispànics que es van fer musulmans durant el període andalusí i alguns es van mantenir fidels a l'islam fins i tot després que les terres on vivien passessin a domini cristià. Només la destrucció sistemàtica de la seva societat, l'intent d'alliberar-se de les feixugues condicions de vida que els van ser imposades pel món feudal, el bateig forçós o altres motius que entren en el món de la privacitat van anar portant-los cap a la seva paulatina desaparició. Sense cap intent de negar ni tan sols de minimitzar el fort

---

[33] Josep Iglésies, "L'empadronament moro a Catalunya als anys 1496 i 1515" dins Albert Manent i Joan Veny (eds.), *Miscel·lània d'Homenatge a Enric Moreu-Rey*, Universitat de Barcelona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1988, Vol. II, 269-286, (apud Ignasi Fernández Terricabras, "*Los moriscos en Cataluña: entre asimilación y destierro…*").

component occidental i cristià que caracteritza la societat catalana actual, penso que aquests tipus de reflexions poden ser útils per a la desitjable convivència que ens convé a tots.[34]

I ara sí, per acabar, una darrera reflexió: Els moriscos constituirien probablement un grup més dins de la societat hispànica actual —i fins i tot de la islàmica— si no n'hagueren estat expulsats i/o anorreats com a col·lectiu. Aquesta suposició es comprendrà molt fàcilment si es recorden, com hem anat veient, els orígens de la seva comunitat. D'aleshores ençà, i sobretot des de mitjan segle passat, s'han instal·lat nous musulmans a Catalunya, però la seva arribada, la seva història i els seus motius són tota una altra qüestió.

[34] Dolors Bramon, *Moros i catalans. La història menys coneguda dels sarraïns a Catalunya*, Angle, Barcelona 2017.

Els càtars a la província eclesiàstica de Tarragona

&

Sergi Grau Torras
Investigador de l'Institut d'Estudis Medievals
de la Universitat Autònoma de Barcelona

És ben sabut que el 1090, el comte Ramon Berenguer II de Barcelona va liderar la conquesta de Tarragona juntament amb els bisbes nobles i abats catalans. Una vegada conquerida, el juliol de 1091 es va procedir a restaurar jurídicament l'arquebisbat de Tarragona, separant-se així de l'Església de Narbona. Tanmateix, no va ser fins al 23 de març de 1154 quan el papa Anastasi IV va assenyalar-ne els seus límits, les esglésies i les diòcesis sufragànies: Girona, Barcelona, Urgell, Vic, Lleida, Tortosa, Saragossa, Osca, Pamplona, Tarassona i Calahorra. Així, l'arquebisbat de Tarragona es va situar al capdavant de l'església catalana; no és estrany, doncs, que Tarragona també se situï com la principal protagonista en la persecució contra l'heretgia i la dissidència religiosa.

De fet, l'arquebisbe de Tarragona centralitzarà tota la legislació i totes les directrius papals per combatre l'heretgia. Per aquesta raó disposem d'un gran volum de documents relacionats amb la persecució de l'heretgia que estan dirigits a l'arquebisbe de Tarragona i que ens posen en relleu l'impacte que va tenir el catarisme. Un dels primers testimonis més primerencs sobre la presència d'heretgia a la regió de Tarragona el tenim documentat a finals de 1220, concretament a la regió de Prades. En aquest document, l'arquebisbe de Tarragona, Aspàreg de la Barca, assigna a favor de Randulf, prior del monestir de la Cartoixa d'Escala Dei, al seu monestir i als seus successors, els territoris conquerits als sarraïns de Benifallet, a la regió de Tarragona, amb els drets de jurisdicció en recompensa per «l'infatigable treball d'expulsar l'heretgia de la seva diòcesis i corregir el clergat i el poble».[1]

Aquesta és la primera ocasió que tenim documentada la presència d'heretgia a la regió de Tarragona. Això no vol dir que no hi haguessin testimonis abans vinculats amb altres territoris de la corona d'Aragó, ja que tenim alguns testimonis previs. El document de 1220 no ens proporciona gaire més informació al respecte però, tot i així, en podem extreure alguns elements. El primer element que destaca és que aquells qui van perseguir els heretges van ser els religiosos de la Cartoixa, un fet atípic durant aquest

[1] Jaime Villanueva i Joaquín Lorenzo Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España* (Madrid, 1804-1852), 1-22,19, pp. 310-311, doc. 42. Original sense localitzar procedent de l'Arxiu de la Cartoixa d'Escaladei.

període ja que la tasca de perseguir heretges estava encomanada a l'orde de Predicadors. Tan és així que uns mesos abans, el 6 de maig de 1220, el papa Honori III havia recomanat l'orde dels Predicadors a l'arquebisbe de Tarragona per procedir contra els heretges. En canvi, tot i això, va ser la Cartoixa qui va expulsar els heretges, per una qüestió que no hem de perdre de vista. En aquest moment, l'orde de predicadors és molt recent i encara no gaudeix de tots els privilegis per erigir-se al capdavant de la persecució contra l'heretgia. El privilegi de 1220 és un dels primers que arriben però la persecució encara no està estandarditzada i els casos són puntuals. Així, doncs, és probable que aquest afer amb l'heretgia fos encomanat als monjos que residien més a prop de la regió on hi havia hagut la denúncia, en aquest cas, la Cartoixa d'Escala Dei, com un fet puntual.

Quina eficàcia va tenir la seva predicació? En realitat, podem deduir que poca perquè uns anys més tard encara continuaven els problemes. Així ho suggereix un altre document d'octubre de 1225, en què el papa Honori III mana a l'arquebisbe de Tarragona que obligui a alguns veïns de Prades i Cornudella a acudir a Roma per obtenir l'absolució de la seva excomunió.[2] Això ens indica que, en realitat, els heretges no havien estat expulsats, tal com suggeria la carta de l'arquebisbe, o si més no, constatem que hi havia hagut un nou rebrot, fet que indica la pervivència d'aquestes doctrines.

El segon element destacable que ens proporciona el document és la menció d'heretgia. En realitat, el document no explicita directament quin tipus d'heretgia fa referència, sinó que ens remet al concepte genèric d'heretgia. Durant aquest període les dues grans heretgies eren els càtars i els valdesos, les dues amb presència a la Corona d'Aragó l'any 1220. Ara bé, així com els valdesos són anomenats pel seu nom en diversos textos de Catalunya (també coneguts com a Pobres de Lió o ensabatats), els càtars mai

[2] Sergi Grau, Eduard Berga i Stefano Cingolani, *L'herètica pravitat a la Corona d'Aragó: Documents sobre càtars, valdesos i altres heretges (1155-1324)* «Col·lecció Diplomataris 69 i 79», (Barcelona: Fundació Noguera, 2015) 1-2, 1, doc 75, pp. 170-171. Mencionarem aquesta recopilació per l'edició de tots aquells documents des de la còpia més antiga del manuscrit. En cas que no s'hagi consultat el manuscrit, donarem la referència de l'estudi que ofereixi l'edició més recent.

van ser anomenats com a tal; només es conserva un únic document a Catalunya que els mencioni com a bons homes, i és un document de 1250 de Gósol. En tota la resta d'ocasions, els textos fan servir el concepte d'heretgia o herètica pravitat. Ara bé, al marge dels diversos noms que van rebre els càtars en funció del lloc on es van establir (albigesos, patarins, pifles, etc.), també hi va haver la tendència general d'associar-los amb el propi terme d'heretgia. Això va ser un fet comú en tota l'Europa de l'època; el propi terme d'heretgia podia fer referència a la dissidència religiosa dels càtars. Així, doncs, quan trobem aquest terme en els documents de l'època, especialment els que perduren aquí, el terme pot fer referència a l'heretgia en general o bé al catarisme en particular.

Val a dir que en el cas de Prades, no disposem d'elements directes per establir el vincle amb el catarisme perquè el document no ens proporciona elements doctrinals. Ara bé, altres testimonis suggereixen el seu vincle amb els càtars; per exemple, segons la declaració d'un creient càtar capturat i interrogat el 1238, Ramon Joan d'Albi, sabem que des de 1226 fins al 1229 va dur a terme un viatge per terres catalanes acompanyant al diaca càtar Pere de la Corona.[3] Des de Josa del Cadí es van dirigir cap a Cervera, Berga i les muntanyes de Siurana, on van residir durant un any a casa d'Arnau de Lagnetis. D'allí anaven sovint a Lleida, per visitar diverses persones, noms que no recordava, i obtenir abundants recursos, fins que el 1229, amb la finalització de la croada i el tractat de París, va retornar al sud de França. El seu testimoni ens indica que, efectivament, almenys durant un any, va viure a les muntanyes de Siurana. Un altre testimoni càtar català, Arnau Bretós de Berga, també ens dona detalls de la presència de càtars en aquesta mateixa regió, encara que els fets se situïn una mica més tard, cap l'any 1240.[4] Així i tot, la seva presència a la regió és prou significativa.

En canvi, val a dir que no tenim documentada la presència de valdesos en aquesta regió. Això no va impedir, tanmateix, que el canonge i arxiver de Tarragona del segle XVII, Josep Blanc (1620-1672), associés els esdeveniments de Prades amb els valdesos:

---

3 S. Grau, *L'herètica pravitat*, 1, doc. 119, pp. 243-247.

4 *Ibid.*, 1, doc. 152, pp. 308-314.

> «la heretgia dels valdenses, vinguda de Francia, de la qual hi havia moltes persones contaminadas en los llochs y vilas de las montañas del Panades [...] en virtut del Prior y religiosos de Scala Dei de l'ordre de la Cartoixa que esta fundat en esta diocesis ordenant que siguessen a predicar en dits llochs la Veritat de la fe catholica».[5]

En realitat, la historiografia catòlica d'època moderna tendirà a associar tots els esdeveniments de Catalunya amb l'heretgia valdesa, malgrat que la gran majoria d'aquests casos no els podem certificar. En canvi, sí que eren valdesos amb tota seguretat els heretges reconciliats a Barcelona durant aquell mateix temps. Sabem per un document posterior que, entre 1218 i 1222, el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, va dur a terme la reconciliació d'un matrimoni de valdesos.[6] En aquest cas, els detalls que dona el document dels seus errors doctrinals els podem associar sense gaires dubtes amb els heretges valdesos. Val a dir que el document en si també parla en termes genèrics d'heretgia, excepte una anotació posterior que hi atribueix el nom de valdesos, però els errors que professa són, certament, propis dels valdesos. En aquest cas, la imputació sí que es correspon amb la realitat.

Els fets de Prades de 1220 tampoc són un cas aïllat ja que en aquest precís moment tenim documentada la presència d'heretgia en altres regions. Per exemple, el 1218, les Corts de Vilafranca del Penedès condemnen els heretges manifestos, creients i fautors amb l'excomunicació, i, el maig de 1220, el papa Honori III mana a Pere, bisbe d'Urgell, que procedeixi enèrgicament contra els heretges i els seus encobridors.[7] El mateix Arnau Bretós de

---

[5] Josep Blanc, *Arxiepiscopologi de la santa iglésia metropolitana de Tarragona*, any de 1684, Ms. 312 de la Biblioteca de Catalunya, fol. 69r-v; N'hi ha edició: Josep Blanc, *Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i primada de Tarragona*. Transcripció i pròleg de Joaquim Icart (Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV 113-114; Secció d'Arqueologia i Història 55-56), Tarragona: Diputació 1985.

[6] Josep Perarnau i Espelt, "Fòrmula d'abjuració d'un matrimoni de valdesos barcelonins", *Arxiu de Textos Catalans Antics* 11 (1992): 331-346.

[7] Demetrio Mansilla, *La documentación pontificia de Honorio III (1216-1227)*. «Monumenta Hispaniae Vaticana. Sección: Registros» (Roma: Monumenta Hispanica Vaticana, 1965), 1-2, 2, p. 216, doc. 281.

Berga, també situa la presència d'heretges càtars a Berga el 1214 i també relata que, al voltant de 1224, a Castellbò, a la diòcesi d'Urgell, hi havia una comunitat càtara organitzada amb un diaca instal·lat que gaudia de la protecció del vescomte de Castellbò, el qual també tenia estrets vincles amb el castell de Ramon de Josa. Per tant, cap l'any 1220, tenim documentada la presència d'heretges a Barcelona, Lleida, Prades, Urgell i Castellbò de forma més o menys simultània.

A partir de 1230, les mesures repressives van augmentar considerablement, especialment amb l'establiment de la inquisició. L'1 de maig de 1230 es va dur a terme el primer concili provincial de Tarragona, just un any després de la visita del cardenal bisbe de Sabina, que va celebrar el concili de 1229, on establia, entre altres coses, la necessitat de celebrar els concilis provincials. El concili de 1230 va ser el primer que va promulgar un cànon contra els heretges, fautors i receptors dels heretges.[8] Tots ells havien de ser denunciats i excomunicats en les parròquies de les esglésies els diumenges i festius. També recordava que s'havia d'observar la diòcesi d'Urgell, considerada com un feu d'heretges.

Molt poc després, va arribar a Tarragona la gran butlla *Declinante iam mundi*, del 26 de maig de 1232, dirigida a l'arquebisbe de Tarragona, Aspàreg de la Barca, i als seus sufraganis, ordenant-los que procedissin contra els heretges.[9] El papa es lamentava a l'arquebisbe de Tarragona que, apropant-se l'ocàs del món, s'havia activat la malícia dels homes que participaven de la corrupció del món i la malaltia de la corrupció herètica s'havia propagat a poc a poc com un càncer fins a infectar alguns llocs de la província de Tarragona. Aquesta butlla fou de capital importància perquè ordena a tots els bisbes, frares predicadors i delegats papals que procedeixin a investigar els brots d'heretgia per castigar els culpables descoberts, d'acord amb la legislació vigent en matèria d'heretgia. Ara bé, com s'havia de procedir? Molt poc després, aquesta butlla es va complementar amb una constitució de Jaume I de l'any 1235 a Tarragona on establia aquest procediment.

---

8 Josep Maria Pons Guri, "Constitucions conciliars Tarraconenses (1229 a 1330)", *Analecta Sacra Tarraconensia* 47 (1974): 93-98.

9 S. Grau, *L'herètica pravitat*, 1, doc. 84, pp. 179-181.

El 7 de febrer de 1235, Jaume I, rei d'Aragó i de Mallorca, comte de Barcelona i senyor de Montpeller, presideix un parlament eclesiàstic a Tarragona, acompanyat de l'arquebisbe de Tarragona, Guillem, i de l'alta jerarquia eclesiàstica, juntament amb els mestres del Temple i de l'Hospital, abats i prelats.[10] Aquesta constitució promulga 24 cànons on s'estableix la confirmació i observança de les constitucions de Pau i Treva aprovades en l'assemblea de Barcelona i s'estableix una sèrie de mesures contra l'heretgia que instauren el procediment inquisitorial a la Corona d'Aragó. Aquesta constitució establia que cap persona s'atrevís a discutir ni públicament ni privadament sobre la fe catòlica i aquell qui ho fes, havia de ser excomunicat pel seu bisbe i aplicar-li una purga com a sospitós d'heretgia. Si després d'un any continuava en l'error, llavors havia de ser declarat heretge.

La constitució també estableix que en els llocs sospitosos d'heretgia s'hi desplaci un clergue, escollit pel bisbe, i dos o tres laics, escollits pel veguer o el batlle, perquè s'ocupin d'inquirir a la cerca d'heretges, dels seus seguidors i col·laboradors, amb el permís d'entrar i registrar qualsevol lloc. Quan aquests inquisidors trobin heretges, creients, fautors i receptors, els reclouran perquè no fugin i avisaran les autoritats; i si tots plegats fossin negligents en executar el seu ofici seran castigats; el clergue amb la privació del seu benefici i els laics amb una multa imposada pel batlle.

La constitució també ordena que qualsevol persona que empari a ciència certa els heretges, els recolzi amb diners o per qualsevol altre motiu permeti que habitin en els seus dominis, perdrà tots els seus béns; si són feus tornaran al seu senyor, i si són alous, seran confiscats pel poder reial. També establia que el difamat o sospitós d'heretgia no fos admès en cap càrrec públic i, a fi d'assegurar que no fossin castigats els innocents o els merament calumniats d'heretgia, també establia que només poguessin dictar les penes els bisbes o les persones que rebessin la seva potestat. Amb aquesta constitució, el rei establia que si algú era trobat en l'heretgia calia excomunicar-lo i castigar-lo amb una penitència.

---

[10] *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya: segles XI-XIII*. Estudi introductori i edició a cura de Gener Gonzalvo i Bou. Textos jurídics catalans 9 (Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1994), pp. 174-181, doc. 27.

Si després d'un any encara perdurava en l'error, llavors seria considerat un heretge.

Una vegada establert el procediment, comencen les primeres inquisicions al territori. El 30 d'abril de 1235, el papa Gregori IX escriu també al rei Jaume I perquè mantingui els seus esforços per extirpar l'heretgia del seu regne.[11] Aquell mateix dia, el papa també escriu dues cartes a l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Montgrí; una en relació amb la penitència que cal imposar als heretges penedits i per confirmar la inquisició a càrrec dels frares predicadors contra la plaga de l'herètica pravitat.[12] Amb l'altra carta, el papa contesta a l'arquebisbe que ha d'encarcerar a perpetuïtat aquells heretges que, tot i haver dit que estaven preparats per convertir-se a la fe, menteixin i persisteixin en el seu error.[13] Part del text d'aquesta resposta està extret de la primera carta. Així mateix, aquestes dues cartes del papa dirigides a l'arquebisbe, s'acompanyaven d'una tercera, escrita per Ramon de Penyafort, en aquell moment a Roma, on exposava diverses qüestions sobre la reconciliació dels heretges a la província eclesiàstica de Tarragona.[14] Aquesta carta, coneguda com a *Credo* (per la primera paraula) és molt interessant perquè si bé la constitució de Jaume I estableix el funcionament, aquí es descriuen detalls pràctics que posen en evidència el seu funcionament d'aquestes inquisicions.

Per exemple, Ramon de Penyafort estableix que l'inquisidor pot demanar i advertir el bisbe que empresoni o faci empresonar aquells qui fossin acusats d'heretgia en el seu bisbat i confiscar llurs béns. També estableix que els heretges han de ser empresonats en una presó de muralla forta i tancats en un lloc que no sigui sospitós d'heretgia. Al seu torn, els presos han de ser custodiats per catòlics fidels, i no els hi ha de mancar el necessari per viure i han de ser confortats i induïts a la penitència i la paciència a través de la cura d'homes religiosos. També remarca que les condicions de la presó han de ser bones i disposar del necessari per a la vida, ja que l'objectiu és només el de corregir la conducta humana. És curiós destacar que els reconciliats d'heretgia no s'han

---

11 S. Grau, *L'herètica pravitat*, 1, doc. 96, pp. 198-199.

12 *Ibid.*, 1, doc. 94, pp. 196-197.

13 *Ibid.*, 1, doc. 95, pp. 197-198.

14 *Ibid.*, 1, doc. 97, pp. 199-201.

de barrejar amb presos d'altres delictes i que l'esposa que fos de la mateixa condició de l'espòs, és a dir, convertida d'heretgia, ha de ser posada juntament amb ell a la mateixa presó i separadament dels altres presos, i si ella no havia estat heretge cal permetre-li un tracte freqüent amb el seu marit per treure l'ocasió de l'adulteri.

Ara bé, quina era aquesta presó on sembla que, almenys des de 1235, ja recloïa alguns sospitosos d'heretgia? En documents posteriors trobem la referència d'una torre dels heretges a Tarragona que molt probablement feia de presó per aquests inculpats; en trobem la referència el 1326 i es repeteix el 1401, segons es desprèn, tocava amb el carreró dels Àsens i ubicada en un lloc molt proper on es van establir femers pel servei comú.[15] En qualsevol cas, tot just un mes després d'aquestes dues cartes, al maig de 1235, arriben noves instruccions a Tarragona per procedir inquisitorialment. En aquest sentit, el papa Gregori IX escriu al bisbe de Vic, Bernat Calvó, al prior del convent dels frares Predicadors de Barcelona i al germà Guillem de Barberà perquè comencin una inquisició en totes les cases religioses del territori, sense distinció d'orde, sexe ni edat, a la recerca d'heretgia per descobrir i per corregir tot allò que fos necessari de la província eclesiàstica de Tarragona sospitosa de l'herètica pravitat.[16]

Queda palès, doncs, que al 1235 l'heretgia a la província de Tarragona sembla un problema nou que generava diversos dubtes sobre la reconciliació. D'aquí n'havien sortit alguns inculpats —no sabem quants— però la seva reconciliació fou l'origen d'aquest sdubtes. Potser això va motivar la carta del 4 de febrer de 1237 en què el papa Gregori IX escriu al procurador de l'arquebisbat de Tarragona i als seus sufraganis en relació amb l'heretgia i estableix que aquells qui vulguin reintegrar-se en el si de l'Església espontàniament han de fer una penitència.[17] Tot i això, no hem de perdre de vista que aquesta mateixa carta fou enviada el dia abans a l'arquebisbe de Narbona.

En qualsevol cas, molt poc després es va dur a terme una inquisició a la vila de Castellbò on, per primera vegada, coneixem

---

15 *Ibid.*, 1, doc. 190, pp. 352-353, nota 1.

16 *Ibid.*, 1, doc. 98, pp. 201-202.

17 *Ibid.*, 1, doc. 103, pp. 208-209.

el nombre d'inculpats. El maig de 1237 es va dur a terme una important inquisició a Castellbò, que va acabar amb diversos detinguts. Coneixem els fets gràcies a una carta emesa per Guillem de Montgrí, arquebisbe electe de Tarragona, on certifica des de Solsona que el vescomte Roger IV de Castellbò ha permès l'entrada dels inquisidors a Castellbò, amb el consentiment del seu pare, Roger Bernat II de Foix.[18] El resultat d'aquesta inquisició va ser de 78 inculpats i dos fugitius, els quals es buscava per emetre la condemna: d'aquests inculpats, hi havia 45 persones detingudes, 18 condemnes a persones difuntes i 15 condemnes en contumàcia. A més, també hi hagueren dues cases derruïdes on es duien a terme les reunions, conegudes en l'època com albergs.

No sabem el destí d'aquestes persones detingudes però és probable que viatgessin a la torre dels heretges de Tarragona. En qualsevol cas, el 17 d'abril de 1239, es duu a terme un concili celebrat a la província de Tarragona, en el qual es disposa contra els heretges.[19] El concili excomunica els heretges, els fautors, els creients i els receptors dels heretges, és a dir, un seguit de categories que comencen a despuntar en la persecució contra els heretges. Poc després, l'octubre de 1940, fra Jaume, bisbe de Palestrina i legat pontifici, comunica per carta a l'arquebisbe de Tarragona disposicions del papa Gregori IX sobre els heretges.[20] Aquesta carta arribava en un moment d'una important contraofensiva contra els heretges que s'inicia durant la dècada de 1240.

No és estrany, doncs, que a partir d'aquest moment es duguin a terme noves inquisicions. Una d'elles és la que es va dur a terme el veguer de Barcelona Pere Ferrer el 1241. Coneixem la inquisició pels comptes de Pere Ferrer, on s'anoten les despeses que havia generat aquesta inquisició.[21] Els seus comptes reflecteixen una inquisició realitzada a Barcelona entre el novembre de 1240 i el juliol de 1241, una activitat que fou compartida entre el re-

---

18 *Ibid.*, 1, doc. 111, pp. 232-233.

19 Pons, *Constitucions,* 1974, pp. 98-104

20 Eduard Junyent, ed., *Diplomatari de sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich* (Reus, 1956), p. 120, doc. 196.

21 Damian J. Smith i Stefano Cingolani, "The 1240–1 Accounts of the Vicar Perer Ferrer and a Heretic Hunt around Barcelona", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 124/1 (2016).

presentant del bisbe de Barcelona, Pere de Trilers, els dominics, que exercien d'inquisidors, i els oficials del rei. Aquesta inquisició es va iniciar amb la captura dels heretges Arnau de Cardona i Joan, aquest últim molt probablement ferit durant la captura. Al febrer, fou arrestat Pere Domènec del Llobregat, acusat de còmplice dels heretges i d'haver consentit les seves creences. Tots tres foren interrogats pels frares dominics de Barcelona que, a més, van sol·licitar que el sacerdot del bisbe de Barcelona, Pere de Trilers, es desplacés a Tortosa, ja que segons havien sabut dels acusats, hi havia més heretges. També es van organitzar viatges a Sant Pere de Ribes i a Vilafranca del Penedès, mentre que l'assistent del veguer Pere Ferrer detenia altres acusats de les rodalies de Barcelona. En conjunt hi va haver diverses detencions, entre les quals, també diverses dones que foren interrogades, com Bona de Vilafranca del Penedès o Ermessenda de Tarragona.

Els comptes del veguer Pere Ferrer ens detallen la despesa de la inquisició però no ens ofereixen elements d'anàlisi doctrinal. Sí que ens proporcionen, en canvi, un mapa d'aquests acusats del territori. Qui eren aquests heretges? Els acusats són inculpats d'heretgia, sense especificar-ne el tipus. Hem de suposar, doncs, que eren càtars? És probable que sí, perquè l'acusat d'heretgia Arnau venia de Cardona, una ciutat relativament a prop de Berga on poc després hi haurà testimonis de càtars. Alguns dels inculpats tenien animals i propietats, un fet que els vincula més amb creients càtars que amb valdesos. Ara bé, aquesta inquisició de Barcelona va coincidir amb una altra iniciada pel bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, que no va arribar a concloure com a conseqüència de la seva mort a finals de 1241. Tenint present que la de Pere Ferrer havia culminat el juliol de 1241, ens trobem, doncs, davant d'una nova inquisició a Barcelona que no va arribar a culminar. L'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat, va decidir fermament de continuar-la i per aquesta raó va convocar el concili de Tarragona que es va realitzar entre finals de 1241 i 1242.[22]

Aquest concili fou transcendental pel dret inquisitorial ja que en va sortir el primer manual o directori per a inquisidors. En realitat, hem de tenir present que aquest manual està pensat per

[22] Vegeu el document en Annex 1.

als bisbes catalans, és a dir, aquells qui tenien potestat per emetre sentència o commutar-la, i en última instància l'arquebisbe de Tarragona. Aquest text és el primer manual que apareixia sobre aquest domini a Europa, d'una importància cabal, doncs era la primera vegada que s'establia una divisió en categories que variaven en funció de la responsabilitat que els inculpats tenien en la recepció de l'heretgia. La guia divideix els acusats en els sospitosos, els creients, els fautors, els encobridors, els defensors i els relapses d'heretgia, és a dir, els heretges. La majoria d'aquestes categories ja estaven presents en la legislació prèvia i no eren noves; de fet, totes les decretals feien referència a aquesta classificació d'una manera o altra, però cap proporcionava el modus de procedir en cada cas; al contrari, en la majoria dels casos, això generava confusió, ja que les lleis precedents tendien a assimilar els defensors amb els mateixos heretges. Això era una acusació molt severa, ja que establia la mateixa responsabilitat per aquells qui predicaven l'heretgia com per aquells qui ajudaven els heretges, els rebien a casa o senzillament escoltaven el que deien al carrer, una cosa molt habitual a l'època, ja que molts dels inculpats eren persones que, en la majoria dels casos, no sabien llegir ni escriure i la cultura religiosa que tenien procedia d'escoltar predicar al clergue o l'heretge.

La legislació prèvia, per tant, no resolia aquesta qüestió sinó que tendia a assimilar gran part dels que donaven suport a l'heretgia, encara que fos inconscientment, amb els mateixos heretges. Una de les aportacions d'aquest manual és que Ramon de Penyafort va establir diverses categories perquè cadascú rebés un càstig o penitència en funció de la seva responsabilitat. Quines són les penitències? Ramon de Penyafort estableix que el càstig per aquells que no són considerats heretges però els han escoltat, els han rebut o han participat dels seus rituals era una penitència que variava en funció de si ho havien denunciat prèviament, si el confessor donava testimoni de la seva fe, si havien participat activament, etc. Una de les penitències més comuna era l'assistència a les processions de la catedral, durant els dies festius, sense camisa (excepte les dones) i els braços nus per tal que fossin reconciliats i disciplinats públicament.

Aquestes penitències variaven segons el criteri del bisbe i po-

dien durar entre tres anys, pels sospitosos d'heretgia, fins als deu anys, per als creients i els reincidents. En alguns casos, també havien de portar dues creus al pit de diferent color que el vestit perquè fossin identificats i tenien la prohibició d'entrar a l'església durant la Quaresma. El problema venia quan un acusat era declarat relapse, és a dir, reincident en l'heretgia. En aquest cas, els heretges penedits que volguessin convertir-se novament al catolicisme feien una abjuració pública dels erros i llavors eren absolts, però havien de ser empresonats per sempre, segons establien els cànons de l'Església. En canvi, els heretges que perseveraven en l'error i no volien fer penitència, havien de ser lliurats al braç secular perquè executés la sentència, això era la mort a la foguera com a mesura de purificació.

La promulgació d'aquest manual i d'aquestes normes en la reconciliació, coincideix amb el temps en què Arnau Bretós predica per Tarragona. El 1242, Arnau Bretós, que en aquell moment estava a Monstegur, va dur a terme un viatge durant els pròxims 3 anys per Catalunya, juntament amb Guillem Català. Entre altres indrets, va estar a casa de Bernat de Narbona a Vall Porrera, Tarragona, on es trobaven amb diversos creients càtars de la regió. També el va rebre Ramon de Gallicant a casa seva a les muntanyes de Siurana. Molt poc després, el 3 de maig de 1243, es duu a terme un nou concili eclesiàstic celebrat a Tarragona que condemna, en el quart cànon, els heretges i els metges jueus i declara l'excomunicació per a aquells que els rebin o els defensin en un acte davant del poble. A més, tot just l'agost de 1248, el papa Innocenci IV envia una butlla a l'arquebisbe de Tarragona perquè l'orde de Predicadors actuï contra els heretges. És un moment, doncs, d'una gran contraofensiva contra els heretges.

La situació del catarisme durant la dècada de 1240 la veiem reflectida en un informe inquisitorial que va elaborar per Guillem Clergue i Pere d'Anorra (Andorra?), en aquest cas a Gósol (Berguedà), tot i que el document ens informa de la presència d'heretges a diversos indrets del territori que coincideixen amb el que hem vist fins ara.[23] El que ens interessa destacar d'aquest do-

[23] Pere Pujol, *Documents en vulgar dels segles XI, XII & XIII procedents del Bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona, 1913), pp. 22-25, doc. 15. Original actualment perdut, procedent de l'Arxiu Capitular d'Urgell.

cument són tres coses. La primera és que està escrit en català, la segona és que apareix el terme de bons homes de forma atípica en la documentació catalana, i la tercera és que ens dóna informació sobre la presència d'aquests bons homes en altres indrets de Catalunya. Així, segons un dels testimonis, Maria Poca, afirma que:

> «Dix me n'Aglesa que d'aquels bos homes, que n'avie a Solsona e a Agremunt e a Lerida e a Sanauja e a la Sed e en la muntania de Prades, e de su[...]eres depús senta Maria d'agost».

Segons es desprèn del seu testimoni, la presència de càtars en diversos indrets del territori era una realitat, no només el Pirineu català, sinó també, i molt especialment, la part de Lleida o Prades. També ens diu que d'aquests bons homes en van venir quatre de Montsià el dia de Sant Valentí perquè un tal Soler estava malalt i que pocs albergs hi havia a Gósol que no tinguessin heretges. L'informe va tenir conseqüències pels càtars. Tenim constància que, entre 1250 i 1256, es va dur a terme una inquisició a Gósol que va acabar amb diversos detinguts. Aquesta inquisició es va realitzar quan els problemes interns de l'Església d'Urgell havien deixat la seu vacant i això va comportar diversos problemes. A partir de 1251, el bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur, es va veure involucrat en un procés de disputes internes del capítol que va culminar amb la seva deposició el 1254, i com a conseqüència, la seu va estar vacant fins a l'11 d'agost de 1257, moment en què el papa designava Abril Peláez com a nou bisbe d'Urgell.

El cas és que Ponç de Vilamur havia iniciat una inquisició però la seva deposició posava sobre la taula el problema sobre la legalitat de les actuacions dels inquisidors Pere Tenes i F. de Villarrubea, ja que sense el bisbe ningú sabia si les seves actuacions entraven en la legalitat del dret canònic. Davant d'aquesta situació, l'arquebisbe de Tarragona, Benet Rocabertí, la màxima autoritat eclesiàstica, va plantejar per carta al dominic i eminent jurista, Ramon de Penyafort, el dubte que tenia sobre la legalitat de l'actuació inquisitorial amb la seu vacant, i aquest li va respondre que l'arquebisbe estava plenament facultat per continuar-la, i que desatendre-la seria, fins i tot, perjudicial per al negoci de la fe al bisbat d'Urgell.[24]

---

[24] S. Grau, *L'herètica pravitat*, 1, doc. 189, pp. 351-352.

Així, doncs, sembla que la inquisició va continuar a Gósol, però sense tenir més informació. En canvi, per una crònica posterior sabem que aquesta inquisició va acabar amb diversos detinguts. El cronista dominic Pablo Vidal explica en uns Annals de l'any 1624 que Pere Tenes va absoldre 168 heretges a la diòcesi d'Urgell, concretament a la vila de Berga, on hi havia homes i dones.[25] Es referia Pablo Vidal a la inquisició de Gósol, la vila del Berguedà? Així i tot, segons el cronista, també hi va haver detencions en altres ciutats com Lleida i Tarragona on «Benedicto Rocabertí en Tarragona en su diócesis se realizó inquisición a cargo de Pere Tenes con treinta y tres encarcelados».[26] En realitat, segons la informació que proporciona Pablo Vidal, sembla que hi van haver altres processos inquisitorials que avui dia s'han perdut, ja que

> «En el archivo de Tarragona se hallan muchos libros llenos de sentencias contra hereges dadas por fr. Arnaldo de Barberan, fr. Pedro de la Cadireta, fr. Guillermo de Barberan, fr. Maquesio, fr. Ponce de Planedis, fr. Pedro de Athenes, fr. Ponce de Villanueva, fr. Berenguer de Vilamayor y fr. Nicolas compañero».[27]

Així mateix, tenim constància que alguns dels detinguts eren els heretges de Gósol. Durant aquests anys, Galceran de Pinós, senyor de Bagà, va manllevar tretze heretges de Gósol al nou arquebisbe de Tarragona Benet Rocabertí, els quals estaven empresonats a Tarragona, i prometia retornar-los si eren reclamats.[28] El gener de 1260, era Gaucelm de Gósol qui es reconeix culpable d'haver rebut Guillema de Paratge, una de les detingudes a la presó arquebisbal de Tarragona, i promet a Galceran de Pinós comparèixer davant l'inquisidor del bisbat d'Urgell per acatar les seves disposicions.[29] A més, aquests fets coincideixen amb una

---

[25] Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 748-749: Pablo Vidal, *Anales de la Orden de Predicadores, desde 1172-1624*, manuscrit del segle XVIII, fols. 354-355.

[26] *Ibid.*, fol. 355.

[27] *Ibid.*, fol. 358.

[28] S. Grau, *L'herètica pravitat*, 1, doc. 190, pp. 352-353.

[29] *Ibid.*, 1, doc. 203, pp. 369-370.

butlla de 1252 en què el papa Innocenci IV dóna potestat a Benet, arquebisbe de Tarragona, d'alliberar de la presó aquells heretges que cregui oportú si han fet penitència i han jurat que seguiran la fe catòlica.[30] Aquesta butlla només és coneguda per una còpia del segle XIII que es conserva a l'Arxiu del Patrimoni de la Mitra de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. No és estrany, doncs, que aquest privilegi arribi justament aquest any, segurament com a conseqüència de les detencions anteriors. Així, doncs, podem concloure que, efectivament, l'informe de Gósol de 1250 va tenir conseqüències tràgiques pels càtars catalans, amb diverses detencions. Alguns van ser empresonats a la presó arquebisbal de Tarragona.

Entre 1250 i 1260, constatem que la Corona va confiscar diverses propietats com a conseqüència de condemnes contra causes d'heretgia que es van repartir entre nous propietaris. No coneixem els processos ni les condemnes, només la cessió de béns per part del rei, però en relació a Tarragona, i més concretament a les muntanyes de Prades, constatem que a finals d'abril de 1262, el rei concedia des de Montpellier a Bernat Costa els béns que Pericó de Botzeing i la seva dona, condemnats com a heretges fugitius, tenien a Prades, una condemna feta per Pere de la Cadireta. El mateix dia, el rei Jaume confirmava la venda realitzada per Ramon Andreu a Prades i Siurana dels béns confiscats pel mateix inquisidor. El 4 de setembre de 1262 des de Barcelona, el rei concedia a Joan de Tàrrega l'herència de Pere de Segarra a Arbolí i de Pere Català a Cornudella, a la serra del Montsant, condemnats per heretgia, i dos dies després, el rei cedia a Guillem de Perpinyà les possessions de Bernat Lorda i Joan de Segarra al terme d'Arbolí a Tarragona, condemnats també pel crim d'heretgia. Qui sap si aquests eren els processos que havia consultat Pablo Vidal a l'arxiu de Tarragona.

En qualsevol cas, després d'aquests testimonis, perdem el rastre de l'heretgia. Sí que tenim noves mesures inquisitorials que arriben a Tarragona però els testimonis de la presència de la dissidència són molt escassos. És interessant destacar que a finals de segle Prades encara continuaven alguns processos. Així, el maig

[30] Vegeu el document en annex 2.

de 1298, el rei Jaume II ordenava al batlle real Bernat de Montpahó que entregués cinc cents sous barcelonesos a l'inquisidor Bernat Pelegrí per exercir el seu ofici a les muntanyes de Prades.[31] La seva activitat posa en relleu la presència de la dissidència en aquesta regió. El 1322, la declaració de Bernat Laufret de Tinhac davant de Jacme Fournier a Pàmies relatava la seva trobada amb heretges a Puigcerdà, Montblanc, Tarragona i Cervera, localitats on es va trobar amb diversos creients càtars.[32] Era el record, en definitiva, de la importància que van tenir aquestes viles en la difusió de l'heretgia i el testimoni que aquesta dissidència feia referència al catarisme.

[31] S. Grau, *L'herètica pravitat*, 2, doc. 256, pp. 521-522.
[32] *Ibid.*, 2, doc. 267, pp. 622-627.

Apèndix

En aquest apèndix hi afegim dos documents de gran interès en relació als càtars a Tarragona. El primer és el concili de Tarragona d'on en va sortir el directori de Ramon de Penyafort. D'aquest document de gran transcendència pel dret inquisitorial català n'hi ha moltes edicions però en aquest cas, com no s'havia fet abans, hem reconstruït l'edició a partir de les dues versions manuscrites més antigues (Vat. Lat i Dôle). Edició a S. Grau, E. Berga, S. Cingolani, *L'herètica pravitat. Documents sobre càtars, valdesos i altres heretges*, vol. 1, doc. 138, pp. 275-287. El segon document és la butlla del papa Innocenci IV del 23 de novembre de 1252 des de Perusa en què dona potestat a Benet de Rocabertí, arquebisbe de Tarragona, per alliberar de la presó aquells heretges que cregui oportú, per haver fet penitència i jurat que seguiran la fe catòlica. L'única còpia que coneixem d'aquest document és la còpia del segle XIII conservada a l'Arxiu del Patrimoni de la Mitra, còdex A.B. n.1, f. 9v de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona que ha restat inèdita fins a la seva edició. Edició a S. Grau, E. Berga, S. Cingolani, *L'herètica pravitat. Documents sobre càtars, valdesos i altres heretges*, vol. 1, doc. 180, pp. 342-343.

– 1 –

[finals de 1241-1242] Tarragona[1]
Concili celebrat a Tarragona a càrrec de l'arquebisbe Pere d'Albalat i acompanyat de Ramon de Penyafort d'on en va sortir la primera guia o directori inquisitorial que estipulava una divisió en diferents categories d'heretges i la fórmula per procedir amb les conversions.

[A] Original sense localitzar.

B Còpia del segle XIV, BAV, Vat. lat. 3978, fols. 82va-87va (*Doctrina de modo procedendi contra hereticos*)[2].

C Còpia del segle XV, Dôle, Bibliothéque Publique, ms. 109, fols. 14r-18r[3].

D Còpia del segle XVII, BNP, fons Doat, vol. 36, fols. 226v-241v (còpia de C).

E Còpia del segle XV, BNP, lat. 14579, fol. 302 i seg.

F Còpia del segle XVI-XVII, BAV, Ms. Ott. lat. 1761, fols. 306r-328r (*Doctrina de modo procedendi*...).

G Còpia del segle XVI-XVII, Bologna, Biblioteca Universitaria ms. 829, fols. 172r i seg. (*Doctrina de modo procedendi*...).

H BNF, Biblioteca Mazarina, Ms. 2015, fols 193-201 (*Doctrina de modo procedendi*...).

I Dublin, Trinity College, C. 5. 19 (108). N. 268, fols. 163v-165r i 166r-187v (*Doctrina de modo procedendi*...).

Ed. Peña 1578, pp. 169-173[4]; Bzowski 1616-1619, vol. 13, cols. 508-511[5]; Binius 1618, vol. 2, part 3, pp. 713-715 (edició de Bzowski); Des Loix 1628, pp. 88-98; Morelli 1636, pp. 845-847; Aguirre 1693-1694, vol. 3, pp. 498-501 §§ 74-100; Carenae 1669, pp. 90a-91a; Hardouin 1714-1715, vol. 7, cols. 349-354 (edició de Bzowki); Martène/Durand 1717, vol. 5, col. 1795-1814 (edició de la *Doctrina de modo procedendi*...); Catalani 1753-1755, vol. 5, pp. 190-193 §§ 74-100; Mansi 1759-1798, vol. 23, cols. 553-560; Hahn 1845-1850, vol. 2, pp. 730-735 (edició de Mansi); Tejada 1849-1859, vol. 3, pp. 351-357; Douais 1899, pp. 315-325 (edició de D); Valls 1929, pp. 254-261 (edició d'Aguirre i Douais); Valls 1991, pp. 13-20, doc. 3; Selge 1967a, pp. 50-56 (edició de C); Rius 1954, p. 74-82, doc. 64; Baraut 1996-1997, pp. 429-434, doc. 8; Smith 2010, pp. 197-202 (fragments a partir de l'edició de Baraut); Parmeggiani 2011, pp. pp. 13- 22, doc. 4 (edició de Selge).

Reg. Müller 1886, pp. 142-145; Dondaine 1947, pp. 96-97, 108-111, 131-132 i 153; Ludwig 1993, p. 225-226.

Consultatio que per dominum Petrum, archiepiscopum Terrachonensem de consilio peritorum circa modum procedendi in negocio inquisicionis heretice pravitatis.

Tempore vero precedente, cum nos Petrus, miseratione divina

Terrachonensi archiepiscopus, inquisicionem inceptam per bone memorie Berengarium, Barchinonensi episcopum, contra hereticam pravitatem in civitate Barchinone de voluntate Capituli, sede vacante, vellemus effectui mancipare, inter iurisperitos qui nobiscum aderant, dubitationes hinc inde varie emerserunt; quare, ut circa factum hereseos et inquisitiones de cetero faciendas in Terrachonensi provincia clarius procedatur, collationibus hinc inde factis cum venerabile fratre Raymondo de Penaforti, penitentiario domini pape, et aliis viris prudentibus, in processu sententiarum hereticorum, fautorum, suspectorum, relapsorum, et penis eorum secundum discretionem nobis a Domino datam, ita duximus procedendum,[6] ut secundum statuta et provisionem Sedis Apostolice contra hereticos, et Sabatatos vel alios facilius procedatur.[7]

Qui dicantur heretici, et[8] qui suspecti, et sic de singulis

In primis queritur qui dicantur heretici, qui suspecti, qui credentes,[9] qui fautores, qui receptatores, qui deffensores, qui relapsi, cum ista genera hominum in canone explicentur. Et videtur quod heretici sint illi[10] qui in suo errore perdurant, sicut Insabbatati, qui dicunt aliqua causa[11] non esse iurandum, et potestatibus ecclesiasticis vel secularibus non esse obediendum, et penam corporalem non esse infligendam aliquo casu, et similia. Credentes vero dictis erroribus similiter heretici sunt dicendi.

Suspectus de heresi potest dici qui audivit predicationem vel lectionem Insabbatatorum, vel qui flexit genua orando cum eis vel[12] dedit osculum cum eis, vel qui credidit ipsos Insabbatatos esse bonos homines, vel alia que possent probabiliter suspitionem inducere. Et potest dici suspectus simpliciter qui semel oravit, vel alterum de predictis fecit cum eis. Si vero pluries audierit[13] predicationem vel lectionem, vel orasset, vel aliquid aliud de predictis fecisset cum eis,[14] tunc[15] posset dici vehementer suspectus. Si autem predicta omnia fecisset, maxime si pluries, posset dici vehementissime suspectus.[16] Et ista ideo dicimus, ut discretus iudex possit purgationem gravare vel moderare, prout magis visum fuerit expedire.

Celatores credimus eos qui viderunt Insabbatatos in platea vel[17] domo vel alio loco, et cognoverunt eos Insabbatatos et non

revelaverunt eos, cum haberent aptitudinem revelandi Ecclesie, vel iusticiario vel aliis[18] qui possent eos capere et vellent.

Occultatores, qui fecerunt pactum de non revelando hereticos vel Insabbatatos vel alias procuraverunt quod non revelarentur.

Receptatores, qui scienter bis vel ter[19] vel ultra receperunt hereticos vel Insabbatatos in sua domo vel[20] alio loco suo; receptores qui semel. Receptaculum credimus esse domum vel hospicium in quo heretici vel Insabbatati bis vel pluries convenerunt ad predicationem, collationem vel orationem, vel etiam ubi heretici vel Insabbatati pluries hospitentur.[21]

Deffensores, qui scienter defendunt hereticos[22] vel Insabbatatos facto vel verbo, vel[23] quocumque ingenio, in terris suis, vel etiam alibi, quominus Ecclesia valeat exercere officium suum[24] ad extirpandam hereticam pravitatem.

Fautores, credimus posse dici omnes supradictos, secundum magis et minus, et[25] etiam qui alias quocumque modo eis dederunt[26] auxilium, consilium vel favorem. Et omnes fautores credimus posse dici supectos, ita quod debent se purgare et abiurare heresim et omnem fautoriam. Et debent matri Ecclesie reconsiliari.[27]

Relapsos, credimus illos qui, post abiuratam heresim vel renunciatam, in pristinam heresis credentiam revertuntur. Eodem modo dicimus relapsos in[28] fautoriam illos qui post abiuratam heresim vel fautoriam benefaciunt hereticis vel celant eos.

Et omnes predictos dicimus excommunicatos anathemate, exceptis suspectis sine fautoria, si forte invenirentur.[29]

Sentencia contra fautores[30]

Sentencia autem contra fautores formabitur sic:[31]

'Pateat omnibus, quod per[32] ea que inventa, probata et acta sunt in inquisitione, liquido nobis constat quod talis deprehensus est in fautoria,[33] denunciamus ipsum excommunicatum et suspectum de heresi; et hoc si non fuerit absolutus, et si[34] per annum contempserit satisfacere, subiaceat penis consilii generalis; et si defecerit in purgatione et in excommunicartione steterit per annum,[35] ut hereticus condempnetur.

De hereticis dogmatizantibus et[36] relapsis in credenciam quid sit agendum

Dubitatio oritur apud quosdam utrum relapsi in credenciam et heretici dogmatizantes, si postquam fuerint deprehensi voluerint penitere, relinqui debeant iudicio seculari. Et videtur nobis quod non, sed in quocumque casu tales ad intrusionem sunt[37] condempnandi.

Item, si multitutdo hereticorum credencium[38] est in causa, et parati sunt abiurare heresim, discretus iudex, secundum magis et minus, iuxta provissionem Apostolice Sedis, penas canonicas poterit infligere talibus, et sic penam intrusionis vitare, vel etiam si multitudo non est[39] in causa circa credentes, discretus iudex, consideratis circumstanciis, poterit moderari prout viderit expedire, proviso tamen quod perfecti heretici, vel Insabbatati, vel dogmatizantes eorum errores vel credentes[40] relapsi in credenciam post abiuratam heresim vel renunciatam, in perpetuo carcere intrudantur, heresi penitus abiurata et absolutione habita excommunicationis, ut ibi salvent animas alios de cetero non corrumpant.

Item, queritur utrum ille qui dedit osculum Insabbatato,[41] vel[42] credebat, vel sciebat Insabbatatum, vel oravit cum eo, vel celavit eum, vel audivit predicationem vel lectionem ab eo, vel[43] credidit talem esse bonum hominem,[44] sit iudicandus credens eius erroribus. Et credimus quod non, sed talis condempnetur tanquam fautor, occultator et benefactor, et vehementer suspectus[45] quod non posset ignorantiam pretendere; quod arbitrio discreti iudicis duximus relinquendum.[46]

Item, ante inquisitionem inceptam fuit aliquis confessus sacerdoti suo de heresi vel fautoria, et modo vocatur ab inquisitoribus. In casu isto credatur confessori suo, et si inventus fuerit bene confessus per confessionem sacerdotis, licet sacerdos malefecerit, quia ipsum non remisit, ille tamen confitens per talem confessionem evitet penam temporalem, nisi inveniatur falsa penitentia, vel relapsus post penitentiam vel publice diffamatus. Si autem allegat manifestam penitentiam vel reconciliationem, probet[47] per duos testes, siquos vero constat ante inquisitionem inchoatam[48] de his fuisse confessos, debent publice abiurare heresim et

aliam solemnitatem facere, nisi ita sit secretum factum, quod non habeat contra se[49] famam vel testes, et tamen in utroque casu sunt ab omni pena temporali inmunes.

Quia vero aliqui vocati ab inquisitoribus degerant tempore sue depositionis, et postea ad instantiam inquisitorum vel metu probationum discooperiunt veritatem, set dicunt quod hoc tacuerunt propter verecundiam vel timorem, tales credimus periuros, quia qui scienter falsum dicit vel verum tacet periurius est,[50] et ideo penitentia canonica est[51] imponenda.

Item, quia in inquisitione generali heretici vel relapsi interdum ad cautelam Ecclesie iuris solemnitatibus reservatis secreto absolvuntur, qualiter sententia sit formanda dubitatur. Et dicimus quod, cum iam non sit hereticus, sic formetur:

Forma sententie[52]

Pateat omnibus quod per ea que in inquisitione inventa, probata et acta sunt, liquido constat nobis[53] quod talis est[54] deprehensus in heresim[55] et postmodum reversus ad Ecclesie unitatem, agentes misericorditer cum ipso, ipsum ad perpetuum carcerem condempnamus secundum canonica instituta.

Si vero nondum est absolutus,[56] sic formetur:

Alia forma[57]

Pateat omnibus et cetera, quod talis est deprehensus in heresim et vult reverti ad Ecclesie unitatem, agentes misericorditer cum eodem, et cetera.

Si vero non vult penitere, set in errore perdurat, presente iudice seculari, sententia sic formetur:

Alia forma

Pateat omnibus quod per ea que in inquisitione inventa, probata et acta sunt liquido nobis constat, quod talis est deprehensus in heresim per Ecclesiam condempnatam, ipsum tanquam hereticum condempnamus.

Hereticus vero penitens post absolutionem, heresim taliter

abiurabit ut inferius continetur publice et cetera coram multis in posse episcopi diocesani:

De forma abiurationis

Ego talis, recognoscens[58] veram, catholicam et apostolicam fidem, abiuro, et abiurando detestor omnem heresim, precipue sectam Valdensium, et Insabbatatorum sive Pauperorum de Lugduno, in quam peccatis meis[59] exigentibus incidi; que astruere conatur non esse obediendum Romane Ecclesie, vel prelatis ei subiectis, neque[60] principibus secularibus, claves Ecclesie condempnando, et asserendo orationes vel elemosinas non posse prodesse mortuis, vel remissiones sive indulgentias, que fiunt a domino papa vel ab aliis prelatis, nulli posse[61] prodesse. Astruit etiam in nullo casu pro quacumque necessitate vel utilitate esse iurandum. Item, astruit quod pro iusticia infligi pena non debeat corporalis. Item, quod in sacramento altaris, panis et vinum postquam consecratum est, non efficitur corpus et sanguis Christi si sacerdos sit peccator, et quemlibet reputant peccatorem, nisi sit de secta eorum. Item, quod consecratio corporis et sanguinis Christi potest fieri a quolibet iusto, licet laico, dum tamen sit de secta eorum, quamvis non sit presbiter a catholico episcopo[62] ordinatus. Istos[63] et omnes alios eorum errores abiuro, detestor et condempno.[64]

Consencio autem sancte[65] Romane Ecclesie et Apostolice Sedi, et ore et[66] corde profiteor me eandem fidem tenere et observare in premissis articulis et in aliis omnibus quam beatissimus papa[67] Gregorius, vel qui preest Romane Ecclesie et apostolice atque catholice Ecclesie tenent, predicant publice et affirmant, et quam[68] vos, domine archiepiscope, et alii prelati, michi traditis et affirmatis. Et specialiter super hiis credo et assentio[69] obediendum esse domino pape Romane Ecclesie et aliis eorum prelatis et principibus secularibus[70] catholicis; et potestatem clavium ligandi scilicet et solvendi beato Petro apostolo, ceterisque apostolis et per eos universis prelatis Ecclesie catholice a Domino datam affirmo; indulgentias et remissiones eorum, elemosinas etiam et orationes vivis[71] et mortuis prodesse firmiter credo. Item, pro necessitate et utilitate iurandum esse sine peccato; et pro iusticia penam corpo-

ralem debere[72] infligi, credo firmiter et contestor. Confiteor etiam sacramentum corporis et sanguinis[73] Christi a nullo fieri posse nisi a presbitero ab episcopo catholico[74] ordinato, qui domino pape et sancte Romane Ecclesie sit obediens. Et si talis presbiter sit peccator, licet peccet quia ad[75] sacramentum accedit, credo tamen firmiter et confiteor[76] quod verum sit sacramentum, et quod panis et vinum post consecrationem talis presbiteri verum corpus et verus sanguis Christi[77] efficitur. Unde iuratus dico per Deum omnipotentem et hec sancta IIII^or^ Dei[78] Evangelia que in manibus meis[79] teneo, et sub obligatione anathematis promitto vobis domine Petro, Dei gratia archiepiscopo Terraconensi, et Bernardo de Villagranata, archidiacono, et toti capitulo Barchinone, vacante sede, et per vos apostolorum principi atque eius vicario Gregorio pape beatissimo[80] et successoribus eius, quod nunquam quorumlibet suasionis vel quocumque alio modo, aliter credam vel teneam[81] nisi secundum quod vos et Romana sancta Ecclesia docet et tenet, ut[82] ego superius protestatus sum. Iuro etiam quod cum Insabbatatis, Valdensium, Pauperibus de Lugduno,[83] vel hereticis cuiuscumque generis sint, consortium, familiaritatem vel participationem aliquam non habebo, nec in recipiendo, occultando, favendo, bene faciendo, vel aliquo casu prestabo eis auxilium, consilium et favorem. Et si aliquem vel aliquos de predictis, vel de eorum fautoribus alicubi scivero vel intellexero, revelabo eum quam cito habuero oportunitatem episcopo, vel prelato, vel iudici vel rectori illius loci, catholicis tamen et fidem sancte Romane Ecclesie observantibus. Quod, si contra hoc[84] fecero, quod absit a me, et predicta et singula non servavero, subiaceam[85] canonice severitati, et periurii reatum incurrens, [86] eterne dampnationi obligatus inveniar, et cum actore heresis habeam in futuro seculo portionem.

De forma purgationis

Suspectus publice purgabit se[87] in posse diocesani, in hunc modum prout inferius continetur:

Ego talis, iuro per Deum omnipotentem et per hec sancta quatuor Evangelia[88] que in manibus meis teneo, coram vobis domine Petro, Dei gratia Terraconensis archiepiscope, et coram aliis vobis

assistentibus, quod non sum[89] vel fui Insabbatatus vel Valdensis vel Pauper de Lugduno[90] neque hereticus in aliqua secta heresis dampnata per Ecclesiam Romanam, nec credo vel[91] credidi eorum erroribus, nec credam aliquo tempore vite mee, immo profiteor et protestor me credere et semper in posterum crediturum fidem catholicam quam sancta Romana et apostolica publice tenet Ecclesia,[92] docet et predicat, et vos domine archiepiscope et ceteri prelati sancte universali Ecclesie tenetis, predicatis[93] pubblice et docetis.

Qualiter purgatores iurare debent[94]

Cumpurgatores iurabunt in hunc modum:

Ego talis, iuro per Deum, et hec sancta IIII^or^ Evangelia que in manibus meis teneo, me firmiter credere quod talis non fuit nec est Insabbatatus, Valdensis, vel Pauper[95] de Lugduno, neque[96] hereticus vel credens eorum erroribus; et credo firmiter eum in hoc verum iurasse.

Videat tamen iudex quia, ex quo certum numerum cumpurgatorum duxerit alicui iniungendum, non est honestum quod postea mutet, ut sic Lateranensi concilio non illudatur.

De hereticis et[97] insabbatatis in cimitero sepultis quid sit agendum

Item, si in inquisitione inveniatur aliquis hereticus vel Insabbatatus vel credens sepultus fuisse[98] in cimiterio, ossa eius extumulentur[99] et comburantur, si possunt[100] discerni. Item, si aliqui, incepta inquisitione, postquam constiterit inquisitoribus de fautoria ipsorum[101] per confessionem vel testes, viam universe carnis ingressi sunt, qui, si viverint, essent condempnandi de fautoria, si secrete vel publice fuerint absoluti in eadem inquisitione, tales divino iudicio relinquantur. Item, quia in inquisitione generali multi inveniuntur decessisse in fautoria, credimus, cum fautoria sit sequela et accessorium heresis, quod tales extumulentur, si ossa eorum discerni possint; non tamen comburentur, quia tales excommunicati decesserunt, nisi forte probetur absolutio, vel[102] quod signa penitentie precessissent secundum canonica insti-

tuta.[103] Si vero fautores aliqui, post abiuratam seu renunciatam fautoriam, in aliquam speciem fautorie relapsi inveniantur, quia vulnus iteratum tardius sanantur, gravius[104] iuxta discreti iudicis arbitrium puniutur.

Qualiter sacerdos debet inquirere in confessione de facto heresis[105]

Item, iniungatur sacerdotibus quod in penitentiiis diligenter inquirant de hereticis et Insabbatatis, et[106] credentibus et fautoribus eorumdem, et siquid invenerint, fideliter conscribant, et mox cum illo vel cum illis pariter[107] qui hoc confessi fuerint, episcopo vel eius vicario quod super hoc invenerint manifestent; si vero confessus noluerit consentire quod dictum eius reveletur episcopo vel eius vicario, ipse sacerdos nichilominus requirat consilium a peritis, non specificando personam a peritis[108] et Deum timentibus qualiter sit ulterius procedendum.

Item, aliquis Insabbatatus dicit catholicis predicando, exortando vel conferendo aliqua verba bona que nullum continent errorem, vel[109] saltim, explicitum, verbi gratia, 'nolite mentiri neque iurare neque fornicari, et reddite cuilibet quod suum est, eatis ad ecclesiam, solvite decimas et iura sua clericis', et similia, audientes aut scientes vel credentes istum hereticum et Insabbatatum, credunt illum esse bonum hominem[110] propter bona verba que audiunt ab eo; credunt etiam sectam talium esse bonam, et quod homines possint[111] salvari in secta illa. Dubitatur utrum prout[112] propter hoc possint[113] tanquam Insabbatati vel credentes eorum erroribus condempnari, presertim si sciunt vel credunt quod Ecclesia persequatur Insabbatatos tanquam hereticos, et nisi convertantur, relinqui[114] seculari iudici comburendos. Et visum est super hoc sapientibus, habito diligenti consilio et tractatu, quod tales vehementissime debent haberi suspecti quod sint credentes[115] Insabbatatorum erroribus, et propter hoc purgatio est eis cum multis cumpurgatoribus indicenda iuxta qualitatem persone; nec tamen propter hoc iudicandus Insabbatatus vel credens, nisi adeo litteratus sit et discretus, quod nullatenus per simplicitatem et ignoranciam valeat excusari, quod videtur arbitrio discreti iudicis reliquendum. Secus tamen videtur in illo qui dicit

vel credit[116] Petrus Iohannis vel alios Insabbatatos iam ab Ecclesia condempnatos tanquam hereticos vel etiam propter hoc iam per iusticiam secularem combustos fuisse, bonos homines et salvos et alios quoslibet salvari posse in illa secta vel fide, in quam vel pro qua illi condempnati vel combusti fuerunt; tales enim non iudicantur posse aliquatenus excusari, dum non[117] sint adulti et rationis capaces.

Purgatio et abiuratio fautorie

Fautores autem omnes sunt suspecti secundum magis et minus, ut[118] superius dictum est; et ideo debent se publice[119] purgare et abiurare heresim secundum numerum cumpurgatorum. Forma autem purgationis et abiurationis fautorum erit consimilis forme hereticorum, ut superius scripta est. Illud tamen non est obmitendum quod qui ante inquisitionem fuerint confessi et absoluti in secreto, reconsilientur in secreto coram aliquibus testibus et abiurent; et nomina ipsorum testium retineantur in actis, nisi factum ipsorum esset manifestum per famam ves testes, et tunc publice abiurent et reconsilientur. In utroque tamen casu immunes sunt ab omni pena. Solemnis autem penitentia iniungatur omnibus fautoribus et credentibus secundum magis et minus, prout inferius distinguemus.

Forme penitentiarum

Heretici perseverantes in errore reliquantur iudicio seculari.

Perfecti vero heretici et dogmatizantes relapsi in credenciam, absolutione habita et abiuratione facta, in perpetuo carcere detudantur. [120]

Credentes autem hereticorum erroribus solemnem faciant penitentiam, scilicet hoc modo, [121] quod in festo Omnium Sanctorum proximo venturo, et in prima dominica Adventus, et in die Natalis Domini, Circumcisionis, Ephiphanie, Sancte Marie februarii, Sancte Eulalie, Sancte Marie martii, et per omnes dies dominicos Quadragesime sint processionibus ad Sedem, et ibi discalciati, in bracis et camisia, preterquam in die Sancte Marie februarii et Ramis Palmarum, et[122] tunc reconsilientur in ecclesia

Sancte Marie de Mari, in processionibus publice disciplinati per episcopum vel sacerdotem reconsilientur Ecclesie. Et in IIII[ta] feria in capite ieiunii veniant similiter ad Sedem, et sint eodem modo et secundum formam iuris discalciati, in bracis et camisia, expellantur ab ecclesia et sint extra ecclesiam per totam Quadragesimam, set tamen ad fores ecclesie; et quod ibi audiant officium; et in die Cene Domini sint discalciati et in bracis et camisia ante fores Sedis, et[123] tunc secundum canonica instituta publice reconsilientur Ecclesie; et hanc[124] penitentiam de IIII[ta] feria et de stando extra[125] ecclesiam per totam Quadragesimam et de[126] die Cene, faciant, quamdiu vixerint, quolibet anno; set in diebus dominicis Quadragesime, facta reconciliatione, exeant ecclesiam, et stent ad fores usque ad diem Cene; et portent duas cruces perpetuo ante pectus, que sint diversi coloris cum vestibus, [127] et portent taliter ut videri possint solemniter penitentes, ita tamen quod non abstineant ab introitu ecclesie in Quadragesima ultra X annos.

Penitentia illorum qui relapsi sunt in fautoriam, similiter erit solemnis, ut de credentibus proximo dictum est, in diebus omnibus supradictis, hoc excepto quod cruces portare et penitentiam die mercurii Cinerum[128] et Sancto die Iovis, faciant simili modo[129] per decennium.

Penitentia illorum qui non sunt relapsi in fautoriam, si[130] sunt fautores et vehementissime suspecti, erit eodem modo solempnis in festo Omnium Sanctorum, Natalis Domini, Epiphanie, Sancte Marie februarii et per omnes dies[131] Quadragesime; et aliam penitentiam IIII[te] ferie[132] Quadragesime et de stando extra ecclesiam per totam[133] Quadragesimam, et de reconsiliatione in die Cene, ut supra dictum est, isti faciant[134] per septennium.

Penitentia illorum qui sunt fautores et vehementer suspecti, erit solemnis eodem modo in festo Omnium Sanctorum, Natalis Domini, Sancte Marie februarii, Ramis Palmarum; et aliam penitentiam IIII[te] ferie[135] Quadragesime, et de stando extra ecclesiam per totam Quadragesimam et de reconsiliacione in die Cene, ut supra dictum est, faciant per quinquennium.

Penitencia illorum[136] qui sunt[137] fautores erit solemnis eodem modo in festo Omnium Sanctorum, Sancte Marie februarii, Ramis Palmarum; [138] et aliam penitentiam de IIII[ta] feria Quadragesime[139] et de stando extra ecclesiam per totam Quadragesimam, et

de reconsiliatione in die Cene, faciant[140] per triennium. Intelligatur tamen quod mulieres vestite veniant et disciplinentur.

Hanc autem penitentiam faciant omnes predicti in festivitatibus et diebus preordinatis in civitate ista et non alibi usque ad festum Pasche, illi scilicet qui sunt cives; forenses faciant eam in parochiis suis et non alibi, preter quam in IIII^ta^ feria in capite ieiunii et in die Cene Domini, in quibus omnes veniant[141] ad Sedem Barchinone[142]. In sequentibus vero temporibus quadragesimalibus decennalem penitentiam, septemnalem, quinquennalem et triennalem quam debent facere in IIII^ta^ feria in introitu Quadragesime et in die Cene Domini, secundum diversitatem culparum, ut iam distinctum[143] est, faciant omnes, tam cives quam forenses, in Sede civitatis Barchinone et non alibi, nisi ex iusta et rationabili causa, et de speciali licentia episcopi Barchinone vel illius qui locum suum tenuerit, si[144] absentes[145] fuerint, et tunc in locis ad que de licencia episcopi iverant faciant coram episcopo illius loci vel locum eius tenente eandem penitentiam, portantes[146] litteras episcopi vel illius qui locum suum tenuerit, [147] continentes penitentiam quam facere debent; et reportent tunc illi qui penitentiam fecerint litteras episcopi illius loci ad episcopum Barchinone[148] de peracta penitentia testimonium continentes. Quod si forte casu fortuito, sine fraude tamen et dolo, in illis duobus diebus non possent ad cathedralem ecclesiam pervenire, cum redierint in duabus festivitatibus solemnibus assignatis eis iuxta arbitrium episcopi ut[149] publice disciplinentur apud Sedem Barchinone, secundum formam illorum duorum dierum.

[1] *El pròleg especifica que aquest concili se situa poc després de la mort del bisbe de Barcelona, Berenguer, a finals de 1241. La majoria d'autors tendeixen a situar-lo entre finals de 1241 i 1242.* [2] *El text de Ramon de Penyafort està inserit dins la* Doctrina de modo procedendi contra hereticos*, un manual inquisitorial del sud de França, escrit el 1276; fol. 87ra*: Datum Parisius anno domini MCCLXXVI. *Aquesta versió no inclou la* consultatio *de l'arquebisbe Pere d'Albalat i tampoc menciona la celebració del concili de Tarragona d'on en sortí el manual.* [3] *Incipit*: Consultatio que per dominum Petrum archiepiscopum Terrachonensem de consilio peritorum circa modum procedendi in negocio inquisicionis heretice pravitatis*. Aquesta versió inclou el pròleg o la* consultatio *elaborada per l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat i el manual de Ramon de Penyafort.* [4] *Francisco Peña transcriu la còpia de la Biblioteca Vaticana* «in vetustissimo illo Codice membranaceo bibliotecha Vaticana» *(Peña 1595, p.*

223B), amb moltes probabilitat el ms. Vat. lat. 3978 (B). Sobre aquesta qüestió vegeu Dondaine *1947, pp. 128-130. Tot i això, Peña presenta el text com un concili de Tarragona* (ex concilio Terraconensi)*, informació que tanmateix no està present en* B. *Aquest manuscrit del Vaticà, Peña el complementa amb altres manuscrits que, segons sembla indicar ell mateix pels comentaris a determinats passages del directori, també inclouen el propi text del directori i que l'ajuden a complementar diversos passatges del text*: «Ministralibus. Sabellanus Magisterialibus, codex Cardinalis de Gambara, Ministerialibus. sed Barcinon. and Bonon. melius habent, Ministralibus» *(*Peña *1595, p. 262). Amb això, Peña va consultar algun còdex del cardenal i bisbe de Viterbo, Giovanni Francesco Gambara, a qui s'adreça en l'edició de 1595; així com algun altre còdex del cardenal Iacopo Sabelli* (Sabellano)*, al marge d'altres còdexs.* [5] *Bzowsky inclou el pròleg de l'arquebisbe però el seu text és incomplet. Aquest és la versió que fou reproduïda en diverses edicions de concilis, com la de Labbé, Cossart, Aguirre, Hardouin, Coleti o bé Mansi.* [6] *Aquí acaba el pròleg de Peña i s'inicia el text amb algunes variants.* [7] *Aquest preàmbul de l'arquebisbe només es troba en* C *i en les successives reproduccions.* [8] *C om.* et. [9] *B om.* qui credentes. [10] *C om.* illi. [11] *C* aliquo casu. [12] *C* vel qui. [13] *C* audivisset. [14] *B om.* eis. [15] *C om.* tunc. [16] *B om.* Si autem [...] suspectus, *tot i que la frase semblaria més un afegit.* [17] *C* vel in. [18] *C* alios. [19] *C om.* vel ter. [20] *C* vel in. [21] *C* hospitantur. [22] *C* hereticum. [23] *C om.* vel. [24] *C* suum officum exercere. [25] *C* vel. [26] *C* dederint. [27] *B* reconsiliare. [28] *C* qui. [29] *B om.* exceptis [...] invenirentur. *En aquest punt, la transcripció de l'edició de Peña varia i contiinua amb el text* Dubitatio oritur apud quosdam... *i el mode de procedir amb les sentències.* [30] *C om.* [31] *C* ut infra. [32] *C om.* per. [33] *C* fautoriam. [34] *B om.* si. [35] *C* per annum steterit. [36] *C om.* et. [37] *C* sint. [38] *C* seu credenciam. [39] *C* esset. [40] *C* credens. [41] *C* vel heretico. [42] *B* quem. [43] *B* et. [44] *C* hominem bonum. [45] *Selge afegeix* quod credit eius erroribus, nisi adeo esset litteratus et discretus *que no es troba ni a B ni a C, però sí que es troba, en canvi, en les edicions impreses modernes.* [46] *C* delinquendum. [47] *C* debet probare. [48] *B om.* inchoatam. [49] *B om.* contra se. [50] *B* dicunt.[...] tacent periuri sunt. [51] *C* est gravior. [52] *C om. el títol i presenta les dues formes en ordre invertit.* [53] *C* nobis constat. [54] *B om.* [55] *C presenta un salt, i després de* heresim *segueix amb la forma següent*: per Ecclesiam condempnatam [...]. [56] *C* Si vero non vulte penitere, sed in errore perdurat preut (*sic*) iudice seculari sic formetur. [57] *C om.* [58] *B* cognoscens. [59] *C om.* meis. [60] *B* atque. [61] *C* non posse ulli. [62] *C* ab episcopo catholico. [63] *B* istis. [64] *C* dempno. [65] *C om.* sancte. [66] *C om.* et. [67] *B om.* papa. [68] *B* quam michi. [69] *C* sencio. [70] *B* secularibus ecclesiasticis et. [71] *C* in vivis. [72] *B* posse debere, *sembla que B hagi copiat dues variants alternatives.* [73] *B om.* et sanguinis. [74] *C* a presbitero catholico ab episcopo. [75] *C* ad tantum. [76] *C* tamen et confiteor firmiter. [77] *B om.* Christi. [78] *C* quatuor sancta. [79] *B om.* meis. [80] *C* beatissimo pape Gregorio. [81] *B om.* vel teneam. [82] *B* et. [83] *B* Valdensium, Pauperibus de Lugduno, Insabbatatis. [84] *B om.* hoc. [85] *C* subiaceo. [86] *C* incurrente. [87] *C* purgabit se publice. [88] *B* sancta Evangelia. [89] *C* sim. [90] *B* Insabbatatis vel Valdensium vel Pauperum de Lugduno. [91] *C* nec. [92] *C* apostolica Ecclesia publice tenet. [93] *C* et predicatis. [94] *C* debeant. [95] *B* Pauperum. [96] *C* nec. [97] *C om.* et. [98] *C* fuisse sepultus. [99] *B* intumulentur. [100] *C* possent. [101] *C* eorum. [102] *C om.* vel. [103] *C* institissent. [104] *C* sanatur et gravius aliis. [105] *C* de confessione in facto heresis. [106] *B om.* et. [107] *B om.* pariter. [108] *C* consilium non specificando personam a peritis. [109] *C om.* vel. [110] *C* hominem bonum. [111] *C* possunt. [112] *B om.* prout. [113] *C om.* possint. [114] *C* relinquantur. [115] *C* credens.

[116] *B* qui credit vel dicit. [117] *B* tamen. [118] *C* secundum quod. [119] *C* publice se. [120] *C* intrudantur. [121] *C* hoc scilicet modo. [122] *C* ut. [123] *B om.* et. [124] *C* hanc tamen. [125] *C om.* extra. [126] *C om.* de. [127] *B* que non sint eiusdem coloris questio (?). [128] *C* diei mercurii Cineris. [129] *C* solum. [130] *C* sed. [131] *C* dies dominicos. [132] *C* de quarta feria. [133] *B om.* totam. [134] *C* faciant isti. [135] *C* de IIII^te^ ferie. [136] *C* omnium eorum. [137] *B* fuerint. [138] *B om.* Ramis Palmarum. [139] *B* et Quadragesime. [140] *C om.* faciant. [141] *C* quibus veniant omnes. [142] *L'edició de Peña no inlcou cap menció a la ciutat de Barcelona, ni tampoc les que segueixen a continuació. Peña reserva aquest espai per els llocs en genèric* (ad locum ecclesie sue) *i d'aquesta manera, li otorga un caràcter més universal al manual.* [143] *C* diffinitum. [144] *B om.* si. [145] *C* absens. [146] *C om.* portantes. [147] *C* tenuerat. [148] *C* Barchinone episcopum. [149] *B* et.

– 2 –

1252, novembre, 23. Perusa

El papa Innocenci IV dona potestat a Benet de Rocabertí, arquebisbe de Tarragona, per alliberar de la presó aquells heretges que cregui oportú, per haver fet penitència i jurat que seguiran la fe catòlica.

[A] Original no localitzat.
B Còpia del segle xiii, AHAT, Arxiu del Patrimoni de la Mitra, còdex A.B. n.1, f. 9v.

Quod possit hereticos a carcere liberare.

Innocencius episcopus, servus servorum Dei, venerabili fratri Benedicto, archiepiscopo Terrachonensi, salutem et apostolicam benedictionem. Ut comissum tibi catholice fidei negocium in tuis manibus, auctore Domino, prospere dirigatur, fraternitati tue presencium auctoritate concedimus ut illos qui propter heresim meruerunt carceri mancipari, si apparuerint signa penitencie in eisdem, que ad misericordiam moveant te vel inquisitore super hoc deputatum, et voluerint bonam satisdaccionem prestare quod iniunctas sibi pro posse facient penitencias, fidem servabunt catholicam et deffendent impugnando pro viribus et persequendo, accusando eciam et capiendo hereticos, et creden-

tes ac receptatores eorum, nec non et illos qui fugerint a carcere, si sponte voluerint redire ad eum, postquam ibidem fuerint aliquandiu commorati, modo simili, de inquisitorum et prelatorum quorum iurisdiccioni subsunt consilio, valeas liberare, lata in ipsos sentencia quod si levi argumento poterit comperiri eos a fide de cetero deviare, sine misericordia pena debita punietur, ac semper tibi potestate retenta ut si videris negotio fidei expedire sine nova etiam causa possis ad carcerem reducere supradictos.

Datum Perusii, x kalendas decembris, pontificatus nostri anno decimo.

La cacera de bruixes al Camp de Tarragona: l'episodi excepcional de 1548-1549

Pau Castell Granados
Professor d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona

A inicis del segle XV diverses regions del sud d'Europa van ser l'escenari de les primeres accions judicials documentades contra el crim de bruixeria, a càrrec de tribunals laics i eclesiàstics. Es tractava d'una nova tipologia criminal a cavall entre el malefici i l'heretgia diabòlica, dirigida principalment contra dones i amb un elevat component antisocial, fet que va contribuir a la seva ràpida consolidació entre una població preocupada per la suposada intervenció malèfica en la malaltia i la mort dels seus familiars, el seu bestiar i els seus conreus. Amb el pas a l'època moderna, aquell fenomen s'estendria arreu del continent portant a la forca i a la foguera a milers de persones acusades d'aquell crim nefast contra Déu i la societat[1].

A Catalunya, el fenomen antibruixesc s'inicià ben aviat, de la mà d'uns tribunals locals i baronials sovint allunyats de l'ordre del dret i esperonats per la mateixa població en contextos de desgràcies. Des de les primeres dècades de la cacera i fins ben entrat el segle XVI, la majoria d'actuacions judicials contra la bruixeria es concentraren a les senyories pirinenques del Pallars, l'Alt Urgell i Andorra, amb actuacions esporàdiques en algunes viles i ciutats de la plana. Es tractava de judicis iniciats a partir d'acusacions veïnals per malefici articulades a través dels mecanismes del rumor i la fama, amb una utilització habitual de la justícia d'excepció i un abús del turment judicial que permetia obtenir confessions auto-inculpatòries, les quals s'acabaven convertint en la prova definitiva que justificava la condemna a mort de les sospitoses per part d'unes autoritats jurisdiccionals autònomes i allunyades d'instàncies centralitzades com la Reial Audiència o el tribunal del Sant Ofici de la Inquisició[2].

En aquest context, la primavera de 1548 va marcar l'inici de

---

[1] Les darreres investigacions sobre aquest fenomen històric es troben recollides en els volums col·lectius editats per Golden, Richard M. (ed.): *Encyclopedia of witchcraft. The Western Tradition*. Santa Barbara: ABC-Clio, 2006 i Levack, Brian P. (ed.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

[2] Pel que fa a la mecànica de la persecució antibruixesca a Catalunya durant els segles XV i XVI vegi's Castell Granados, Pau: *Orígens i evolució de la cacera de bruixes a Catalunya (segles XV i XVI)*. Tesi doctoral inèdita. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2013.

la primera gran persecució antibruixesca a les terres planes del Principat, la qual tindria el seu principal epicentre a la zona del Camp de Tarragona. Aquella intensa actuació repressiva per part de les autoritats seglars catalanes acabà comportant la intervenció del Sant Ofici de Barcelona, encapçalat en aquell moment per l'inquisidor Diego Sarmiento i el fiscal Domingo Perandreu. Ambdós es veurien enfrontats durant aquells anys amb el Consell de la Suprema a causa de les irregularitats comeses al llarg d'un interessant i complex procés que comptà, entre altres, amb l'actuació destacada d'un descobridor de bruixes professional.

Els rastres d'aquell episodi excepcional, que fou donat a conèixer a principis del segle XX per l'historiador americà Henry Charles Lea, poden trobar-se actualment en la correspondència inquisitorial dels anys 1548-1550, en la visita realitzada el 1549 pel llicenciat Francisco Vaca, i en la documentació coetània de diverses institucions municipals del Principat[3]. L'anàlisi detallat d'aquesta documentació, treballada amb anterioritat per Doris Moreno i Agustí Alcoberro, ens permet dibuixar el funcionament de la cacera de bruixes a Catalunya en època moderna, tot inserint-la en la dinàmica general a nivell peninsular i europeu.

---

[3] Els principals estudis sobre aquella actuació, donada a conèixer per Lea en el seu treball pioner, corresponen actualment a Doris Moreno i Agustí Alcoberro; Lea, Henry Charles*: A History of the Inquisition of Spain*. London-New York: Macmillan, 1908, vol.4, pp.218-219; Moreno Martínez, Doris: «Las estrategias inquisitoriales ante la brujería en la Cataluña de 1548», en *Profesor Nazario González: una historia abierta*, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1998, pp.39-47 i *Representación y realidad de la Inquisición en Cataluña: el conflicto de 1568*. Tesis doctoral inèdita. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, pp.393-417; Alcoberro, Agustí: «El caçador de bruixes Joan Malet, l'home que va terroritzar Catalunya al segle XVI», *Sàpiens*, 71, setembre 2008, pp.20-27 i «Los otros abogados de las brujas. El debate sobre la caza de brujas en Cataluña», *Revista Internacional de Estudios Vascos. Cuadernos*, 9, 2012, pp.99-102. Pel que fa a les notícies d'aquella actuació en els arxius locals catalans vegi's Bertran i Vallvé, Diego: *La justícia en Tarragona a través de los siglos*. Tarragona: Ilustre Colegio de Abogados de Tarragona, 1981, pp.30-31; Llobet Portella, Josep Mª: «Els cerverins, els diables i les bruixes (segles XV-XIX)», en *V Jornades d'Estudis d'Història, Religiositat popular a Catalunya i als Pirineus*. Cervera: UNED, 1998, pp.258-259.

L'esclat de la cacera: el descobridor de bruixes Joan Malet

Tot sembla indicar que durant el bienni de 1547-48 el territori català es veié afectat per la pèrdua de collites i de bestiar i per una sèrie d'epidèmies mortíferes, les quals acabaren desencadenant l'actuació decidida d'una sèrie de tribunals seglars esperonats per la població i decidits a identificar i castigar a les suposades culpables d'aquelles desgràcies. Sabem que durant la Pentecosta de 1547 el batlle de Solsona «cercave bruxes» a la zona d'Odèn i que aquell mateix any una dona de Bellcaire era executada per bruixa pel veguer i batlle de Balaguer, després d'haver assenyalat altres dones com a còmplices del mateix delicte[4]. A mitjans de 1548, una dona era condemnada a ser penjada i esquarterada per bruixa pel procurador de la Pia Almoina de Sitges i una altra dona francesa era desterrada per bruixa pel batlle de Cervera, mentre que el procurador del marquesat de Pallars processava per bruixeria a cinc persones del senyoriu de Mont-rós, quatre de les quals serien condemnades a la forca durant el gener de 1549[5].

Un dels territoris més afectats per aquella psicosi antibruixesca fou la zona del Camp de Tarragona, on la persecució arribaria a cotes altíssimes gràcies a l'actuació d'un «endevinaire» originari de Flix que responia al nom de Joan Malet. Aquell tipus de personatges, força habituals durant els segles de la cacera, formaven part d'una àmplia i variada gamma de «descobridors de bruixes» professionals, dedicats a la identificació de les suposades responsables dels atacs bruixescos a canvi d'una compensació econòmica. Una de les variants habituals d'aquests descobridors corresponia precisament a la dels anomenats «endevinaires», homes de baixa condició social i de comportament itinerant que miraven

---

[4] Biblioteca de Catalunya, Batllia de Cardona 29/30, reg.27402, fol.3r; Archivo Histórico Nacional, Clero, Còdex 1248.

[5] Gras, Mercè: *Bruixes a Sant Feliu de Llobregat. El procés a Blanca Bardiera (1578)*. Sant Feliu de Llobregat: Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 2000, pp.27; Llobet, «Els cerverins...», p.268-270; Castell Granados, Pau: «La persecució senyorial de la bruixeria al Pallars: un procés contra bruixes i bruixots a la Vall Fosca (1548)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 27, 2010, pp.121-249.

d'envoltar-se d'una aura d'autoritat, tal com denota la utilització habitual de la partícula «mestre». Un dels primers exemples documentats d'aquest tipus d'especialistes el trobem a la Gascunya a mitjans segle XV, on un home anomenat «*maistre Jean*» actuà en diverses localitats properes al Pirineu contribuint a la identificació i execució d'una sèrie de dones per bruixes[6]. A la Catalunya dels segles XVI i XVII, els descobridors de bruixes (alguns d'ells d'origen gascó) acostumaren a proliferar en moments d'especial intensitat persecutòria, contribuint així a consolidar i estendre la cacera arreu del territori.

Aquest fou el cas de l'endevinaire de Flix conegut com a «mestre Malet», el qual havia estat ja processat amb anterioritat pel Sant Ofici de Saragossa a causa de les seves activitats, consistents a «descobrir bruixes» a partir del reconeixement de certes marques o senyals externs en els ulls i el cos de les sospitoses. Segons es desprèn de la correspondència inquisitorial, Malet havia après aquell ofici gràcies als coneixements que li havia transmès una vídua d'Alcanyís amb la qual havia estat amistançat:

> *...el Joan Malet es de una villa que se dize Flix, diocesis Dertusem, hijo de un morisco. Su padre a trayción mató un cavallero de los principales de su tierra que se dezía don Mateu de Montcada (...). Tiene officio de carpentero, y no bueno sino remendón, y muy pobre hombre, que según la relación que tengo de gente de su tierra no tiene qué comer, por donde se crehe que por dinero ará qualquiera cosa (...). Y dize deprendió el conocer las bruyxas tomando amistat carnal con una biuda de Alcanyís de Aragón, que era bruyxa, la qual una noche hizo venir a su casa muchas otras bruyxas, y de entonses aquí siempre dize las a conosidas...*[7]

---

[6] Braun, Pierre: «Un chasseur de sorciers de l'an 1459», *Histoire des faits de la sorcellerie: Actes de la Huitième Rencontre d'Histoire Religieuse (Fontevraud, 5 et 6 octobre 1984)*. Angers: Presses de l'Université d'Angers, 1985, pp.9-24: «*ung nommé Maistre Jean, qui se disoit médécin, [...] ainsi que on disoit, usoit de sortilège et de divinacions en disant qu'il cognoissoit bien ceulx qui se mesloient de sorcerie et fist soubz umbre de medecine et de divinacions plusieurs grans abus au païs*».

[7] AHN, Inquisición, Lib.736, f.36r.

Un cop alliberat per la inquisició aragonesa amb la promesa d'abandonar el seu ofici, Malet seguiria exercint de descobridor en terres tortosines. Una de les primeres actuacions conegudes tingué lloc a la vila d'Arnes, d'on va haver de fugir després d'assenyalar dues dones de cases benestants, oferint-se seguidament a desdir-se de la seva identificació a canvi d'una compensació econòmica[8]. Durant la primavera de 1548, Malet inicià una gira sinistra per la zona del Camp de Tarragona i de la Conca de Barberà. Tenim constància de l'actuació d'aquell descobridor en diverses viles i ciutats com Alcover, Montblanc, Valls, Tarragona, Reus o Vallbona, en les quals contribuí a la identificació i execució d'una sèrie de dones i arribà a provocar algun aldarull per la seva tendència a acusar únicament a dones de baixa condició social.

La fama de «mestre Malet» aniria augmentant en paral·lel al nombre de dones identificades i executades per bruixes, les quals eren jutjades pels ordinaris seguint el procediment sumari i sense altra prova que la denúncia del descobridor, tal com relatava uns mesos més tard l'inquisidor de Barcelona Diego Sarmiento:

> *...[Malet] començó a publicar que las conoscía y sabría discernir qual era bruixa y qual no, que le cortassen la cabesça si la qual nombrase no lo era, y començó a nombrar algunas, las quales tomadas por los ordinarios confesaron ser bruxas. Con esto tomó tanto crédito con los pueblos, que no sólo en los lugares pequeños pero en los grandes y en Tarragona le trayan en palmas, haziendo salir las gentes de las casas para que él mirasse quáles eran bruxas o no; y las que ell dezía que lo eran, sin preceder más infamia, las prendían con solo su dicho...*[9]

Malet trobaria el camp adobat entre una població preocupada per l'origen malèfic de les seves desgràcies i disposada a actuar de manera expeditiva per mirar de posar fi a la malaltia i la mort que afectava les respectives comunitats. Com en qualsevol fenomen de masses, el descobridor començaria a consolidar la seva fama

---

8 AHN, Inquisición, Lib.736, f.38r.

9 AHN, Inquisición, Lib.736, f.119r.

en localitats petites com Arnes o Alcover per arribar finalment als escenaris de primer nivell, essent contractat per les autoritats municipals de les principals poblacions de la zona. Serien precisament les seves actuacions a la ciutat de Tarragona i a la vila de Montblanc les que acabarien comportant la caiguda en desgràcia del descobridor, quan les autoritats municipals i els familiars d'algunes de les acusades decidiren suplicar al Sant Ofici de Barcelona que es fes càrrec dels processos.

A principis del mes de maig, els Consells municipals d'aquelles dues poblacions havien decidit contractar els seus serveis seguint l'exemple d'altres localitats, per mirar de donar resposta a les mortaldats enmig d'un clima d'agitació popular:

> *...visto el gran mal en la tierra se azía y oy en día se aze, no podiéndose allar remedio a las enfermedades y muertes de mochachos y personas grandes ni por médicos ni medesinas algunas, teniendo perdidas las speransas de remedios para curar estos males, los de la villa de Montblanc, que está a tres leguas de Tarragona, inbiaron por el dicho Malet, el qual venido luego dixo que dichos males los causavan dichas bruyxas, y dixo conocerlas, y por su dicho los regidores de dicha villa hizieron instancia al juez ordinario las prendiesse, y así las prendió. Y luego la ciudad de Tarragona inbió por dicho Malet y así mesmo por su dicho los ordinarios tomaron muchas...*[10]

Gràcies a les actes municipals de Tarragona sabem que, a mitjans de maig, la ciutat mantenia ja empresonades un primer grup de nou dones «acusades de bruixes o malèfiques per en Joan Malet de Flix, lo qual per experiència se veu las coneix y té notícia de aquelles». En la reunió del Consell municipal del dia 14 de maig, els consellers acordaren «que dit Malet mira y veja altres persones de la present ciutat que sien de major condició que no són les preses, y si se'n troben, també que sien preses, perquè lo poble menut no·s puga clamar, y que haja de totes»[11]. En aquell

---

[10] AHN, Inquisición, Lib.736, f.26r.

[11] Arxiu Històric Provincial de Tarragona, Llibre d'Actes del Consell, 14-5-1548; cit. Bertran, *La justícia en Tarragona...*, p.30.

context, els consellers tarragonins acordaren demanar a la Inquisició de Barcelona que es fes càrrec dels processos, tement que l'actitud prudent de l'arquebisbe i cosenyor de la ciutat, el genovès Girolamo Dòria, no acabés desembocant en l'alliberament de les acusades a canvi d'una composició pecuniària.

En paral·lel, els familiars d'algunes de les acusades «de major condició» optaren també per suplicar la intervenció del Sant Ofici, amb l'objectiu d'evitar els abusos dels tribunals ordinaris de les respectives poblacions. Aquest fou el cas de la poderosa família montblanquina dels Mediona, que veien amb preocupació com una de les seves filles, Margarida Reynera, havia estat assenyalada per Malet i s'enfrontava a un judici mancat de qualsevol garantia. Els Mediona decidiren treure la seva filla de Montblanc per enviar-la finalment a Barcelona, on es lliurà voluntàriament a la Inquisició per defensar la seva innocència amb l'ajuda d'un prestigiós advocat[12].

A partir d'aquell moment, l'inquisidor Diego Sarmiento es trobaria en una situació força complicada. Segons ell mateix reconeixia en una carta enviada a la Suprema, «*yo después que estoy en esta tierra nunca e querido entender en negocio de bruixas, por tener el juicio por muy peligrosso y muy aparejado para que qualquier juez hierre fácilmente por cuerdo que sea*»[13]. Tanmateix, pressionat per les famílies, per les autoritats locals i pel propi fiscal Perandreu, l'inquisidor va decidir finalment intervenir en l'afer i traslladar algunes d'aquelles dones a les presons de Barcelona amb l'objectiu d'evitar «*los desórdenes que los juezes seglares hazen contra ellas, ahorcándolas injustamente*»[14]. A finals del mes de maig, Sarmiento va escriure a la Suprema demanant instruccions, les quals no tardarien a arribar: en primer lloc havia de procedir a la captura i examen de Joan Malet; seguidament havia

---

[12] AHN, Inquisición, Lib.736, f.24r-35v, 116r-119r; vid. Monter, William: *Frontiers of heresy: the Spanish inquisition from the Basque lands to Sicily*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, pp.312-315; Moreno, «Las estrategias inquisitoriales...», pp.39-47 i *Representación y realidad...*, pp.394-395; Alcoberro, Agustí: «La cacera de bruixes de Joan Malet (1548-49)», *Cultura i paisatge a la Ruta del Cister,* 6, 2011-12, pp.78-79.

[13] AHN, Inquisición, Lib.741, f.296v; BN, ms.2440, f.98r.

[14] AHN, Inquisición, Lib.741, f.297r; BN, ms.2440, f.98r.

d'interrogar les sospitoses per separat «*con toda diligencia y mucho miramiento*» per tal d'aclarir la veritat sobre les seves confessions i actes; finalment havia de concedir misericòrdia i admetre a reconciliació a les bruixes confesses i penedides sense relaxar-ne cap al braç secular «*aunque todos [en Barcelona] esten conformes en que se relaxe*», enviant sempre tots els processos i els vots a la Suprema abans d'executar qualsevol sentència[15].

Mentrestant, el descobridor Malet seguia actuant en diverses localitats de la zona, contractat per les autoritats municipals de viles i ciutats. Els jurats de la vila de Reus, assabentats que «en Montblanch, Valls y Tarragona és estat un qui·s diu mestre Malet, lo qual diu coneix les bruixes y metzineres (...) y an trobat algunes d'elles que an mortes moltes criatures y altres persones», decidiren també fer-lo venir per realitzar «lo examen per tota la villa». El dia 27 de maig els jurats acordaren tancar els portals de la vila i fer sortir a tots els habitants a la porta de llurs cases per a ésser examinats per mestre Malet juntament amb el batlle, els jurats i un escrivent que anotava el nom de les persones denunciades per l'endevinaire com a bruixes i metzineres. L'examen resultà positiu i una sèrie de dones van ser detingudes pel batlle, a l'espera de ser castigades «per lo ordinari que és mosel batlle o per lo senyor inquisidor o per qui de dies tocarà», nomenant a més una comissió especial formada per quatre prohoms de la vila per encarregar-se de l'afer[16].

Malet es desplaçà seguidament a la vila de Vallbona i a principis de juny les autoritats municipals de Cervera debatien també sobre la conveniència de contractar els seus serveis «per scombrar la vila si algunes metsineres ni bruxes hinch ha». Tanmateix, en la sessió del Consell municipal de Cervera del dia 20 de juny, els consellers acordaven esperar, ja que Malet es trobava en aquell moment a Barcelona, on l'inquisidor Sarmiento l'havia fet cridar per tal d'examinar-lo[17].

---

15 AHN, Inquisición, Lib.741, f.298^{v}; BN, ms.2440, f.101^{v}-102^{v}

16 [Autor desconegut]: «Bruixes i metzineres: Reus 1548», *Revista del Centre de Lectura de Reus,* 93, desembre 1923, p.295.

17 Llobet, «Els cerverins...», pp.268-270.

La intervenció del Sant Ofici

L'actuació del Sant Ofici de Barcelona en aquell afer marcaria un punt d'inflexió pel que fa a l'actitud del tribunal de la fe respecte al crim de bruixeria a Catalunya. Val a dir que aquell no era el primer cop que la Inquisició es veia enfrontada a un cas de bruixeria al Principat. Quan els primers inquisidors s'instal·laren al tribunal de Barcelona a finals del segle XV, feia ja més de cinquanta anys que les autoritats catalanes estaven jutjant i condemnant a mort per crim de bruixeria en els seus respectius dominis jurisdiccionals. Així doncs, el Sant Ofici es veuria enfrontat a una dinàmica persecutòria ben consolidada i en la qual tindria dificultats evidents per intervenir, tal com posa en relleu la documentació conservada[18].

A tall d'exemple, l'any 1517 l'inquisidor de Barcelona demanà autorització a la Suprema per dirigir-se a les muntanyes del bisbat d'Urgell i mirar d'intervenir en uns processos per bruixeria en curs, els quals estaven presidits pel jutge del crim micer Damià Simó, el qual gaudia de jurisdicció criminal sobre les valls d'Andorra i altres terres del Capítol. En una carta enviada pel mateix Simón a la Suprema, aquell relatava com havia processat i executat un cert nombre de dones per dit crim, de la qual cosa «*quedó toda la tierra muy contenta*», però es queixava que la seva activitat s'havia vist entorpida per l'inquisidor Mercader, el qual havia intervingut en una sèrie de processos en curs i havia fet traslladar les dones a Barcelona per finalment absoldre-les i retornar-les de nou als seus llocs d'origen, de manera que «*quedaron syn punición comoquiere que havían otorgado haver cometido diez o doze muertes*»[19]. Amb posterioritat a aquell episodi, i malgrat les indicacions de la Suprema, el jutge Simón i els successius veguers i jutges de crims de la zona seguirien condemnant a mort multitud de dones per crim de

[18] Per un estat de la qüestió sobre l'actuació del tribunal inquisitorial de Barcelona contra la bruixeria vegi's Castell, Pau: «Con toda templança y moderación. El Santo Oficio ante la caza de brujas en Cataluña», en Zamora, Mª Jesús (ed.): *Mulieres inquisitionis. La mujer frente a la Inquisición en España*. Madrid: Academia de Hispanismo, 2017, pp.51-104.

[19] AHN, Inquisición, Lib.316, vol.I, f.51v-52v i 120r.

bruixeria, evitant qualsevol intromissió per part del Sant Ofici[20].

D'altra banda, el Consell de la Suprema, com a màxim òrgan de govern de la Inquisició, mostrà des de bon principi una prudència i fins i tot un cert escepticisme envers les acusacions per bruixeria, tal com demostren les instruccions emanades de la famosa Junta de Granada de 1526. Segons les conclusions adoptades en aquella junta, en la qual s'intentà donar resposta a la problemàtica suscitada en els tribunals inquisitorials d'Aragó i de Navarra, s'acordà per sis vots a quatre que les bruixes podien cometre realment els crims que confessaven. Tanmateix, en el cas de no demostrar-se l'apostasia o en el cas de ser acceptades a reconciliació, les bruixes confesses i penitents no estaven subjectes a confiscació de béns ni podien ésser relaxades a la justícia ordinària per ser jutjades per homicidi, ja que podia tractar-se de fets merament il·lusoris i basats únicament en la seva pròpia confessió. Una confessió que, en absència d'altres proves, no resultava suficient per a condemnar-les més enllà de penes menors com l'exili, la vergonya o els assots. Fins i tot en el cas de bruixes relapses, els inquisidors no podien dictar sentència de relaxació sense consultar abans amb la Suprema. Finalment, les confessions referides a les suposades còmplices no podien ser considerades vàlides i calia investigar si les acusades havien estat ja torturades amb anterioritat pels jutges seglars per obtenir les esmentades confessions. Els assistents a la junta de Granada manifestaren així un cert escepticisme i una preocupació per esclarir la veritat en un afer considerat espinós i difícil de dirimir. Una visió que es veuria confirmada l'any 1530, quan la Suprema envià una sèrie d'instruccions a tots els tribunals recomanant una especial cautela en els afers de bruixes, l'eliminació dels quals requeria un augment de l'activitat pastoral orientada a erradicar la superstició entre la població[21].

---

[20] Es conserven les traces d'almenys nou actuacions contra la bruixeria dutes a terme pel veguer i el jutge de les valls d'Andorra o pel Capítol d'Urgell durant els anys 1514-1522, amb més d'una vintena de dones processades; Arxiu Nacional d'Andorra, Tribunal de Corts, docs.1890, 2098 i 6014; Arxiu Capitular d'Urgell, Processos, doc.320 i Correspondència rebuda, 1529, capsa 2, doc.s/n.

[21] Les deliberacions de la junta es conserven a AHN, Inquisición, Lib.1231,

Aquella visió prudent i fins a cert punt escèptica envers el crim de bruixeria contrastava amb el tractament d'aquell crim per part de la justícia seglar i de determinades autoritats inquisitorials, especialment en aquells territoris amb una major intensitat persecutòria (i.e. Navarra, Aragó i Catalunya). En aquest sentit, el primer terç del segle XVI es caracteritzà per una sèrie de conflictes entre la Suprema i el tribunal de Barcelona relatius a l'actuació de determinats inquisidors en «*el asunto de las bruxas*». El context de persecució activa per part de les autoritats locals catalanes havia derivat en una sèrie d'intervencions puntuals per part del tribunal inquisitorial de Barcelona per mirar d'emparar-se d'alguns dels processos en curs i retornar finalment les acusades al braç secular, procedint així a la confiscació de tots o de part dels béns de les condemnades. Aquella dinàmica, que hauria estat habitual en el tribunal de Barcelona durant les primeres dècades del segle XVI, acabaria provocant una sèrie de discrepàncies amb la Suprema amb posterioritat a l'esmentada junta de Granada.

En són un bon exemple les actuacions realitzades durant la dècada de 1530 pel llavors inquisidor general de Catalunya Fernando de Loaces i pel fiscal Domingo Perandreu, els quals van decidir intervenir en uns judicis per bruixeria que s'estaven celebrant a la baronia d'Erill. La resposta de la Suprema davant d'aquell afer resulta ben il·lustrativa. En una primera carta de març de 1532 es recordava a l'inquisidor que havia de procedir amb molta cautela «*por ser esta materia delicada y tan dificultosa de averiguar la verdad*», i se'l comminava a seguir les instruccions emanades de la junta de Granada i a no procedir en cap cas a la confiscació de béns de les condemnades si no es demostrava de manera fefaent l'existència d'apostasia[22]. Aquelles primeres advertències per part de la Suprema reapareixerien amb més força l'any 1537 en el marc d'una nova actuació inquisitorial que comportaria la detenció i proces-

---

f.634r -637r i a la Bodleian Library, ms. arch.130. Es conserven diverses còpies de les instruccions emanades de l'esmentada junta a AHN, Inquisición, Lib.319, f.348r -349v ; AHN, Inquisición, Lib.741, f.294r -295v ; i British Library, Egerton 1507, f.265r -270r; *vid*. Lea, *A History of the Inquisition...* vol.4, pp.212-217; Kamen, Henry: *La inquisición española* [reedició revisada i augmentada]. Barcelona: Crítica, 1985, pp.275-276.

22 AHN, Inquisición, Lib.321, f.43v -45v.

sament per bruixeria d'una desena de dones procedents de diverses corts locals i baronials del Principat, fet que motivà una sèrie de missives del Consell dirigides a Loaces i al fiscal Perandreu:

> *...bien tenemos entendido que la confiscación viene en conseqüencia del delito de la heregía como escrivís, más como esta materia de las bruxas es tan delicada y se prueba tan mal, y son cosas que en las mesmas confesiones de las partes puede rescibirse engaño; y suelen algunas vezes confesar que hizieron cosas que en la verdad no pasaron ni tienen verisimilitud sino que lo soñaron; y por ser estas cosas de tal calidad y en que no se puede tener entera verdad de lo que pasa ni los omicidios de los niños que confiesan aber hecho sino por su confesión, y esto puede ser yllusión de demonio que las ynduze a lo confesar aunque no haya pasado en realidad de la verdad; por todas estas cosas, con grande deliberación y con acuerdo de personas muy graves y de muchas letras y calidad, se tomó la resolución que se contiene en las dichas ynstruciones, y así paresce que por agora aquello se deve guardar y no hazer cosa contra ellas...*[23]

Aquella resposta no degué satisfer gaire als representants del Sant Ofici de Barcelona, que durant els mesos següents rebrien novament notícies de la Suprema en un to molt més sever. Les principals discrepàncies giraven al voltant de la confiscació dels béns, la detenció d'acord amb la fama pública, l'acceptació de les confessions i la utilització de les delacions *in caput sociorum*. Aquelles pràctiques eren habituals en els tribunals seglars del Principat, que acostumaven a procedir a la detenció i fortificació de les enquestes en base únicament a la fama pública, mentre que les confessions obtingudes sota tortura, sovint inversemblants, eren acceptades com a única i definitiva prova de culpabilitat. Alhora, la delació dels còmplices per part de les bruixes confesses assegurava la fortificació de noves enquestes i l'inici de nous processos, que solien desembocar en sentència de mort a la forca seguida de la cremació del cadàver i la confiscació dels béns de les

[23] AHN, Inquisición, Lib.322, f.102r.

acusades[24]. Tot plegat feia que els casos de bruixeria fossin considerats com una matèria «delicada» per part de la Suprema, des d'on s'instava repetidament a l'inquisidor Loaces i al fiscal Perandreu a procedir «*con toda templança y moderación*» i a no desviar-se en cap moment de les esmentades instruccions[25].

Aquell afer marca el precedent immediat de l'episodi de 1548-49, el qual tindria com a protagonista al mateix fiscal Perandreu i a l'inquisidor Diego Sarmiento. En aquella ocasió, l'inquisidor de Barcelona es veuria enfrontat per primer cop a una cacera de bruixes de grans dimensions, amb unes autoritats locals que actuaven de forma decidida en els seus respectius dominis jurisdiccionals seguint el procediment sumari. Algunes d'aquelles autoritats demanaven ara la intervenció del Sant Ofici en aquell afer, si bé reclamaven que, un cop condemnades, les dones fossin retornades a les seves localitats d'origen per a ser executades[26]. No resulta difícil imaginar els dubtes de l'inquisidor Sarmiento i la incomoditat de la seva situació, atrapat entre la pressió de l'entorn i les peticions de prudència per part de la Suprema.

En aquell context, Sarmiento decidí convocar una junta d'alt nivell a Barcelona presidida pel mateix virrei, en la qual participaren tots els membres del Consell Reial, alguns dels juristes més prestigiosos de la Reial Audiència, els priors de dominics i agustins, l'abat de Montserrat i diversos mestres en teologia. L'objectiu d'aquella junta era debatre i adoptar una resolució sobre l'afer de la bruixeria, respecte al qual Sarmiento mostrava un cert escepticisme malgrat la pressió exterior per actuar de manera decidida. Les conclusions d'aquella junta foren clares i contundents:

---

24 Pel que fa als mecanismes utilitzats en els judicis per bruixeria a Catalunya vegi's Castell: *Orígens i evolució...*, pp.189-217 i «*I know nothing for sure, but I have heard it*. The role of hearsay and fama in the witchcraft trials from 15th-century Catalonia», in Muntaner, Carme *et alii* (eds.), *On Pleasure, Fear, Desire and Pain. Sensual and Sensory Experiences in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, pp.119-140.

25 AHN, Inquisición, Lib.322, f.146r-146v.

26 Bertran, *La justícia en Tarragona...* p.31: «...qu·es treball així ab lo senyor inquisidor com ab lo senyor virrey qu·els plàcia fer-ne tornar part de elles, això és, les que han delinquit açí, perquè se puguen executar açí lurs sentències, perquè sia càstich a ellas y exemple als altres».

...que era muy necessario que la Inquisición pusiesse la mano en ello y que se hiciesse un exemplar castigo, que según los males y muertes que de cada día se habían de muchos muertos y de otros muchos daños, que era muy necessario uzar de gran rigor. Y que mientras la Inquisición en tiempos pasados havía entendido en éstas, no havía esta plaga sino en las montañas y pocas; y así como se havía alçado la mano dellas, se havían vajado al plano y a las ciudades. [...] y concluieron que eran de voto y parezer que estas bruixas podían ir corporalmente llevándolas el demonio y podían hazer los males y muertes que confessavan, y devían esser mui bien castigadas; y que el diablo daría a entender a los juezes que era imaginación por poder hazer con ellas más a su salvo, y los juezes se descuidasen a castigarlas teniéndolo por burla...[27]

Més enllà de les opinions favorables a la realitat del *sàbat* o aplec de bruixes i a la necessitat d'actuar amb duresa, resulta especialment interessant la menció a la suposada evolució de la «plaga» de les bruixes al Principat a partir de l'actuació del Sant Ofici. De les paraules utilitzades se'n desprèn l'existència d'almenys dues fases, separades probablement per l'adopció de les directrius emanades de la junta de Granada. En una primera fase la Inquisició hauria intervingut en aquell tipus d'afers, concentrats especialment a les zones de muntanya. Posteriorment, el Sant Ofici hauria «*alzado la mano*», produint-se un augment de casos de bruixeria a les viles i ciutats de la plana.

Aquella apreciació resultava evidentment parcial i interessada, puig obeïa sobretot al desig dels membres de la junta de propiciar una intervenció inquisitorial en el brot anti-bruixesc de 1548. Tanmateix, les fonts disponibles semblen confirmar aquesta tendència geogràfica amb independència de l'actuació del Sant Ofici en la matèria. Tal com han demostrat els darrers estudis, en les zones de muntanya del Principat la cacera de bruixes tingué un caràcter endèmic ja des de principis del segle XV,

[27] AHN, Inquisición, Lib.741, f.295^{v}-297^{r} («Conclusión de los votos cerca de las dudas de las bruxas»); BN, ms.2440, f.97^{r}-98^{v} («Consulta fecha en materia de brujas en la Inquisición de Barcelona en 20 de junio de 1548»).

mentre que en la terra plana i el litoral la persecució presentà sempre un caràcter epidèmic vinculat a moments puntuals de mortaldats i pèrdua de collites, a l'actuació de descobridors de bruixes professionals i a un cert efecte contagi provocat per la fugida de dones procedents de les senyories pirinenques[28]. En aquest sentit, l'especial intensitat persecutòria en els dominis de muntanya motivaria, a vegades, la fugida de persones sospitoses de bruixeria, contribuint de retruc a estendre la cacera per les viles i ciutats de la plana. Així, quan l'any 1512 el cort i veguer de Lleida processà un grup d'homes i dones originaris de la varvassoria de Toralla, d'on havien fugit per mirar d'escapar de la fama de bruixes i bruixots, un dels acusats explicava «que se'n vingué en aquesta terra perquè alguns parents seus li aconselaren que se apartàs, perquè lo inculpaven de ésser bruxot, (...) perquè tants com ne prenien, tants ne cremaven»[29]. Unes dècades més tard, la pallaresa Margarida Rugall era també empresonada a Lleida després d'haver fugit d'una cacera de bruixes al senyoriu de Montrós, mentre que l'any 1545 les autoritats de Cervera jutjaven per bruixa a una dona originària de la Vall d'Àssua[30]. El propi inquisidor Sarmiento faria notar que una de les dones de Montblanc processada durant l'episodi de 1548, havia après l'ofici de bruixa a la vila d'Àger, pel fet d'estar situada aquella vila «*cerca de las montanyas de Pallás, donde ha acostumbrado aver muchos bruyxos*»[31].

Tenint present aquesta realitat geogràfica de la persecució a Catalunya, podem afirmar que el brot antibruixesc de 1548 presentava un grau d'intensitat sense precedents a les terres de la plana, reforçant així aquella visió d'extensió de la plaga per part de les autoritats barcelonines. No es tractava ja de casos puntuals, sinó d'una autèntica epidèmia de processos i execucions per bruixeria en multitud de viles i ciutats, fet que requeria «uzar de gran rigor».

---

28 Castell, *Orígens i evolució...*, pp.45-57.

29 Farreny i Sistach, Mª Dolors: *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004, pp.34-45.

30 Castell, «La persecució senyorial...», pp.210-214; Llobet, «Els cerverins...», pp.257-258.

31 AHN, Inquisición, Lib.736, f.35v.

A finals d'estiu, l'inquisidor Sarmiento començà a processar les acusades seguint les directrius prudents de la Suprema, encapçalada en aquells moments per l'escèptic inquisidor general Fernando de Valdés. Més de quaranta dones s'amuntegaren en les estretes presons inquisitorials de la ciutat comtal, habitualment molt poc utilitzades. El que s'esdevingué durant els mesos següents, analitzat en detall en els esmentats treballs de Doris Moreno i Agustí Alcoberro, marcaria per sempre l'actitud del Sant Ofici de Catalunya en l'afer de la bruixeria.

L'auto de fe de 1549 i la visita de Francisco Vaca

Després d'un estiu intens al palau de la Inquisició de Barcelona, a començaments d'octubre de 1548 els processos estaven a punt, amb una previsió de penes de reconciliació, confiscació de béns, assots i sis dones votades a relaxació. En total, trenta-tres dones processades per crim de bruixeria, a l'espera de rebre la valoració per part del Consell de la Suprema. Com en ocasions anteriors, la resposta prudent del Consell contrarià les resolucions adoptades pel Sant Ofici de Barcelona. La correspondència creuada entre ambdues instàncies durant els darrers mesos de l'any denota un estat de tensió creixent a l'interior del tribunal barceloní[32].

Destaca especialment l'exasperació del fiscal Perandreu, el qual es queixava dels elevats costos de manutenció de les empresonades i no es cansava d'advertir sobre l'augment de la pressió social per executar les sentències, arribant fins i tot a afirmar que «*visto por los señores de los lugares que el Santo Oficio no hazía nada en las bruyxas, y agora verán se use con ellas de tanta misericordia, si hasta aquí han ahorcado muchas, de aquí adelante harán estrago grandísimo*»[33]. Cal recordar que Perandreu, d'origen català i amb una llarga experiència com a fiscal de la Inquisició, s'havia vist enfrontat a la Suprema amb anterioritat. Durant l'esmentat afer de 1537, en temps de l'inquisidor Loaces, la Suprema arribà a dirigir-se personalment a aquell fiscal en una carta en la qual se l'exhortava a no fer «*mayores ynstancias de las que los negocios*

---

32 *vid.* Moreno, *Representación y realidad...* vol.2, pp.399-402.

33 AHN, Inquisición, Lib.736, f.32r.

requieren» i a acatar sempre les resolucions del Consell tot fent ús de la seva possibilitat d'apel·lació, «*ni mostréys desabrimiento porque no se provee lo que vos pedís, teniendo siempre mucho respecto y acatamiento a la persona del inquisidor*»[34]. Segons una inspecció del tribunal barceloní realitzada l'any 1544 i estudiada per Doris Moreno, sembla que la manera de procedir de Perandreu s'allunyava força dels estàndards previstos pel Sant Ofici. L'informe realitzat en aquella ocasió pel visitador Alonso Pérez contenia greus acusacions contra el fiscal Perandreu, amb un total de vint-i-quatre càrrecs relatius a la seva actitud personal i a la irregularitat de les seves actuacions processals: abús de poder, negligència en la confecció dels processos, acceptació de suborns, intervenció en els interrogatoris i en les deliberacions dels inquisidors i consultors, dilatació de les causes o maltractament dels presos. En aquella ocasió, malgrat el nombre i la gravetat de les acusacions, la pena contra Perandreu es limità a una amonestació per part de la Suprema[35].

Aquella manera de procedir del fiscal Perandreu posa de relleu, en paraules de Moreno, «*hasta qué punto el celo fanático de un fiscal podía anular cualquier garantía procesal de los reos, ya de por sí muy disminuidas*»[36]. Un aspecte, el processal, d'especial rellevància en els judicis per bruixeria, molt difícils de substanciar per manca de proves més enllà de la mateixa confessió de les acusades. Fou precisament l'actuació d'aquell fiscal la que acabaria comportant un desenllaç luctuós per algunes de les acusades en el brot antibruixesc de 1548-49.

A finals del mes de gener de 1549, malgrat l'opinió contrària de la Suprema, se celebrà un primer auto de fe a Barcelona en el qual foren cremades cinc dones en persona i una en efígie. La repercussió social generada per aquell esdeveniment ha quedat plasmada en el dietari del Consell de Cent, on s'anotà la notícia tot afegint que «*dit die hagué·y molta gent, com era cosa nova de bruxas, que sperava lo poble ab desig veure la execució dellas per lo gran mal havian fet*»[37]. L'element de novetat que suposava una

---

34 AHN, Inquisición, Lib.322, f.146r-146v.

35 Moreno, *Representación y realidad...* vol.2, pp.377-393.

36 *ibid.*, p.378.

37 Carreras Candi, Francesc: *(ed.): Manual de Novells Ardits, vulgar-*

execució per bruixeria a la capital del Principat confirma la realitat geogràfica de la cacera esmentada més amunt. Així mateix, el desig de la població de veure castigades a les suposades responsables dels seus mals era el combustible principal que havia alimentat la cacera des de feia generacions, esperonant l'actuació d'uns tribunals locals i baronials que no dubtaven a subvertir l'ordre del dret per tal d'afavorir sentències de culpabilitat.

L'alegria del poble barceloní per aquella actuació inquisitorial no trobà tanmateix la seva equivalència entre els membres del Consell de la Suprema, tal com va poder comprovar ben aviat l'inquisidor Sarmiento, el qual començà a enviar una sèrie de missives justificatòries en les que atribuïa les irregularitats processals als comissaris de la zona i al mateix fiscal Perandreu[38]. L'auto de fe de 1549 i la posterior correspondència entre el tribunal i la Suprema acabaren motivant l'enviament d'un inspector a la ciutat comtal. El llicenciat Francisco Vaca, inquisidor de Valladolid, fou nomenat visitador l'abril de 1549 i el mes següent es trobava ja a Barcelona, des d'on començà a enviar una sèrie d'informes demolidors en els quals qualificava de «burla» els processos incoats fins aquell moment:

> *...en el orden y sustancia [la mayoría de procesos] van de la misma manera, dando crédito a sus confesiones, sin averiguar los delitos y omicidios que dizen que han hecho, aviendo sido primero presas casi sin ninguna información, y estando en cárceles de comissarios y de juezes seglares, donde se les hazían preguntas muy contrarias a derecho y a lo que se usa en el Santo Oficio, diziéndoles «mira que dizen de vos esto y esto, y mira que Fulana dize que no dezís verdad», y otras sujestiones de juezes, nottarios y carceleros. (...) No hemos visto testigo ninguno rattificado en juicio, ni se les da los dichos en la publicación por escrito, callados los nombres, para que piensen si son verdad y los comuniquen con sus letrados. Solamente parece que el abogado presenta una cédula en que dize*

---

ment appellat Dietari del Antich Consell Barceloní. Barcelona: Imp. Henrich, 1895, vol.IV, p.197.

38 AHN, Inquisición, Lib.736, f.149r.

quella pide misericordia. Ni ay abonos de su persona ni otra escusa ni defensa de sus delittos. Y a esto dizen que después ellas confiessan sin tormento ni fuerça, que no es necesario orden de juizio ni otra cosa para las condenar. Y ansí en pocos días y hojas se concluye el proceso y están condenadas. (...) Y no miran si la confessión es expontánea, verosímill y posible, de modo hácese con ellas como el rey David con el que le traxo las nuebas de la muerte de Sahul...[39]

A partir del memorial de la visita enviat per Vaca a la Suprema, es va acusar al fiscal Perandreu d'haver-se enfrontat a l'inquisidor Sarmiento, de ser impetuós i irascible amb els advocats i d'haver-se extralimitat en les seves funcions, arribant fins i tot a falsificar documents i a pressionar a les acusades en diverses ocasions. Pel que fa al mateix Sarmiento, se l'acusava de no haver substanciat convenientment els processos i de no haver recollit la informació necessària abans de detenir aquelles dones, algunes de les quals havien estat reconciliades i assotades sense dur a terme les diligències oportunes i altres relaxades al braç seglar per ser executades sense informar-ne prèviament a la Suprema. Ambdós serien suspesos temporalment de les seves funcions[40].

Amb posterioritat a la visita de Vaca, i a proposta d'aquest, la Suprema va assumir tots els processos ja votats i en reduí les sentències, retirà els «*sambenitos*» a les acusades, ordenà el retorn els béns confiscats i manà castigar al descobridor de bruixes, el qual havia estat ja desterrat pel tribunal de Barcelona. Les notícies documentals sobre la fi d'en Malet resulten tanmateix un xic contradictòries. Un cop desterrat «*so pena de ser asotado y puesto en galera, y no usassse más de ese officio*», sabem que Malet va ser detingut per la Inquisició de València i enviat de nou al Principat[41]. Segons una nota sense data conservada en el llibre del consell de Valls de 1549, consta haver aparegut mort «lo dit Malet de Flix de quatre ganivetades»[42]. Això no obstant, en unes cobles

---

39 AHN, Inquisición, Lib.736, f.55r.

40 Moreno, *Representación y realidad...* pp.408-417; cfr. Alcoberro, «Los otros abogados...», p.101.

41 AHN, Inquisición, Lib.736, f.116v.

42 Bertran, *La justícia en Tarragona...* p.31.

impreses el juliol d'aquell mateix any a Barcelona i dedicades «a la mort d'en Malet», s'explica clarament que el morisc hauria estat cremat pels reverents inquisidors de la ciutat. Aquella composició de caire popular presentava un caràcter clarament laudatori envers la Inquisició, un fet que degué contribuir a la seva difusió i que afavoriria probablement la supervivència d'un exemplar fins als nostres dies[43]. En qualsevol cas, tant si es tractà de la simple cremació del cadàver com de la seva execució de viu en viu, resulta clar que la sinistra carrera de mestre Malet tingué un final a l'alçada de les seves gestes, tal com recordaven amb vehemència les diverses estrofes de les cobles barcelonines:

Alegrau-vos chrestians
donant las llaós a Déu
qu·en Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.

Lo senyor inquisidor
és estat ben informat
qu·en Malet era traydor
y usava malvestat
accusava xichs y grans
y ab sa malvada veu
qu·en Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.

Bé mereix cert en Malet
la sentència que li han dada
pus que per dinés ha fet
desonrar gent tan honrada
y usant de sos parayns
digne·s feya molt de Déu
qu·en Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.
(...)

[43] Arxiu Històric de la Biblioteca Nacional de Catalunya, Ms.I-IV-42.

A Tortosa ere anat
segons que yo he sabut
fals testimoni ha llevat
a dos damas de virtut
y à fet plenas las mans
de dinés y ab bon preu
qu·en Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.
(...)
En València és estat
y també en Tarragona
y pertot à tan mal usat
que mereix portar corona
com rey de grans tacanys
per açò creure podeu
qu·en Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.

Moltas bruxas à accusat
y ha altras falsament
bé mostrava ser malvat
que açò fes per argent
mirau bé si són bejans
qui farà lo que ell feu
qu·en Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.
(...)

Ya no us cal tenir més por
de les bruxes ni bruxots
qu·el senyor inquisidor
los farà cremar a tots
en Malet pagà sos mals
cascun pagarà lo seu
pus Malet y sos engans
han pagat lo deute seu.
(...)

L'estiu de 1549 va marcar la fi del brot antibruixesc a les terres del Camp de Tarragona, si bé les execucions per bruixeria seguiren actives durant els mesos següents en diversos dominis pirinencs com la varvassoria de Toralla, el vescomtat de Vilamur, la batllia de Bescaran o les valls d'Andorra, amb algun judici puntual en viles de la plana com Torrefarrera o Balaguer[44].

El setembre de 1549, l'inquisidor general Fernando de Valdés va expedir una ordre dirigida a tots els inquisidors de Catalunya, ratificada per una reial cèdula uns dies més tard, confirmant la competència exclusiva del Sant Ofici en els casos de bruixeria i el seu dret a inhibir a la resta de justícies civils i eclesiàstiques, «*para que los inquisidores conozcan las causas de brujas e inhiban a los jueces que se entremetieran a conocer de ellas*»[45]. No cal dir que aquella disposició no aconseguiria els efectes desitjats, donada la mateixa realitat políticojurisdiccional del Principat.

Finalment, aquell mateix mes de setembre el tribunal inquisitorial de Barcelona celebrà un segon auto de fe amb la resta de processades, en el qual no hi hagué ja cap sentència de relaxació. En total, Sarmiento i Perandreu havien sentenciat a trenta-tres persones per bruixes i n'havien relaxat a set al braç secular. Aquelles serien les últimes condemnes a mort per crim de bruixeria dictades pel tribunal del Sant Ofici de Barcelona.

Conclusions

L'episodi excepcional de 1548-49 permet exemplificar la mecànica i l'evolució de la persecució antibruixesca a Catalunya, la qual coincideix plenament amb la dinàmica general a nivell europeu. En aquest sentit, la majoria d'estudis realitzats durant les darreres dècades han demostrat de manera convincent el paper central de les elits locals en els episodis de cacera de bruixes a Europa, tot destacant els esforços de les autoritats centrals per frenar o

---

[44] Arxiu Ducal Medinaceli, Fons Pallars, ll.26 doc.1567-5; Arxiu Diocesà d'Urgell, vol.518; AHN, Clero, Còdex 1248; Camps, Manuel: *Torrefarrera i el seu entorn històric*. Lleida: Institut d'Estudis Catalans, 1996; Espada, Carmen i Oliver, Jaume: *Les bruixes al Pallars. Processos d'inquisició a la Varvassoria de Toralla (s.XVI)*. Tremp: Garsineu, 1999.

[45] BN, ms.2440, f.93r-96r.

limitar les persecucions. Així, en aquells territoris subjectes a un poder central fort i un sistema judicial centralitzat, les persecucions haurien estat menors o fins i tot inexistents (*i.e.* Castella, Anglaterra, França). Per contra, les grans caceres de bruixes haurien tingut lloc en territoris amb una major autonomia de les elits locals i un ús habitual del turment judicial, en el marc de procediments d'excepció duts a terme per uns tribunals de justícia en contacte directe amb les mateixes comunitats en les quals s'originava el conflicte, i des de les quals s'exercia una instigació popular envers les autoritats perquè procedissin a la captura i l'execució de les suposades culpables de les desgràcies que afectaven la població[46].

L'adopció progressiva d'aquesta visió entre els especialistes d'àmbit europeu resulta visible en autors de referència com el francès Robert Muchembled, el qual aniria matisant la seva postura inicial sobre la suposada dicotomia entre cultura popular-cultura d'elit i sobre el paper aculturador de capellans i notaris, per reconèixer finalment una menor intensitat de la persecució en aquells estats centralitzats en els quals unes autoritats sovint escèptiques tendirien a limitar les irregularitats processals en els diversos tribunals sota el seu control[47].

Aquesta dinàmica resulta especialment evident en el cas català, on la immensa majoria d'actuacions judicials contra la bruixeria foren dutes a terme per uns tribunals de justícia autònoms i deslligats del poder central, sovint esperonats per les respectives poblacions en contextos de morts d'infants o de bestiar, epidèmies i pèrdua de collites, accentuats a vegades per descobridors de bruixes professionals. En aquest escenari, la justícia reial i inquisitorial intentaria de manera infructuosa intervenir en un fenomen antibruixesc que sovint es gestava, esclatava i es resolia

---

[46] Levack, Brian: «State-building and witch hunting in early modern Europe», in Barry, Jonathan (ed.): *Witchcraft in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, pp.96-115; Briggs, Robin: *Witches and neighbours.* London: Harper Collins, 1996 y *The Witches of Lorraine.* Oxford: Oxford University Press, 2007.

[47] Compari's Muchembled, Robert: *La sorcière au village: XVe-XVIIIe siècle*. Paris: Julliard, 1979 amb *Le roi et la sorcière. L'Europe des bûchers, XVe-XVIII siècle*. Paris: Desclée, 1993.

en les mateixes comunitats vilatanes, a través de l'actuació d'unes autoritats locals que reivindicaven la plena potestat sobre aquell crim en els seus respectius dominis jurisdiccionals. Les característiques específiques del règim políticojudicial del Principat i la poca capacitat de control per part dels poders centrals, condicionarien de forma evident la intensitat de la cacera de bruixes en aquest territori, en clar contrast amb altres territoris hispànics com el regne de València o les terres castellanes del centre i sud peninsular[48].

En aquest sentit, convé recordar que el Sant Ofici fou de fet l'única institució unitària en una Monarquia Hispànica de caràcter compost, formada per un mosaic d'estats amb les seves pròpies lleis i institucions. En el cas de Catalunya, les Constitucions i Capítols de Cort limitaren clarament les competències de la Inquisició, una situació que es veuria agreujada per la manca d'un poder jurisdiccional efectiu per part de l'administració reial en un territori controlat majoritàriament per les justícies locals i baronials, veritables protagonistes de la persecució antibruixesca.

Tal com reconeixien fa més d'un segle autors pioners com Lea o González de Amezúa, l'actitud del Sant Ofici hauria limitat l'abast de la cacera de bruixes en territori hispànic, advertint tanmateix de l'excepció catalana a aquesta tendència:

> *...la intervención del Santo Oficio en las causas de brujería [...] evitó crueldades y rigores demasiados de la justicia seglar. [...] Claramente lo decía en nuestra misma patria el ejemplo severo de Cataluña, región a la cual, por sus fueros, no alcanzaba tan directamente el poder de la Inquisición como en Castilla,*

---

48 *vid*. Knutsen, Gunnar W.: *Servants of Satan and Masters of Demons. The Spanish Inquisition's Trials for Superstition, Valencia and Barcelona (1478-1700)*. Turnhout: Brepols, 2009: «...in Valencia nobody looked for witches, and none were found. But many, or even most, Catalan judges were free to look for witches without inquisitorial interference, and hundreds of witches were found and hanged. *(...) Cuenca is one of these intermediary areas, where belief in witchcraft existed, but the judicial system was sufficiently centralized to prevent the few early witchcraft trials from developing into witch-hunts*» (p.177).

entendiendo, por lo tanto, casi siempre, los jueces seculares en las causas de las brujas, para ahorcar, eso sí, inexorablemente, a cuantas infelices, acusadas de tales, caían en sus garras[49].

Amb posterioritat a l'episodi excepcional de 1548-49 no es tornaria a dictar ni una sola sentència de mort per bruixeria per part de la Inquisició a Catalunya, en contrast amb els milers de casos incoats pels tribunals locals i baronials del Principat. Durant la segona meitat del segle XVI i al llarg de tot el segle XVII, el tribunal barceloní substanciaria desenes d'acusacions per dit crim, emanades majoritàriament de la justícia ordinària i resoltes sempre en base a la desestimació de la causa, la reconciliació de les acusades o la condemna a penes menors com els assots, la reclusió o el desterro[50]. Sembla que les instruccions de la junta de Granada obtindrien finalment un seguiment per part dels inquisidors destinats a Catalunya, malgrat que la seva actuació es veuria limitada per la mateixa autonomia jurisdiccional de les autoritats de la terra, les quals seguirien executant a dones acusades de bruixeria durant generacions.

---

[49] González de Amezúa, Agustín (ed.): *"El casamiento engañoso" y "El coloquio de los perros". Novelas ejemplares de Miguel de Cervantes Saavedra*. Madrid: Bailly-Baillierre, 1912, p.193.

[50] Castell, «Con toda templança…», p.81-104.

Inquisición y sodomía

&

Rocío Rodríguez Sánchez
Antropòloga Social

Cuando empecé mi trabajo de investigación sobre la sodomía en el tiempo de la Inquisición moderna, no pensé que un día el enfoque que le daría sería el de la historia de la homofobia, a tenor de todas las frecuentes informaciones que van apareciendo en los medios de comunicación y en las redes sociales, sobre la persecución que sufren personas cuyas tendencias sexuales son diferentes a las que la mayoría de la gente considera normales.

El término homosexual fue utilizado por primera vez a finales del siglo XIX por los alemanes, y gay podría referirse al gai saber que se dio en el sur de Francia, durante la Edad Media, aunque también podría ser un término anglosajón actual. En todos los documentos utilizados, que pertenecen a los siglos XVI y XVII, solo aparece la palabra sodomía, y así están clasificados. Los 638 casos que han formado parte de mi estudio son solo una parte de los de sodomía, depositados en el Departamento de Inquisición del Archivo Histórico Nacional, en Madrid.

Sodoma, de donde se ha tomado el nombre para citar a los homosexuales hombres, no fue castigada por Dios por sus pecados, sino por no haber dado hospedaje a los ángeles que envió, ya que la ley de la hospitalidad en ciudades ubicadas en el desierto era la más importante, y no respetarla hacía a sus infractores merecedores de severos castigos. Y cada vez son más las investigaciones que dicen que Sodoma fue arrasada por causas naturales, por el fuego producido por un terremoto, y así lo están demostrando.

Las personas homosexuales, hombres y mujeres, siempre han existido y, si nos remontamos a los albores de la Historia, ya en Mesopotamia existían los sacerdotes cantores, llamados "hombres útero", o en Babilonia donde los sacerdotes de Isthar eran hombres homosexuales travestidos. Sin embargo, en Asiria la intolerancia era total y las prácticas homosexuales eran castigadas con la castración. Si nos vamos a Extremo Oriente, tanto en China como en Japón eran toleradas, como lo demuestra el arte que nos ha llegado de ambos países.

Ya más cerca de nosotros, en Grecia, y más tarde en Roma, se consideraban algo normal las relaciones sexuales entre personas del mismo sexo, sobre todo entre dos hombres.

En Grecia, Platón afirmaba en su obra *El banquete,* que los mejores políticos eran los varones que en su juventud habían amado

a otros hombres. Y en la ciudad de Tebas existía el llamado *Batallón sagrado de Tebas,* formado por 150 parejas de soldados, todos ellos luchando por su causa y, al mismo tiempo, por defender la vida de sus parejas. El proteger a quien amaban los convertía en unos luchadores realmente feroces. Este ejército fue destruido por Alejandro Magno.

Si nos referimos a las mujeres, no se puede olvidar a Safo de Lesbos. Es posible que se enamorase de sus discípulas. Leyendo sus poemas se puede adivinar que se enamoraba de algunas de ellas, y es posible que mantuviese relaciones sexuales con muchas, aunque los poemas que escribió no eran de tipo sexual, sino un canto al amor. Todo ello la ha convertido en un símbolo del amor entre mujeres.

Entre los casos de pecados contra la castidad, no he encontrado ninguno que hiciese alusión a una relación entre mujeres. Las únicas que aparecen son aquellas que fueron sodomizadas, o que actuaron como testigos de situaciones que habían presenciado.

Si avanzamos en el tiempo, nos encontramos con Roma, cuna de nuestra civilización, que ha heredado y adoptado entre otros el derecho romano, pero no así la tolerancia hacia las relaciones íntimas, que era uno de sus distintivos.

En cuanto a mantener relaciones homosexuales no era en absoluto ilegal. Hubo emperadores o escritores que las consideraban denigrantes, pero nunca constituyeron un delito. Por citar algunos de sus emperadores Nerón, Adriano o Heliogàbalo mantuvieron relaciones duraderas con otros hombres. Solo estaba prohibido obligar a un ciudadano romano libre a mantener relaciones sexuales o prostituirlo, lo que podía ser castigado con severidad. Durante la República y algunos años del Imperio, se consideraba negativa la actitud pasiva de un hombre en una relación homosexual, pues se le comparaba con las personas que carecían de poder, es decir, las mujeres, los niños y los esclavos, actitud que fue cambiando a medida que avanzaba el Imperio. Pero sí se consideraba afeminado al hombre pacifista.

Durante el Imperio y hasta, por lo menos, el siglo III AD existieron prostitutos que pagaban impuestos y tenían vacaciones legales.

Aunque también se dieron matrimonios entre mujeres, las re-

laciones lésbicas llegaban a castigarse con la pena de muerte, si se descubría en ese acto a dos mujeres casadas con hombres.

Justiniano igualó homosexualidad y adulterio, ambos castigados con la pena de muerte. Según él, las desgracias, la peste, o los seísmos eran atraídos por los pecados cometidos.

Las leyes de Constantinopla castigaron a dos obispos por sodomía y, más tarde, se mandó castrar a todo aquel que la practicase. Pero la Iglesia no apoyaba estas leyes.

Los visigodos en Hispania castigaban a los sodomitas, pero no así la Iglesia. Se les aplicaba el castigo de decalvarlos torpemente, que consistía en desollarles la frente, y que era el mismo castigo que recibían los peores criminales. El Cristianismo y los bárbaros acabaron con la tolerancia sexual. Más tarde, Carlomagno y los italianos renacentistas admiraron las costumbres romanas, pero no se sabe cómo llegaron a la intolerancia en cuanto a las relaciones sexuales.

En la Edad Media existía *vox populi, vox dei,* lo que perjudicó a judíos, sodomitas y brujas, porque se apartaban con su modo de vida de lo que se predicaba, equivalía a ir contra el gobierno y había que eliminarlos y, además, desagradaban a Dios. Alberto Magno consideraba la sodomía una enfermedad.

Durante el Renacimiento italiano fueron considerados homosexuales, entre otros Miguel Ángel y Leonardo da Vinci.

En la Edad Moderna europea, los reyes Carlos I de España y Enrique VIII de Inglaterra, también castigaron con severidad las relaciones homosexuales entre hombres.

Poco a poco la Iglesia fue tomando un papel más relevante en la valoración de las relaciones sexuales de todo tipo, tanto las de las mujeres como las de los hombres que habían decidido dedicar su vida a su servicio.

De modo que, a partir del s. III de nuestra era, se convocaron sínodos y concilios en los que se trató la sexualidad entre el clero. Cada vez con más frecuencia, se hablaba de castigar todas aquellas actitudes y actos que se apartasen de la castidad, que debían guardar estas personas. Se estipulaba que a los sodomitas se les negase cualquier tipo de auxilio espiritual, incluso en el lecho de muerte. Solo el obispo tenía la capacidad de perdonarles.

Las leyes civiles visigóticas y posteriores quedaron plasmadas en el Fuero Juzgo, el Fuero Real, Las Siete Partidas y la Novísima Recopilación. En todos se habla de sexualidad y del castigo a los sodomitas y pedófilos. Estaban prohibidas la sodomía entre dos hombres, entre hombre y mujer, el bestialismo y el onanismo.

La Inquisición

En primer lugar, hay que tener en cuenta, que la Inquisición castigaba cualquier actividad sexual que no llevase a la procreación. Por ello, no estaba permitido buscar o proporcionar placer.

La palabra *inquisitio* significa interrogatorio por sospecha por parte de la autoridad, sin precisar delaciones o acusaciones de testigos. A finales del siglo XII se desarrolló por decreto del papa Luciano III, contra el catarismo, el valdeismo y el maniqueísmo y se aprobaron la tortura, la confiscación de bienes o el fuego. El papa Gregorio IX, en 1231, otorgó estatuto jurídico a la Inquisición que sirvió para aniquilar a cátaros y templarios, dos comunidades con estilos de vida totalmente opuestos, pero a los que se acusó, entre otros pecados, de practicar la sodomía. La Inquisición medieval en el reino de Aragón comenzó a funcionar a partir de 1238.

En 1478, Sixto IV autorizó por bula que se instaurase la Inquisición en los reinos de los Reyes Católicos.

Se nombró en Sevilla a los dos primeros inquisidores, y allí se celebró el primer auto de fe el 6 de febrero de 1482. Al año siguiente Fray Tomás de Torquemada pasó a ser Inquisidor General, recayendo todo el poder sobre él y en el Consejo de la Suprema. Este cargo siempre tuvo carácter político, por lo que se dio una estrecha relación entre Inquisición y gobierno.

Fernando el Católico solicitó al papa que la Inquisición tuviese competencias en los reinos de la Corona de Aragón sobre los sodomitas. Mediante un Breve de Clemente VII, le fue otorgado este poder el 24 de febrero de 1524.

Actuaron contra los sodomitas los tribunales de Barcelona, Valencia y Zaragoza. El reino de Mallorca continuó aplicando las leyes civiles, que como en los reinos de Castilla, los enviaban directamente a la hoguera. Pero cuando se necesitaban remeros sin sueldo para las galeras reales en caso de guerra, se les conmutaba

la pena de muerte en la pira por la de galeras perpetuas. Lo mismo ocurrió en la Corona de Aragón.

La máxima autoridad era el Inquisidor General, cuyo poder estaba por encima del rey. Cuando se celebraba un auto de fe en el que el monarca estuviese presente, el inquisidor le tomaba juramento, ante todo el pueblo, de fidelidad al Santo Oficio.

Los tribunales estaban formados por uno o más inquisidores, el promotor fiscal, el abogado, el curador y el escribano o secretario, además del cirujano. Todos debían demostrar ser cristianos viejos, es decir, que en su genealogía no había ni judíos ni musulmanes.

Los inquisidores eran los que ostentaban mayor poder, seguidos por el promotor fiscal. Antes de aplicar la sentencia estaban obligados a informar al Consejo de la Suprema, que era quien decidía el destino de los acusados. En cuanto a su trato hacia los sodomitas, tanto rebajaron como aumentaron la dureza de las sentencias, o dieron su conformidad ante la propuesta del inquisidor. En realidad, en los casos vistos en 150 años, no siguieron una línea uniforme de actuación en ningún aspecto.

En sus inicios, los inquisidores eran eclesiásticos, pero con el tiempo ocuparon esos puestos hombres civiles, a los que se les obligaba a permanecer solteros, por entender que era muy difícil mantener el secreto de su trabajo dentro del matrimonio. En las ocasiones en que el rey autorizó un matrimonio, se comprobó la limpieza de sangre de la futura esposa.

Es muy dudoso el papel que jugaba el abogado en los pleitos por sodomía, ya que no se le daba permiso para hablar en privado con su defendido. Todas las conversaciones debían mantenerse ante el tribunal y, si alguna vez pudo hacer un aparte con el reo, estaba obligado a informar al tribunal de lo hablado. En esa misma línea estaba el curador, que se le daba a los menores de 25 años, para que defendiese sus intereses y les asesorase, pero no debió de ser mucha la influencia que tenía ante el tribunal, ya que a la hoguera fueron jóvenes de 18 y 20 años, y edades similares tenían los condenados a galeras o a ser azotados públicamente. En caso de duda sobre su edad, el Santo Oficio se ocupó de comprobarla, cuando se creía que eran menores, solicitando su partida de bautismo.

Quien estaba siempre presente, en cualquier circunstancia era el escribano o secretario, tomaba nota de todo cuanto ocurría en relación con el tribunal. Transcribía los juicios, estaba presente en la cámara de tortura en las sesiones a los condenados, y era tal su meticulosidad que anotaba incluso los lamentos de los torturados. También estaba presente para dar fe del cumplimiento de las diferentes condenas. Todo cuanto escribía debía hacerlo personalmente, sin ningún tipo de ayuda.

Uno de los cometidos del cirujano en los casos de sodomía era revisar la parte posterior de los posibles atacados, para certificar si realmente lo habían sido, informando sobre su estado al tribunal.

Cuando un acusado era condenado a tortura, estaba presente en la cámara del tormento, a fin de controlar el estado de las personas torturadas —tanto hombres como mujeres—, para evitar que muriesen, diciendo cuándo debía pararse la tortura. De todos modos, cuando una persona moría víctima de tan horribles instrumentos, se consideraba que la culpa era suya por no haber confesado cuando se le exigía. Entre los casos vistos, no hay referencia a ningún hombre muerto en la cámara del tormento.

El colectivo más numeroso dentro del Santo Oficio lo constituían los familiares, hombres que actuaban como policías, encargados de mantener el orden y detener a cualquier sospechoso. En muchos casos, fueron llamados por ciudadanos testigos de diferentes infracciones contra las leyes eclesiásticas o inquisitoriales. El acusar a los posibles infractores, les debía hacer pensar que no recaería sobre ellos ningún tipo de sospecha, y serían tenidos por buenos cristianos.

La población de la Corona de Aragón estaba formada por personas de muy distintas procedencias. Había numerosos judíos, que vivían en barrios apartados de los demás, que se dedicaban sobre todo a trabajar en asuntos económicos y también médicos. Los franceses estuvieron muy mal vistos en los tiempos de crisis, pues se desplazaban desde Francia para trabajar, debido a que los salarios eran más altos que en su país. Es en esa época cuando aparece el despectivo término *gabacho.*

Continuamente llegaban a la Corona de Aragón, sobre todo en barco, los italianos, que tenían fama de sodomitas y de propagar

el *mal italiano*. Así lo demuestran en el caso de un mendigo de Nápoles, al que en Barcelona le dicen *"que si era italiano lo debían haber fornicado porque los napolitanos tenían fama de bujarrones"*,[1] o en otro, en el que un fraile a quien un hombre en Valencia quería sodomizar, le dijo "*que se fuera con Dios, que él no era italiano".*[2]

En los tres reinos había muchos moriscos, en especial en Valencia, tanto esclavizados, liberados o libres. En la costa del Mediterráneo, y sobre todo en Barcelona, existían importantes mercados de esclavos. Los libres procedían de los grupos que habían decidido quedarse en la Península cuando los Reyes Católicos decretaron que moros y judíos debían abandonar el país, o convertirse al Cristianismo. La mayoría fingieron una conversión, pero en privado continuaron con sus prácticas y costumbres, ya que no fueron instruidos en la nueva religión. En tres casos, en Valencia, en los que el esclavo quedó liberado, fueron entregados a sus amos para que los vendiesen, en un corto plazo de tiempo[3]. En Barcelona, un esclavo fue entregado a su amo para que hiciese con él lo que quisiese[4].

En relación con las edades, aproximadamente solo se indica en la mitad de los casos de cada uno de los tribunales. En Barcelona hubo en total 115 procesos, en Valencia 221 y en Zaragoza 302.

La gran miseria existente en el país, hizo que muchos hombres acudiesen a los hospitales a pasar la noche, donde tenían acceso a jergones gratuitos, que debían compartir dos o más personas. De este modo se producían muchas veces contactos no deseados, lo que conllevaba ir en busca de los familiares del Santo Oficio, que los apresaban para comparecer ante el inquisidor. Entre ellos también había menores que aceptaron la oferta de dormir bajo techado por parte de algún hombre, y acabaron sodomizados.

Muchos de estos menores se dejaron sodomizar a cambio de regalos o dinero y otros fueron víctimas de engaños.

Entre los casos vistos, no se encuentra ningún sodomita judío, ni tampoco hombres de un alto estatus social, ni civil ni eclesiástico.

---

1 AHN – Libro 734 f. 102v, 116v, 120r

2 AHN – Libro 939 f. 213r

3 AHN – Libro 939 f. 449r, Libro 939 f. 448r, Libro 944 f. 124v

4 AHN – Libro 731 f. 176v, 193r, 217r

Por lo general, los procesos, contenidos en legajos y libros, dan pocos detalles sobre los acusados, solo más o menos en el 60% del total de 638, se indica su profesión. Entre ellos trabajadores de distintos oficios, clérigos y esclavos.

El rasgo más importante entre la población era la limpieza de sangre, poder ser considerados cristianos viejos. Los conversos aparecen en los procesos como *"cristianos nuevos"* o *"cristianos nuevos de moro".* Pero no todos cuantos alardeaban de esa limpieza de sangre podían hacerlo, ya que Francisco Mendoza y Bobadilla demostró a Felipe II con su memorándum *Tizón de la nobleza de España*" que gran parte de la nobleza española estaba emparentada con judíos. Su bisabuelo el rey Fernando el Católico, descendía de la familia judía de los Henriquez.

Algo similar ocurrió en Aragón, donde se confeccionó el *Libro verde de Aragón.* En él costaban los cristianos nuevos o sus antepasados. En Castilla aparecieron los *Libros verdes o del Becerro"*en los que se citaba a los conversos que habían sido perseguidos.

Funcionamiento de la Inquisición frente a los sodomitas

Las actuaciones del Santo Oficio empezaban con la proclamación del Edicto de Fe, que se hacía público en ciudades y pueblos, con el que se instaba a la población a que delatase ante la Inquisición a todos aquellos que creyesen culpables de contravenir las leyes establecidas. Incluso se exigía la autodelación, pues en el caso de que llegase a su conocimiento el incumplimiento de esta norma, el castigo sería mayor. Por ello, se dieron 54 casos de confesiones espontáneas y pecados antiguos entre los tres tribunales.

Algunos de los que se autoinculparon lo hicieron de actos de sodomía que habían realizado hasta 20 años atrás, y en ocasiones eran los confesores quienes les decían que si no se presentaban ante la Inquisición, no les perdonarían sus pecados contra natura. Para llevar a cabo esas delaciones tenían unos 40 días, llamado *"Periodo de gracia".* Por lo general, entre la detención de un sodomita y su condena no pasaba más de un año.

Para que los testimonios fuesen creíbles, debían ser hechos por cristianos viejos, pues lo dicho por cristianos nuevos o extran-

jeros, no tenía validez. En el caso de que fuesen niños quienes presentaban una acusación, debían ir acompañados de adultos.

Aunque parezca extraño, no se mantuvo una línea de actuación en cuanto a los castigos. El tribunal más duro —durante el periodo de 1550 a 1700— fue Zaragoza, seguido de Valencia y, por último, Barcelona.

Las cárceles secretas

De todos modos, el trato que se dio a los acusados de sodomía era muy distinto al dado a los herejes. A estos se les detenía y llevaba a las cárceles secretas, sin que tuviesen la menor idea de cuál era su delito ni de quién les había acusado. Se les confiscaban sus bienes y eran encerrados, antes de comparecer delante del inquisidor que les exigía que confesasen los pecados de los que eran culpables, porque el Santo Oficio no apresaba a inocentes. Tras este interrogatorio podían pasar a la sala de tortura, ignorando por qué se encontraban en esa situación.

A los sodomitas también se les encerraba en las cárceles secretas, pero cuando comparecían ante el tribunal sabían de qué se les acusaba, e incluso, en muchas ocasiones se les careaba con sus cómplices, que a veces eran sus acusadores, pero no siempre fue así porque a veces no confesaron y fueron trasladados a la sala del tormento.

Las cárceles secretas debían su nombre a que no existía ningún tipo de comunicación con el exterior. Las personas allí encerradas solo salían en el caso de ser declaradas inocentes, se les suspendía la causa, eran trasladados a las calles para ser azotados públicamente, llevados a las galeras, o eran obligados a abandonar el lugar para cumplir los años de exilio impuesto, o bien, para aparecer en el auto de fe, donde los sodomitas sólo iban si eran condenados a la hoguera. Si no, las condenas se les leían en la sala de la audiencia o cámara del secreto.

Los acusados de sodomía estaban junto con otro tipo de reos, como lo demuestra el hecho de que, en ocasiones, algunos hombres acusasen a compañeros de celda, por ejemplo, de practicar la sodomía entre ellos. En un proceso en Valencia, un preso dijo que en su celda por las noches los hombres comparaban sus miem-

bros, y le daban un vaso de aguardiente al que lo tuviese de mayor tamaño[5]. No hay comentarios sobre cómo tenían acceso al alcohol.

No todos los encarcelados soportaron la vida en aquellas lúgubres mazmorras, e intentaron poner fin a sus vidas. En Barcelona no se dio ningún caso. En Valencia cuatro hombres se ahorcaron y uno lo intentó. En Zaragoza uno fue encontrado colgado de una soga y otro intentó cortarse el cuello con un cuchillo que tenía. Los dos que no lograron su objetivo fueron castigados con severidad.

Otros decidieron escapar. En Barcelona lo intentaron tres, de ellos uno lo logró. En Valencia, de ocho, ninguno lo consiguió. De ellos uno fue de los que decidieron ahorcarse. En Zaragoza huyeron siete hombres, solo seis de ellos fueron relajados en estatua, y uno fue apresado.

Cuando eran apresados de nuevo, se mantenían las sentencias, además de ser castigados por su intento de evasión.

La tortura

Cuando las declaraciones ante el inquisidor no eran suficientemente claras, se conducía al reo a la cámara de tortura, donde se le instaba a declarar su delito. Primero, al entrar en aquella cámara de los horrores, si insistía en mantenerse callado, se le desnudaba y lo tapaban con unos zaragüelles o paños de la vergüenza, y se le pedía su confesión, y así, paso a paso, hasta que confesase lo hecho o se mantuviese negativo, es decir, sin declarar nada.

Los aparatos más comunes eran la *garrucha*, consistente en atarle las muñecas a la espalda y colgarle por ellas por medio de una polea. Después se le dejaba caer de golpe, para descoyuntar los huesos. Para aplicar *la toca o tortura del agua*, se ataba al reo a un bastidor y se le obligaba a abrir la boca, por medio de un bostezo o punta de hierro, para poder meter un paño hasta la garganta, y así hacerle tragar un número determinado de jarros de agua.

El más común de esos instrumentos era el *potro*, un bastidor sobre el que se ataba al condenado con cuerdas pasadas en torno

[5] AHN – Legajo 560 exp. 5

al cuerpo y las extremidades, que el verdugo iba apretando, dando vueltas en los extremos. Ese mismo potro servía para aplicar la *mancuerda*, consistente en una cuerda que rodeaba los brazos de la víctima, pasándola luego alrededor del cuerpo del verdugo, quien se dejaba caer hacia atrás, apoyando los pies en el potro, haciendo fuerza para estirar la cuerda al máximo.

Menos común era la aplicación del *guante de hierro*, consistente en unas maderas, entre las que se colocaba las manos y que apretaban los dedos hasta destrozarlos.

En esa cámara estaban presentes el inquisidor, un representante del obispo, el escribano, el cirujano, y el verdugo.

Si el reo confesaba, se le llevaba a su celda y a las 24 horas se le interrogaba de nuevo en el tribunal, para confirmar que su confesión era la verdad, y no había hablado para que el tormento acabase. Si el reo sufría alguna sesión más de tortura, no se consideraba una nueva sino la continuación de la interrumpida.

El resultado de sus confesiones era diverso. A hombres que admitieron su "delito" se les condenó incluso a la hoguera, a pesar de que les decían que si confesaban tendrían menor condena. En cambio, a otros que no lo hicieron se les dejó libres, fueron azotados, o se mandó que fuesen a galeras o a ser quemados.

	Barcelona	**Valencia**	**Zaragoza**	**Total**
TORTURADOS	25	48	53	126
Edad máxima	50	60	60	
Edad mínima	17	14	17	

Hay que tener en cuenta que para la Inquisición la sodomía era considerada el peor pecado cometido contra Dios, después del de la herejía, ya que se oponía al mandato divino de "creced y multiplicaos". Se le llamó el pecado innombrable, también pecado nefando, crimen de sodomía, delito de pecado nefando contra natura o pecado contra natura. Así es como aparece en los documentos vistos.

Los inquisidores aplicaron, sobre todo, castigos físicos, pero muchos fueron gravemente advertidos, reprendidos o conminados.

La relajación y la hoguera

De los castigos aplicados el peor era el de ser relajados y morir en la hoguera. La relajación era la entrega de los reos de muerte a las autoridades civiles, que eran quienes llevaban a cabo la ejecución, de ese modo, no se podía decir nunca que el Santo Oficio aplicase la pena de muerte a nadie.

La persona condenada al fuego aparecía en el auto de fe vestida con el sambenito, ropaje adornado con las llamas del fuego al que iría a parar y una *coroça* o caperuza de engrudo. En el caso de los herejes, sería una prenda que pesaría sobre sus familiares durante generaciones, pero en el caso de los sodomitas, cuando moría el reo, desaparecía la infamia.

Entre los que iban a ser quemados estaban también los huidos antes de poder aplicárseles ese castigo. En estos casos, eran quemados en efigie o estatua. Eran monigotes, luciendo los mismos atributos que los condenados a la hoguera vivos, que eran sentados entre los condenados vivos en las gradas del auto de fe. También se llevaban al brasero unas cajas, donde se encontraban los restos mortales de los condenados a la relajación, fallecidos antes de poder quemarlos.

Al ser llevados al brasero, que se instalaba en las afueras de las ciudades, tenían tiempo hasta el momento de encender el fuego para arrepentirse y recibir garrote, que les evitaba ser quemados vivos. Pero seguía habiendo la pena moral, ya que esas personas sabían que no serían enterradas en ningún lugar, pues se esperaba hasta que se convertían en cenizas, que serían aventadas, de lo que se ocupaban los soldados que guardaban el lugar, para evitar que nadie se acercase a recoger el más mínimo resto.

	Barcelona	**Valencia**	**Zaragoza**	**Total**
RELAJADOS	0	34	49	83
Edad máxima	-	64	60	
Edad mínima	-	20	18	

La mayoría de los relajados pertenecían a los más bajos estratos sociales. No aparecen hombres de las clases altas ni tampo-

co con importantes cargos eclesiásticos. Entre esos relajados, en Valencia, había 4 clérigos, a uno de los cuales se le concedió salir sin el hábito de fraile. En Zaragoza, solo fue quemado uno. Según mis informaciones, el último sodomita quemado fue un esclavo en Valencia, en 1628.

A menudo, fuesen o no condenados a la hoguera, a los clérigos se les degradaba públicamente de sus órdenes y se les desposeía de sus atributos, oficios y beneficios, aunque no siempre era así.

La mayor parte de los habitantes de las poblaciones acudían a ver los autos de fe, estaban presentes cerca de las hogueras, y acompañaban por las calles a los condenados a azotes o a los futuros galeotes, mientras eran conducidos a las naves. Temían que si no obraban de este modo, podían ser sospechosos de no estar conformes con lo que decidía el Santo Oficio.

Las galeras

La condena a remar en las naves de Su Majestad era de un mínimo de tres años hasta llegar a las "perpetuas" o "por toda la vida", como aparece en los procesos.

A los condenados desde que subían a la galera se les ataba con una cadena al banco donde debían remar —estaban situados en la cubierta—, que solo se abría para sacar a quien debía ser liberado o retirar al que había muerto. Todo, absolutamente, lo hacían sentados en ese banco.

La vida en esas naves era tan dura, que en un caso ocurrido en Zaragoza, en 1574, un pescador condenado a galeras, estando en ellas dijo que había cometido el pecado nefando con muchas personas y animales. Más tarde confesó que todo era mentira, que lo había dicho para ser llevado a la hoguera porque no soportaba aquella vida[6]. Para su desgrac ia, fue condenado a remar tres años en una galera.

No había nobles que sufrieran esta condena, porque pagaban una multa de hasta 6.000 ducados. Sin embargo, sí ataron al remo a algunos clérigos, sin que aparezca ninguno con un alto cargo.

La dureza de esa vida se agravaba con los castigos a los infrac-

[6] AHN – Libro 988 f. 203v

tores de las normas. Uno de ellos era atar al reo a un palo de la nave y azotarlo, desollándole la espalda. La garrucha aplicada en tierra también se utilizaba en el mar, pero en estos casos se les añadían pesos en los pies. Más duro era el llamado *"estropear a un hombre"*, en el que se le colgaba en los testículos una bolsa que contenía dos balas de cañón.

En el agua uno de los castigos era pasar al condenado por la quilla del barco, o siguiendo el modelo de lo practicado en tierra, se les descuartizaba. Se colocaba al condenado en una chalupa. Se le ataba cada extremidad a una cuerda que llegaba hasta cada una de cuatro galeras. Entonces, se les ordenaba a los galeotes que remasen hasta que el cuerpo del desdichado quedaba desmembrado. Una vez acabado el castigo, se soltaban las cuerdas y las galeras continuaban su camino.

Al igual que hacía el cirujano o médico en tierra, el protomédico de a bordo procuraba que los remeros no muriesen. Este era un puesto muy deseado por los galenos de la época, ya que les servía de mucha práctica de su ciencia y, por lo general, al acabar su estancia en las galeras pasaban a ser los médicos de importantes personajes.

	Barcelona	**Valencia**	**Zaragoza**	**Total**
GALEOTES	30	49	115	194
Edad máxima	50	50	62	
Edad mínima	15	14	14	

Los azotes

Los condenados a ser azotados públicamente, recibían 100 o 200 azotes. Iban montados en un burro, con la espalda desnuda, con un capirote en la cabeza, que llevaban erguida, apoyada en el "*pie de amigo*", un hierro que iba desde la cintura hasta la barbilla, para que en ningún momento pudiesen ocultar el rostro de la vista del vociferante público ante el que desfilaban, y con un cartel colgado del cuello donde constaban su nombre y su delito. Llevaban amarrada al cuello una cuerda con uno o dos nudos. Cada nudo equivalía a 100 azotes.

En un caso en Barcelona se le dieron 300 azotes a un esclavo[7].

Junto a cada azotado iba un secretario, para poder dar fe de que la sentencia se cumplía.

A algunos clérigos sodomitas se les aplicaron los azotes en forma de "*disciplina circular*", consistente en pasar lentamente por un pasillo formado por todos los hombres del convento, desde el abad al más ínfimo, que estaban provistos de palos o látigos, y los descargaban sobre el reo.

Sólo en algunos casos de menores de edad, se aplicaron los azotes en el patio de la Inquisición. Pero son terroríficos los datos.

AZOTES	EDAD	AZOTES	EDAD	AZOTES	EDAD
24	12	36	11	12	10
disciplina	13	24	12	50	11
50	14	24	13	50	13
25	15	25	14		
200	17	30	14		
100	19	50	15		
		12	16		
		50	17		
		100	17		
		100	19		
Barcelona		**Valencia**		**Zaragoza**	
5		**10**		**3**	

Muy a menudo se dieron estas dos condenas juntas. Muchos de los hombres azotados, días después eran trasladados a las naves a cumplir la sentencia a galeras.

	Barcelona	Valencia	Zaragoza	Total
AZOTADOS	27	59	116	202
Edad máxima	44	56	64	
Edad mínima	17	14	13	

[7] AHN – Libro 730 f. 196r

El destierro

Había otro castigo más o menos habitual. Se trataba del destierro. Casi siempre se aplicó en combinación con azotes o galeras. En ocasiones se dice "x años de destierro, de ellos x se pagarían en galeras". Por lo general, se les enviaba fuera de la población donde hubiesen cometido el "delito". En algunas ocasiones, incluso se les prohibió pisar la ciudad de Madrid. Además, se les advertía que si no cumplían el destierro impuesto, podían hacerse merecedores de ir a galeras.

Podría parecer un castigo menor, pero en aquellos tiempos, cuando aparecía un desconocido en alguna población, sus habitantes a menudo desconfiaban y los ignoraban, porque si acogían o ayudaban a un condenado por el Santo Oficio, podrían ser vistos como sospechosos, lo que convertía su vida en miserable.

	Barcelona	**Valencia**	**Zaragoza**	**Total**
DESTERRADOS	26	80	96	202
Edad máxima	66	65	69	
Edad mínima	14	14	11	

Confiscación de bienes

Este fue un castigo que solo se impuso en casos vistos en Valencia. Fueron 14; a 11 de ellos se les condenó a la hoguera.

Otro tipo de sanción económica era pagar las costas del proceso, o una multa.

Las excusas por miedo al castigo

Lo que más llama la atención en gran parte de los casos vistos, es el amplio abanico de excusas, muchas de ellas increíbles, que presentaban los hombres ante el inquisidor, a fin de verse libres de aquellos terribles castigos, de los que todos tenían conocimiento, pues a excepción de la tortura, todos los demás se aplicaban en público.

Entre las más curiosas se encuentran las presentadas por hombres que, a pesar de haber sido encontrados en pleno acto, dijeron

que creían estar yaciendo con una mujer y que, sorprendentemente, vieron que estaban con un hombre, cuando se les apresó.

En los casos en que la sodomía había sido practicada con mujeres, en ocasiones, con la propia esposa, eran ellas quienes acudían a confesar el pecado, sobre todo, diciendo que habían sido forzadas a hacerlo. Aunque no faltaron las que acusaron falsamente a sus maridos, para poder librarse de ellos. En Barcelona, un francés fue acusado por su mujer de haberla sodomizado. Se demostró que era adúltera y le quería mal, por lo que fue absuelto[8].

Tres años más tarde, otro francés fue acusado de sodomizar a una mujer, golpeándola y amenazándola. Fue condenado a salir en el auto de fe, recibir 200 azotes y remar en las galeras durante toda su vida.[9]

Estos hombres, tres en Barcelona, cuatro en Valencia y diecinueve en Zaragoza fueron castigados de muy diversa forma, aunque la mayoría de ellos fueron absueltos.

Una de las excusas menos creíbles presentada era la de que creían estar yaciendo con una mujer, cuando de repente advirtieron que lo estaban haciendo con un hombre, o estaban soñando. De poco les sirvió pues fueron castigados con rigor. Se dieron dos casos en Barcelona, uno en Valencia y seis en Zaragoza. A todos ellos se les envió a galeras, con excepción de uno de los reos de Barcelona y otro de Zaragoza.

A los detenidos por sodomía, a menudo, se les careaba con sus delatores. En ocasiones, eran testigos de sus actos, pero también se presentaron ante el tribunal muchos de los cómplices, que acudían a confesar su falta antes de poder ser acusados por otras personas, tal y como se pedía en el Edicto de fe.

Saber quién les había acusado de actos de sodomía, les daba a los reos la oportunidad de defenderse y si lograban convencer al tribunal de que quien les acusaba le tenía odio, era su enemigo o tenía algo en su contra, el Santo Oficio investigaba la situación y, en muchas ocasiones, les sirvió para quedar libres. Aunque como he visto a lo largo de todo este estudio, no siempre fue así, la mayor parte de ellos quedó libre.

---

[8] AHN – Libro 730 f. 280v

[9] AHN – Libro 730 f. 306r

En Barcelona fueron 10 los acusados que tacharon a los testigos, en Valencia se dieron 33 y en Zaragoza, 14.

En el capítulo de los pretextos algunos declararon que menores, incluso niños de menos de 10 años, les habían incitado o solicitado para que los sodomizasen. Otros arguyeron haber sido tentados por el demonio, o que el mucho vino bebido les hizo perder el control de la situación y cometieron ese pecado, sin tener conciencia de ello.

A los presos que enfermaban se les enviaba al hospital, donde permanecían hasta curarse, pero al regresar a la prisión todo seguía igual. Algunos murieron de enfermedad entre rejas. Otros pocos intentaron hacerse los locos, pero no les sirvió, ya que fueron llevados a algún hospital y al salir de él, se les siguió el proceso.

Entre los acusados de mantener relaciones sexuales con otros varones, en el tribunal de Valencia se vieron cinco casos de hombres casados que no dudaron en hacerlo, y tuvieron actos sodomíticos con otros hombres, y uno ocurrió en Zaragoza.

Entre los homosexuales en la historia, encontramos, entre otros, a Sócrates, Sila, Enrique II, Ricardo Corazón de León u Oscar Wilde, que estuvieron casados con mujeres y tuvieron hijos.

Los tres tribunales sumaron 11 hombres que además cometieron bestialidad, sobre todo con mulas. Un caso fue en Barcelona, donde el reo fue absuelto. En Valencia hubo tres, uno de ellos fue relajado y los otros dos, desterrados y obligados a pagar las costas del proceso. En Zaragoza fueron 10; nueve fueron enviados a galeras, además de sufrir otros castigos y uno fue despachado.

Cuando el Santo Oficio dictaba sentencia de que la causa quedaba suspendida, no quería decir que la persona quedase libre, sino que suponía que en cualquier momento el proceso podía ser reabierto. Entre los casos vistos, no he encontrado ninguno en que se volviese sobre un proceso.

Los hombres acusados o que cometieron sodomía, vistos en este estudio, pertenecían a diferentes categorías sociales, pero nunca nobles ni clérigos importantes. Según los Usatges y Fue-

ros, los nobles no podían ser azotados en público o ser llevados a galeras, pero este punto no se respetó siempre.

Se dieron casos entre amos y subordinados, maestros y alumnos, en conventos, parroquias y ermitas, pero en muchas ocasiones fueron entre hombres que no se conocían con anterioridad.

La Inquisición fue abolida en España en 1834, durante la regencia de la reina María Cristina.

Bibliografía

LEGAJOS Y LIBROS DEL ARCHIVO HISTÓRICO NACIONAL
Libro: 326
Legajo: 502

Tribunal de Barcelona:
Libros: 730, 731, 733, 734, 735
Legajos: 1593

Tribunal de Valencia:
Libros: 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944
Legajos: 550, 556, 559, 560, 561, 84, 1786, 5321

Tribunal de Zaragoza:
Libros: 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998

Alemán, Mateo - «*Guzmán de Alfarache*» - Editorial Plantea - Barcelona, 1983

Amelang, James S. - «*Distribució social i formes de vida. La societat barcelonina als segles XVI-XVII*» - Enciclopèdia Catalana: Història de Barcelona. Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII) – Volumen 4 - Barcelona, 1992

Angulo Iñiguez, Diego: «*Francisco Rizi. Cuadros de tema profano*» - «Archivo Español de Arte». Nºs 173-176 - Tomo XLIV - CSIC - Madrid, 1971

Bada, Joan i García Cárcel, Rafael - «*La xarxa eclesiástica i inquisitorial* » - Enciclopèdia Catalana: Història política, societat i cultura dels Països Catalans» - Volumen IV - Barcelona, 1997

Bennassar, Bartolomé - «*L'Inquisition Espagnole*» - Hachette Littérature - Paris, 1979

Bennassar Bartolomé - «*L'homme espagnol, attitudes et mentalités du XVIe au XIXe siècle. Le temps & les hommes*» - Hachette - Paris, 1975

Bennassar, Bartolomé - «Histoire des espagnols s. vi-xvii» - Traducido por B. Hervás: «Historia de los españoles. Siglos vi-xvii» - Editorial Crítica - Barcelona, 1989

Boswell, John - «*Christianity, social Tolerance and Homosexuality*» -Traducido por M.A. Galmarini: «Cristianismo, tolerancia social y homosexualidad» - Muchnik Editores S.A. - Barcelona, 1992

Boswell, John - «*Same-sex unions in premodern Europe*» - Traducido por M.A. Galmarini: «Las bodas de la semejanza» - Muchnik Editores S.A. - Barcelona, 1996

«*Billarum Diplomatum et Privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontifi cum*» - Auspicante E.A.R.D.S.R.E. Cardenali Francisco Gande - Volumen VII - Augistae Taurinorum - Seb. Franco et Henrico Dalmazzo Editoribus - Torino, 1861

Bullough V.L. - «*Sexual Variance in society and history*» - John Wiley & Sons Inc. - USA, 1976

Caro Baroja, Julio - «*Las brujas y su mundo*» - El libro de bolsillo - Alianza Editorial - Madrid, 1966

Carrasco, Rafael - «*Inquisición y represión sexual en Valencia*» - Laertes S.A. de Ediciones - Barcelona, 1986

Casares, Julio - «*Diccionario ideológico de la Lengua Española*» - Ed. Gustavo Gili S.A. - Barcelona, 1982

«*Código de Derecho Canónico*» - Tomo II - Dres. A. Cance y M. Arquer - Editorial Arrestedúrgica Española, S.A. - Barcelona, 1934

«*Constitucions i altres drets de Catalunya*» - Capítol de cort LXXXII De las Corts per la S.C. y R. Majestat del Rey Don Philip IV Nostre Senyor, celebradas en la ciutat de Barcelona, any MDCCII - Vol. I - Barcelona, 1704

Corbella Roig, Joan Dr. - «*Vivir sin miedo*» - Ediciones Folio, S.A. - Barcelona, 1993

Dantí, Jaume - «*Els treballs i els dies: La población: creixement i oscil·lacions*» - Enciclopèdia Catalana: «Història política, societat i cultura dels Països Catalans» - Volumen IV- Barcelona, 1995

de Artiñano, Gervasio - «*La vida de la galera*» - Compilado en «Conferencias sobre Lepanto II 1547-1947» - Museo Naval - Madrid, 1948

Deleito y Piñuela, José - «*La mala vida en la España de Phillip IV*» - Espasa-Calpe, S.A. - Madrid, 1951

Delumeau, Jean - «*Le péché et la peur - La culpabilisation en Occident XIIIe-XVIIIe siècles*» - Librairie Artème Fayard - Paris, 1983

«*Decretales de Gregorio IX*» - Versión medieval española – Publicado por J.M. Mans Puigarnau - Volumen II - Barcelona, 1942

«*Dictinonnaire de Droit Canonique*» - Tomo VII - Librairie Letouzey et Ané - Paris, 1965

«*Dietari de Jeroni Pujades*» - Fundación Salvador Casajuana - Gráfi cas Marina - Barcelona, 1975

del Olmo, José - «*Relación del Auto General de Fee que se celebró en Madrid, en presencia de sus Mdes. El día 30 de Junio de 1680 dedicado al Rey N.S. Carlos Segdo...*» - Madrid, 1680

Díez Borque, José María - «*La sociedad española y los viajeros del siglo XVII*» - SGEL - Madrid, 1975

Domínguez Ortiz, Antonio - «*El antiguo Régimen: Los Reyes Católicos y los Austrias*» - Alianza Universitaria, Edit. Alfaguara - Madrid, 1973

Domínguez Ortiz, Antonio - «*La sociedad española en el siglo XVII*». Compilado en Historia de España Menéndez Pidal - Tomo XXIII - Espasa-Calpe, S.A. - Madrid, 1990

Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana - Espasa-Calpe, S.A. - Bilbao, 1925

Fernández Álvarez, Manuel - «*La estructura social*» - Historia de España Menéndez Pidal - Tomo XIX - Espasa-Calpe, S.A. - Madrid, 1989

Fernández Vargas, Valentina - «*La población española en el siglo XVII*» - Historia de España Menéndez Pial - Tomo XXIII - Espasa-Calpe, S.A. - Madrid, 1990

Foucault, Michael - «*Vigilar y castigar*», *Nacimiento de la prisión* - Siglo XXI Editores, S.A. - Madrid. 1994

Foucault, Michael - «*L'usage des plaisirs*» - Histoire de la sexuaArrestedé, 2, NRF, Bibliothèque des histoires - Editions Gallimard - aris, 1984

«*Fuero Juzgo o Libro de los Jueces*» - Los códigos españoles concordados y anotados - Tomo I - Imprenta La Publicidad - Madrid, 1847

García Cárcel, Ricardo - «*Herejía y sociedad en el siglo SVI - La Inquisición en Valencia 1530-1609*» - Ediciones Península - Barcelona, 1979

Giralt, E y Nadal, E - «*La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son dévelopement*» - Paris, 1960

Hefele Leclerc, Charles-Joseph - «*Histoire des Conciles, d'après les documents originaux*» - Vols. I a VIII - Letouzey et Ané - París, 1913

Henningsen, Gustav - «*El abogado de las brujas - Brujería vasca e Inquisición española*» - Alianza Editorial - Madrid, 1983

Hernández Ros, Rafael - «*La pena de galeras*» - Compilado en «Conferencias sobre Lepanto II 1547-1947» - Museo Naval - Madrid, 1948

«*Instrucciones privadas de Phillip II a don Juan de Austria*» - CODOIN, Inst. Zurita - CSIC - Madrid (inédito)

Jiménez Monteserin, Miguel - «*Introducción a la Inquisición española*» - Editorial Nacional - Madrid, 1981

Kamen, H. - «*The spanish Inquisition*» - Tradución de E. de Obregón «La Inquisición española» - Alianza Editorial - Madrid, 1973

Kneissler, M. - «*El imperio de los sentidos*» - «Muy especial» nª 13 - Primavera - Madrid, 1993

Lapeyre, Henri - «*Economía y sociedad en los países de la Corona de Aragón durante el siglo XVI*» - Compilado en «III La Corona de Aragón en el siglo xvi - Volumen I - Valencia, 1873

«*Las siete Partidas del rey don Alfonso el Sabio*» - Tomos I y III - Imprenta Real - Madrid, 1807

Lea, Henry-Charles - «*History of Spanish Inquisition*» - Traducido por A. Alcalá y J. Tobio «Historia de la Inquisición española» - Volumen II - Fundación Universitaria Española - Madrid, 1983

Marañón, Gregorio - «*La vida en las galeras en el tiempo de Phillip II*» - Compilado en «Vida e Historia» - Colección Austral - Nº 185 - Espasa-Calpe, S.A. - Madrid, 1958

Marañón, Gregorio - «*Don Juan. Ensayos sobre el origen de su leyenda*» - Espasa-Calpe, S.A. - Madrid, 1960

Messeguer Fernández, Juan - «*El periodo fundacional (1478-1517)*» - Compilado en «Historia de la Inquisición en España y América» - Biblioteca de Autores Cristianos - Centro de Estudios Inquisitoriales - Madrid, 1984

Monter, William - «*Frontiers of Heresy - The spanish inquisition from de Basque Lands to Sicily*» - Traducido por F. Alcántara «La otra Inquisición» - Editorial Crítica Drakontos - Barcelona, 1992

Monter, William - «*Els immigrants francesos i la Inquisicó de Barcelona, 1550-1650*» - L'Avenç nª 120 - Barcelona, 1988

Nolasco Vives y Cebriá, Pedro Dr. - «*Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña*» - Tomo III - Librería de Emilio Font - Madrid y Librería del Plus Ultra -Barcelona, 1862

«*Novísima Recopilación*» - Leyes españolas publicadas bajo la dirección de un abogado del Ilustre Colegio de Madrid - Tomo V - Madrid, 1867

Pérez Mallaina, Pablo Emilio - «*Los hombres del océano: Vida cotidiana de los tripulantes de las flotas de Indias siglo XVI*» - Servicio de Publicaciones de la Diputación de Sevilla - Sociedad Estatal para la Exposición Universal de Sevilla 92 S.A. - Sevilla, 1992

Platón - «*El banquete*» - J. Beltrán - R. Ojeda - Edit. Didáctica y traducción - Alhambra Longman S.A. - Madrid, 1986

«*Reales Ordenanzas y Pragmáticas (1527-1567*» - Sever-Cuesta - Valladolid, 1987

Rodríguez de Coro, F. y otros - «*Los Inquisidores*» - Fundación Sancho el Sabio - Vitoria, 1993

Rosselló Vaquer, Ramón y Bover Pujol, Jaume - «*El sexe a Mallorca - Notes històriques*» - Miquel Font Editor - Mallorca, 1992

Sales, Neus - «*Guerra i pau a la Catalunya del segle XVI*» - Compilado en Història de Catalunya: Els segles de la decadencia (segles XVIXVIII) - Volumen IV - Edicions 62 - Barcelona, 1994

Savall Dronda, P. y Penen Devesa, S. - «*Fueros, Observancias y Actas de Corte del Reino de Aragón*» - Edición facsimilar realizada en el IV Centenario de la ejecución de D. juan Lanuza, justicia de Aragón en 1591 - Tomo i - Zaragoza, 1991

Tomás y Valiente, Francisco - «*El derecho penal en la monarquía absoluta (siglos XVI-XVII-XVIII)*» - Editorial Tecnos - Madrid, 1969

Tomás y Valiente, Francisco - «*El crimen y pecado contra natura*» - Compilado en Sexo barroco y otras transgresiones» - Alianza Editorial - Madrid, 1990

Tomás y Valiente, Francisco - «*La tortura en España*» - Editorial Ariel S.A. - Barcelona, 1004

El bandolerisme de la Corona d'Aragó: una mirada per la seva historiografia*

Àngel Casals Martínez
Catedràtic d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona

*Aquest treball s'emmarca en el Projecte de Recerca del Ministeri d'Economia i Competitivitat Els conflictes socials com a resistència al poder en la perifèria de l'estat modern. Segles XVI-XVII (HAR2013-44687-P) i en el Grup d'Estudis d'Història del Mediterrani Occidental (GEHMO) de la Universitat de Barcelona, reconegut com a grup de recerca consolida per la Generalitat de Catalunya (referència 2014SGR173).

Introducció

Plantejar una panoràmica sobre el bandolerisme de la Corona d'Aragó a l'època moderna és francament difícil. Es parteix d'un seguit de prèvies historiogràficament complicades. La primera és el mateix marc de la Corona d'Aragó, ja que si prenem el seu sentit històric es presenta complicat fer una visió que no resulti una simple juxtaposició de casos si s'inclou Sicília i Sardenya en l'anàlisi i més encara si hi posem Nàpols. En són prova d'aquesta limitació que el marc mediterrani de la Corona d'Aragó s'ha fet servir només per a seguir les peripècies d'algun bandoler que va passant de regne a regne o dels vincles clientelars, encara insuficientment investigats. Però, en general, el món ibèric i l'italià han estat vistos com a realitats diferents que no estaven lligades pel marc de la Corona d'Aragó, sinó per l'àmbit més ampli del bandolerisme mediterrani que Braudel havia qualificat de "ubicu".

En segon lloc perquè "bandolerisme" és una etiqueta que aplega realitats diverses que tenen elements comuns, però també prou elements de diferència com per a que Francesco Manconi proposés en el seu dia parlar de "bandolerismes" per considerar que el plural s'ajusta més a la realitat.[1] Com veurem, la paraula és com un paraigua on s'inclouen les lluites de faccions nobiliàries i socials i, en altres casos, també la delinqüència comuna, tot i que cada cop anem avançant més en una limitació de la definició al marc dels bàndols clientelars o territorials.

La Corona d'Aragó —no caldria recordar-ho— no tenia unitat política interna, així que dins de cada regne hi havia un seguit d'elements prou diversos per prendre'ls en consideració en fer qualsevol anàlisi. El més cridaner és, sens dubte, el marc legal que tot i l'existència d'elements comuns presentava prou diferències que s'accentuaran durant el període de la Monarquia dels Àustria, ja que l'intent dels virreis d'augmentar la presència en el territori del poder reial, tot i ser un objectiu únic en el conjunt dels regnes, s'aplicarà en funció de la correlació de forces de cada territori en-

[1] *Banditismi Mediterranei*, ed. Francesco Manconi (Roma: Carocci editore, 2003).

tre corona i estaments i de la capacitat de resistència de les institucions regnícoles a la voluntat reial.

S'ha anat produint, a més, un canvi important en el marc teòric sobre el bandolerisme. S'han introduït nous nivells d'anàlisi basats en qüestions com l'estudi de la violència, l'existència de la consuetud (el *common law* anglès), el conflicte entre les comunitats i el creixent poder de l'estat. Per una banda, això ens ha dotat d'un utillatge teòric que permet fer conclusions més globals, però a canvi també ens obliga a estudis de cas molt "micro" perquè és allà on es produeixen els esdeveniments que hem d'estudiar.

Per a la nostra tradició historiogràfica basada en l'estudi de les fonts institucionals i polítiques, les noves formes d'estudi han suposat un tall brusc. Cal assenyalar que aquesta anàlisi de "microhistòria" vol dir haver de recórrer a fonts d'àmbit local i senyorial i deixar en un segon terme les fonts més tradicionals provinents de l'administració reial o virregnal i, per tant, accentuant les diferències molt més evidents en els àmbits locals.

Tots aquests reptes obliguen al fet que la visió d'aquestes pàgines es limiti als territoris ibèrics de la Corona catalanoaragonesa: els regnes d'Aragó, València i Mallorca i el Principat de Catalunya. I cal assumir també el repte de tenir present que la trajectòria historiogràfica de cada territori és ben diversa. A Catalunya el bandolerisme en els segles XVI i XVII va crear un corrent literari,[2] nascut en la literatura castellana, i va sobreviure en la memòria popular del segle XVIII[3] fins a esdevenir un dels elements triats pel romanticisme per reivindicar la identitat nacional catalana. A Aragó, per contra, caldrà esperar al segle XX per recuperar el record en els estudis sobre la figura de Lupercio

---

[2] Recordem dos exemples sobre el particular: l'obra de Lope de Vega sobre Antoni Roca, escrita el 1598 (Félix Lope de Vega, *Antonio Roca*, ed. Donald McGrady (Newark: Juan de la Cuesta-Hispanic Monografics, 2009) i l'obra de Vélez de Guevara, Rojas de Zorrilla i Antonio de Coello "El catalán Serrallonga y los bandos de Barcelona" publicada el 1635. Conjuntament amb el conegut episodi del Quixot quan el cavaller manxec es troba amb Rocaguinarda, aquestes tres obres dibuixen la figura del bandoler-cavaller castigat pel seu destí.

[3] Montserrat Garrich, *Serrallonga, Déu vos guard : història, cultura i tradició del bandoler Joan Sala, àlies Serrallonga: el ball parlat de Perafita (Lluçanès, s. XVIII)* (Prats de Lluçanès: Centre d'Estudis del Lluçanès, 2004).

Latrás. Al País Valencià serà Joan Reglà el que, en els anys 60 del segle XX, iniciarà la vigorosa línia d'estudis sobre el tema i a Mallorca, serà una dècada més tard quan els estudis de Joan Barceló iniciaran els estudis sistemàtics sobre el bandolerisme mallorquí.

Ens proposem oferir una visió doble, per dir-ho així. Farem primer un recorregut territorialitzat per exposar l'evolució cronològica de la historiografia i el context on han aparegut els diversos autors i hipòtesis. Després plantejarem els punts d'interès fonamental que, al nostre parer, les recerques fetes fins avui han plantejat.

No pretenem oferir un llistat exhaustiu de títols. Hem triat els més significatius dels historiadors cabdals per facilitar així el seguiment d'allò realment important: les propostes, idees i reflexions que han construït un dels objectes historiogràfics més característics de la Corona d'Aragó en el seu conjunt.

Catalunya: del Romanticisme a la microhistòria i els estudis d'infrajustícia

Com ja hem comentat, a Catalunya —amb tocs més o menys romàntics— és un objecte d'estudi en la historiografia des del segle XIX. En 1840 Joan Cortada va trobar entre diversos lligalls condemnats al foc, el procés de Serrallonga, que publicà extractat el 1868[4] i ben possiblement seria del coneixement del procés abans de la seva publicació que Víctor Balaguer trauria la matèria primera per la seva versió del personatge.[5]

Si ens referim al segle XX i la proposta més clarament historiogràfica el punt de partida ha de ser Fernand Braudel i la seva teorització sobre el bandolerisme mediterrani. El model que proposava semblava adaptar-se molt bé al bandolerisme català.

---

[4] Juan Cortada, *Proceso instruido contra Juan Sala y Serrallonga, lladre de pas, (salteador de caminos)* (Barcelona: Imprenta a cargo de A. Sierra, 1868).

[5] Víctor Balaguer, *Don Juan de Serrallonga* (Barcelona: Librería de Salvador Manero, 1858). La novel·la de Balaguer va recuperar un mite que estava present en el segle XVIII a través de balls parlats i el convertí en objecte de múltiples publicacions fins al dia d'avui. Julián de Chía, *Bandos y bandoleros en Gerona: apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII* (Gerona: Impr. y Libreía de Paciano Torres, 1888). Aquesta segona obra és el primer estudi seriós i ampli sobre la qüestió.

Resumint i simplificant, Braudel el convertia en un fenomen de perifèria: perifèria econòmicosocial en la que estava la noblesa empobrida i les zones muntanyoses incapaces de proveir materialment els seus habitants; perifèria política de la qual formaven part la noblesa —altre cop— petita i mitjana a les que s'havien tancat les portes de l'ascens polític i social i els territoris perifèrics, allunyats dels centres de poder tant geogràficament com política que feia més dèbil la presència del poder central. Si afegim la presència de la frontera en l'equació, qui pot dubtar que això era el que es trobava a Catalunya, Aragó i, en menor grau, el País Valencià o els territoris italians?

Joan Reglà va veure clara la validesa del model. Partint de Braudel —i pel cas català també de Vicens— va ser el primer a intentar una explicació global del bandolerisme i, per tant, es convertí en el gran referent dels estudiosos posteriors tant a Catalunya com a València, encara que no a Aragó.[6] Despullà el bandolerisme de la seva càrrega romàntica i va proposar un marc teòric que feia compatible l'anàlisi braudeliana —l'única que existia aleshores en l'àmbit europeu— amb la interpretació de Vicens Vives sobre la dualitat mar-muntanya que apareixia en el seu *Notícia de Catalunya*. Com veurem més endavant, la seva influència resultà també crucial en el cas valencià.

Aquest és un dels motius pels quals va esdevenir la veritable ruptura amb la historiografia romàntica.[7] Va fer la primera proposta amb vocació científica del bandolerisme català. Usant sobre tot fonts polítiques i, en menor grau, judicials va arribar a un seguit de conclusions: una cronologia limitada als segles XVI i XVII, la densitat de la població a la muntanya, l'espai fronterer... En suma, un bandolerisme popular i, secundàriament uns bàndols aristocràtics. A més, afegia el factor hugonot en l'ampliació de les quadrilles d'un bandolerisme que visqué la seva època daurada durant les primeres dècades del XVII.[8]

---

[6] Les obres de Reglà sobre el tema, amb diverses reedicions: Juan Reglá, *El Bandolerisme català* (Barcelona: Aymà, 1962), Juan Reglá, *Joan Serrallonga: vida i mite del famós bandoler* (Barcelona: Aedos, 1961).

[7] Un estat de la qüestió amb clares arrels en Reglá: Belenguer, E. "Bandolers, bandositats i poder reial a Catalunya entre els segles XVI i XVII" *Catalan Historical Review*, 8 (2015), p. 149-160.

[8] Per un context general sobre Joan Reglà i la seva obra: Ernest Belen-

No voldria, en aquestes concentrades ratlles sobre l'estat de la qüestió, deixar d'esmentar la importància de Martí de Riquer, que en els seus estudis sobre les lletres de batalla i els deseiximents a més dels que va fer sobre la seva pròpia família ens ha proporcionat elements molt clarificadors sobre la continuïtat dels bàndols medievals en el món modern —una evidència massa vegades ignorada— tot i les diferències que es manifesten.[9] Sorprèn una mica que els seus estudis, basats en la reconstrucció de xarxes familiars molt ben documentades i en l'estudi de l'expressió cultural de la lluita de bàndols a partir de les lletres de deseiximent no sigui més valorada per la historiografia especialitzada posterior.

Va ser Xavier Torres l'historiador encarregat d'augmentar la complexitat de l'anàlisi i de trencar amb l'herència de Reglà. D'una banda, ens va alliberar de bona part de la càrrega teòrica braudelina, però va mantenir el ventall cronològic d'allò que des de Reglà va ser considerat "bandolerisme del Barroc". Va desmitificar algunes de les restes que podien quedar de la lectura romàntica del tema negant als bandolers qualsevol rerefons polític i resistencialista davant la monarquia. En els seus estudis va demostrar que més que fills de la misèria i la muntanya, com deia Braudel, eren fills del feudalisme i les xarxes socials medievals progressivament deformades com ens explicava en parlar del "feudalisme bastard",[10] amb la qual cosa també negava la idea del bandolerisme social, hipòtesi de Hobsbawn que havia fet forat en la historiografia europea sobre la qüestió des de l'aparició del seu llibre. I va ser

---

GUER, «La bonhomia històrica de Joan Reglà», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, Núm. XXII (2011), 299-324.

[9] Martín DE RIQUER, «Luchas entre Agullanas y Sarrieras en el siglo XVI», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 30 (1964), 7-17. També *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, ed. Martí de Riquer (Barcelona: Barcino, 1963) i Martí DE RIQUER, *Quinze generacions d'una família catalana* (Barcelona: Planeta, 1979).

[10] Per no fer una llista exhaustiva de la seva prolífica producció, es fa la referència dels dos llibres que recollien la seva tesi doctoral: Xavier TORRES I SANS, *Els Bandolers: S. XVI-XVII* (Vic: EUMO, 1991), Xavier TORRES I SANS, *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna, 1590-1640* (Barcelona: Quaderns Crema, 1993). Sobre el feudalisme bastard: Xavier TORRES I SANS, «Les bandositats de "nyerros" i "cadells": bandolerisme català o "feudalisme bastard"?», *Pedralbes: Revista d'historia moderna*, 18 (1) (1998), 227-42.

dels primers —si no el primer— a introduir els conceptes de la infrajustícia i del bàndol com a part de la realitat de la seva època. Línia que després altres autors han anat aprofundint i explicant.

En una altra via, tot i que no totalment contradictòria amb la de Xavier Torres, se situava Núria Sales. En el seu estudi sobre la família Banyuls, senyors de Nyer, refutava una bona part de l'estructura de Reglà: els Banyuls no eren una família noble empobrida, ni tenien tampoc cap vincle amb els hugonots de França.[11] Apuntava cap a la mateixa lògica feudal del funcionament de les famílies nobiliàries i la seva situació de frontera com a elements que eren més útils per entendre el seu vincle amb el bandolerisme. En un altre dels seus treballs, posava en qüestió la noció de "bandolerisme català del Barroc" defensant la continuïtat de les guerres de bàndols des de l'Edat Mitjana fins al segle XVII i negant, a més de l'excepcionalitat cronològica també la territorial en presentar diversos exemples de bandolerisme a Occitània i Suïssa.[12]

En el 2005, Agustí Alcoberro proposava una nova hipòtesi per explicar les causes del bandolerisme.[13] Prenent com a referència els tres autors esmentats —Reglà, Sales i Torres—, descrivia un marc teòric marcat per l'aparició de l'estat modern i el canvi econòmic de 1550-1640 plantejat per Garcia Espuche.[14] El marc cronològic quedava ben lligat: prenent la data de 1539 com a referència d'inici plantejada per Reglà —originada en les primeres instruccions conegudes aleshores sobre persecució de bandolers— i acabat en la dècada de 1630 —la caiguda de Serrallonga—, quan culminà el canvi estructural de l'economia catalana. Els protagonistes del bandolerisme, doncs, serien els perdedors d'aquest doble procés de canvi polític i econòmic: la petita noblesa que quedà allunyada

---

11 Núria Sales, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)* (Barcelona: Empúries, 1984).

12 Núria Sales, *De Tuïr a Catarroja: estudis sobre institucions catalanes i de la corona d'Aragó (segles XV-XVII)* (Catarroja: Editorial Afers, 2002), p. 167-182.

13 Agustí Alcoberro i Pericay, «Presentació: El bandolerisme a les Terres de l'Ebre (Segles XVI-XVIII)», *Recerca*, 9 (2005), 9-17.

14 Albert Garcia i Espuche, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640* (Madrid: Alianza Editorial, 1998).

dels avantatges que podia oferir —en forma de càrrecs o d'ingressos— el nou marc estatal i els sectors més tradicionals de la pagesia, perjudicats econòmicament per les noves formes de la indústria rural i la pressió dels mercats sobre la producció agrària.

En els darrers anys, els treballs presentats en les Jornades sobre Violència, Bàndol i Territori, ens han permès treure a la llum a joves i prometedors investigadors. Lluís Obiols, mitjançant una exhaustiva recerca local ens ha explicat els mecanismes de funcionament dels cadells a la Cerdanya[15] i els seus conflictes amb el bisbat i ha estudiat el marc geogràfic del bandolerisme ceretà. Elisenda Collelldemont ha reconstruït les xarxes de bàndols de Vic en el segle XV, que li ha permès fer un treball notable sobre la família Altarriba, enemiga dels jurats de Vic, aliada dels Trastàmara i trasplantada a la Cerdanya per Ferran II.

La historiografia aragonesa: entre la lectura social i la política

Aragó presenta una paradoxa historiogràfica en comparació amb els altres regnes. Hi ha una important informació sobre els bàndols de l'Aragó medieval, cosa que fa que, en contrast, l'època moderna estigui molt menys estudiada.

El paper dels bàndols aragonesos ha estat estudiat en alguns moments culminants de la història aragonesa, com el període de l'interregne de 1410 a 1412 que portà al Compromís de Casp. La lluita entre els Luna i els Urrea ha estat assenyalada com una de les causes del decantament aragonès per Ferran d'Antequera i la derrota de Jaume d'Urgell.[16]

---

[15] Lluís Obiols Perearnau, *Lo niu dels bandolers de Catalunya: els setges del castell d'Arsèguel, 1588-1592* (La Seu d'Urgel: Salòria, 2012).

[16] El treball més clàssic: Esteban Sarasa Sánchez, *Sociedad y conflictos sociales en Aragón, siglos XIII-XV: (estructuras de poder y conflictos de clase)* (Madrid: Siglo Veintiuno, 1981). També Maria Jesús Torreblanca Gaspar, *Violencia urbana y sus manifestaciones en Aragón en la Baja Edad Media. Luchas de bandos y régimen municipal en la ciudades aragonesas. (1250-1450).* Universitat de Saragossa, 1993. Tesi doctoral inèdita. Amb motiu del centenari del Compromís de Casp va haver una florida de publicacions i pel paper dels bàndols es pot revisar: Josep-David Garrido i Valls, *Ferran I el d'Antequera, un rei de conveniència* (València: Tres i Quatre, 2011), p. 169-202.

Pel que fa a l'època moderna, amb l'excepció com a precursor d'Amando Melón, que en el 1917 publicà la seva tesi doctoral sobre Lupercio Latrás[17], pràcticament hem d'anar fins als anys setanta per trobar un estudi sistemàtic del bandolerisme aragonès de l'època moderna. El principal problema ha estat la falta de documentació per poder investigar, ja que no s'ha conservat pràcticament res dels fons virregnals, de l'Audiència o el de Justícia. El 1976 Colás Latorre i Salas Ausens van publicar un article inspirat en bona part en les idees de Sebastià Garcia Martínez en el País Valencià. Tenia però, com a especificitat, una major identificació amb la historiografia marxista i, especialment, amb l'obra de Hobsbawn. En aquest i altres articles posteriors, els dos autors —junts o per separat— han insistit en la característica de "protesta social" del bandolerisme.[18] Aquests treballs, a més, no contemplaven el vincle de continuïtat entre els bàndols medievals i el bandolerisme modern.

Tres referents han estat els fonamentals per l'estudi del bandolerisme aragonès: la figura de Lupercio Latrás, la Guerra de Ribagorça i el marc legal en relació a l'ordre públic. En el cas de Latrás, a banda de l'estudi ja esmentat, no hi ha més treballs específics, tot i que apareix en altres treballs sobre l'Aragó de la segona meitat del XVI com a exemple de gran cap bandoler i ha esdevingut un personatge amb més presència literària que històrica.

La Guerra del comtat de Ribagorça que es va donar entre 1554 i 1591 va mobilitzar els bandolers —el propi Latrás— no tan sols del regne d'Aragó, també molts de catalans[19] —com els Cadell o el Minyó de Montellà— van participar en les diverses fases d'un conflicte que tenia un rerefons d'enfrontament entre la monarquia i el comte de Ribagorça i de conflicte social entre els vassalls

---

[17] Amando Melón, *Lupercio Latrás y la guerra de moriscos y montañeses en Aragon a fines del siglo XVI* (Zaragoza: Tipografía del Heraldo de Aragón, 1917).

[18] Gregorio Colás Latorre i José Antonio Salas Ausens, *Aragón en el siglo XVI: Alteraciones sociales y conflictos políticos* (Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 1982). Salas Ausens, J. A. "Bandolerismo en Aragón en el siglo XVI", A: *Historia de Aragón*, Saragossa: IFC, 1989. Vol. II, p. 408.

[19] Xavier Torres i Sans, «Alteracions aragoneses i bandolerisme català. Nyerros i cadells a les terres de Ponent (1579-99)», *Recerques: Història, economia i cultura,* 22 (1989*),* 137-154.

del comtat i el seu senyor feudal. Possiblement, la virulència del conflicte i la seva violència han eclipsat les manifestacions de la violència en altres llocs del regne.

S'ha integrat també l'estudi del bandolerisme en les anomenades "Alteraciones de Aragón" de 1591. Més enllà de l'estudi dels fets concrets que van dur a la invasió del regne per l'exèrcit de Felip II, l'execució del "Justicia Mayor" Juan de Lanuza el 20 de desembre de 1591, l'anàlisi del conjunt aplega qüestions més de fons. El manteniment d'un règim feudal molt dur fruit de la sentència de Celada de 1497 va crear una situació de malestar pagès ben constant al llarg del segle; la pugna pel control de l'ordre públic i el fracàs relatiu dels virreis en assegurar els camins i el control de la frontera es van ajuntar als conflictes constitucionals constants entre el regne i la Corona.[20] La inestabilitat que plantejava tot aquest conjunt no només va dur a un alçament polític, també va afavorir la delinqüència violenta.[21] D'aquesta situació es va fer una lectura del bandolerisme com a una expressió del "foralisme" antiabsolutista per part dels mateixos autors que el plantejaven, alhora, com un conflicte social.[22]

Una via alternativa la van oferir en els anys 80 del segle XX els estudis de Pilar Sánchez López. Partint dels estudis sobre la Inquisició, mitjançant la seva documentació va cercar la identificació individual dels bandolers estudiats i els seus vincles amb el Sant Ofici. En la majoria de tots els altres casos, i com passa amb Sánchez López, els historiadors aragonesos han tractat aquesta qüestió com a part de les relacions polítiques amb la monarquia o bé com a símptoma dels enfrontaments polítics i socials en el marc feudal aragonès.[23]

---

[20] Jaime Contreras, «Bandolerismo y fueros: El Pirineo a finales del siglo XVI», en *El bandolero y su imagen en el Siglo de Oro*, ed. Martínez Comeche Juan Antonio (Madrid: Casa de Velázquez, 1989), p. 55-78.

[21] Jesús Gascón Pérez, *Aragón en la monarquia de Felipe II* (Zaragoza: Rolde, 2007), Vol. II, p. 129-149. Els treballs d'aquest historiador aragonès són hores d'ara les millors aproximacions a l'Aragó de Felip II.

[22] Gregorio Colás Latorre i José Antonio Salas Ausens, «Delincuencia y represión en el Reino de Aragón durante el siglo XVI.», *Estudios*, 76 (1976), 97-142.

[23] Remeto a l'estat de la qüestió que va fer Jesús Gascón Pérez, «Aragó, terra de bandolers?», en *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, ed. Angel Casals

Per desgràcia, la falta de documentació planteja moltes dificultats per poder detectar el bandolerisme en el segle XVII. Però tampoc es podria descartar que, com va plantejar Xavier Gil la noblesa aragonesa després de la derrota de 1591 canviés cap a una postura de col·laboració amb la Monarquia[24] que exclogués la disminució de les guerres de bàndols i, per tant, el suport als bandolers i que l'impacte de la Guerra dels Segadors a Aragó tingués efectes similars als de Catalunya pel que fa a la desaparició del bandolerisme.

La puixança de la historiografia valenciana

Ben possiblement, en els darrers anys ha estat el País Valencià d'on provenen alguns dels treballs més renovadors pel que fa al nostre tema d'estudi.

Sense la presència de Reglà a València com a catedràtic en la seva universitat, possiblement no hagués aparegut l'interès de Sebastià Garcia Martínez per aquesta qüestió en els anys setanta. Les seves propostes encara fan les parets mestres de la interpretació del bandolerisme valencià. Distingia entre els bàndols aristocràtics que eren conseqüència de les faccions nobiliàries; el popular que era una expressió de la desigualtat social i els bàndols fruit de les lluites de poder en els diversos àmbits territoris i municipis. A més, per Garcia Martínez, l'estudi del bandolerisme era indissociable de la seva repressió, amb la qual cosa introduïa la dimensió políticoinstitucional també en el cas valencià. A més, introduïa, en relació a Catalunya un decalatge cronològic important: l'edat d'or del bandolerisme valencià arribaria a la seva edat d'or amb la crisi de la Monarquia Hispànica a partir de 1635, justament quan a Catalunya es considerava en absoluta decadència.[25]

Posteriorment, James Casey tractà també sobre el bandoleris-

Martínez (Cabrera de Mar: Galerada, 2016), p. 99-128.

[24] Xavier Gil Pujol, *De las alteraciones a la estabilidad. Corona, fueros y política en el reino de Aragón, 1585-1648*, (Universitat de Barcelona, 1989). Tesi doctoral inèdita

[25] Sebastián García Martínez, *Valencia bajo Carlos II: bandolerismo, reivindicaciones agrarias y servicios a la monarquía* (Villena: Ayuntamiento de Villena, 1991).

me en la seva obra sobre el regne de València. Per l'autor irlandès la pervivència del fenomen només era explicable pel suport que van rebre les quadrilles del poder aristocràtic, idea que posa en qüestió que pugui ser considerat un atac contra el sistema polític i social i, ben al contrari, s'hagi de veure com a part del mateix. Hipòtesi que es reforçava amb la proposta de fixar-se en les estructures familiars i socials de les comunitats per poder entendre la seva mecànica interna.[26]

Matisant en part la postura de Casey, Lluís Guia és l'altre nom de referència en els estudis sobre el bandolerisme valencià iniciats en el darrer terç del segle XX. Ja en la seva tesi doctoral, dirigida per Sebastià Garcia Martínez, va estudiar el bandolerisme valencià durant la Guerra de Segadors.[27] La seva és una visió dialèctica: el bandoler neix de les circumstàncies socials i econòmiques adverses, però, al mateix temps, pot acabar absorbit pel sistema, com il·lustra el cas de "El guapo de Benimaclet".[28]

En la seva tesi doctoral, Amparo Felipo també dedicava un capítol al bandolerisme en els anys 30 del segle XVII. El seu estudi partia sobretot de la documentació política que sortia de l'administració virregnal i era un estudi de base política que cercava conèixer més els mecanismes de la repressió i les seves conseqüències polítiques més que no pas la caracterització del bandoler en si mateix, tot i que suposava una aproximació molt útil a un tema llavors encara no massa conegut com el de la política repressiva dels virreis al País Valencià.[29]

Totes aquestes obres tenen unes característiques comunes:

---

[26] James Casey, *El Regne de València al segle XVII* (Barcelona: Curial, 1981).

[27] Lluís Guia Marín, «Felipe IV y los avances del autoritarismo real en el País Valenciano: las Cortes de 1645 y la guerra de Cataluña», *Estudis: Revista de historia moderna* (Universidad de Valencia, Facultad de Geografía e Historia, Departamento de Historia Moderna, 1982).

[28] Lluís Guia Marín, «Entre València i Nàpols: un famós bandoler valencià del segle XVII, "el Guapo de Benimaclet"», en *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, ed. Àngel Casals (Cabrera de Mar: Galerada, 2012), Vol. I, p. 57-86.

[29] Amparo Felipo Orts, «Felipe IV y el Reino de Valencia (1621-1634) : relaciones con la monarquía, orden público y problemática de la ciudad» (Universitat de València, 1985). El capítol IV: "Los virreyes y el orden público" és en el que es recull el seu estudi sobre la situació del bandolerisme.

una cronologia centrada en el segle XVII i que el bandolerisme forma part d'una realitat més àmplia, la que realment interessava als seus autors, com és la crisi de la Monarquia de Felip IV i la seva repercussió en el País Valencià, prou colpejat després de l'expulsió dels moriscos del 1609 del que s'havien d'avaluar també les conseqüències. Per tant, la influència de Reglà, Casey i la llarga ombra de John Elliott eren les que limitaven els marcs de les seves investigacions. Per això el bandolerisme del segle XVI continuava absent dels treballs historiogràfics valencians.

Encara que no siguin estudis directament sobre bandolerisme, cal fer referència als primers treballs sobre història de la criminalitat. Pablo Pérez Garcia presentava el 1988 una tesi eminentment institucionalista sobre la Justícia Criminal de València des del punt de vista jurisdiccional i jurídic.[30] A partir d'aquell primer treball, aquest autor va fer el salt cap al camp més extens de la història de la criminalitat.[31] Tractar el lligam entre justícia-disciplina social-construcció de l'estat modern i la resistència dels diversos cossos socials a aquest darrer fa entrar en un nivell d'anàlisi molt més ric i complex el fenomen del bandolerisme. Possiblement Pérez Garcia pot ser considerat un dels primers autors dels Països Catalans en reflexionar sobre l'estudi de la criminalitat que, en coherència amb el conjunt de la historiografia europea, passava de ser un estudi jurídic a un estudi antropològic, social i fins i tot cultural.

Una renovació de l'estudi del bandolerisme valencià l'ha propiciat Jorge Catalá Sanz. Els seus treballs, que van començar estudiant la noblesa valenciana, van anar derivant cap als comportaments nobiliaris davant la violència, cosa que, inevitablement, duu al bandolerisme com a mecanisme de la violència privada practicada pels nobles.[32] Aquest plantejament introduïa també els

---

[30] Pablo Pérez García, «La Justicia Criminal de Valencia durante la época foral moderna» (Universitat de València, 1988).

[31] Pablo Pérez García i Pablo, «Desorden, criminalidad, justicia y disciplina en la edad moderna temprana: problemas abiertos», en *Mentalidad e ideología en el Antiguo Régimen. Actas de la II Reunión Científica de la Asociación Española de Historia Moderna* (Murcia: Universidad de Murcia, 1993), p. 93-118.

[32] Jorge Catalá Sanz, "Violencia nobiliaria y orden público en Valencia

corrents sobre "procés de civilització" originats per Norbert Elias per demostrar que, malgrat les opinions de García Martínez i Casey, els vincles nobiliaris amb les quadrilles de bandolers es van mantenir fins als inicis del segle XVIII.[33] I, en una convergència de punts de vista molt interessant, Jorge Catalá i Pablo Pérez Garcia han col·laborat en diversos treballs: al cap i a la fi, les idees de civilització, de disciplinament social i de construcció de l'estat apareixen profundament vinculades al fenomen del bandolerisme: el delicte que més penes de mort acumulà a la València del segle XVII va ser el dels bandolers, amb un 58,53% del total.[34]

Dels darrers anys s'han de destacar els treballs de Sergio Urzainqui, deixeble de Jorge Catalá. La seva tesi doctoral sobre el bandolerisme valencià del XVII presenta una exhaustiva recopilació de casos i una, molt necessària en tots els casos, prosopografia de bandolers. Els seus resultats ratifiquen l'error dels determinismes: ni són fills de la misèria, ni responen a una geografia concreta. Ben al contrari, hi ha interclassisme en les quadrilles i la seva presència està en tot el regne, especialment en els territoris econòmicament més dinàmics. També defensa la diferència entre el bandolerisme que practica la delinqüència comuna i el que està vinculat a les faccions nobiliàries, tot i que reconeix els vincles que es formen entre un i altre.[35]

Tots dos han estudiat una particularitat exclusivament valenciana: l'anomenat bandolerisme morisc. Sebastià Garcia Martínez havia estat el primer a cridar l'atenció de sobre la seva existència

---

durante el reinado de Felipe III: Una reflexión sobre el poder de la nobleza y la autoridad de la monarquia" *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 20 (1994), p. 211-252.

[33] Jorge Catalá Sanz, "Consideraciones sobre el desenlace del proceso de pacificación de la nobleza valenciana", *Studia historica. Historia moderna* 14 (1996), p. 155-172.

[34] Pablo Pérez Garcia i Jorge Catalá Sanz, «La pena capital en la Valencia del XVII», *Estudis: Revista de historia moderna*, 24 (1998), 203-46. També: Jorge Antonio Catalá Sanz i Pablo Pérez García, «La pena capital en la Valencia del Quinientos», en *Conflictos y represiones en el Antiguo Régimen,* (València: Universitat de Valencia, 2000), p. 21-112.

[35] Sergio Urzainqui Sánchez, «Bandidos y bandolerismo en la Valencia del siglo XVII: Nuevas fuentes, nuevas perspectivas» (Universitat de València, 2016)

i posteriorment Bernard Vincent,[36] centrat en el cas granadí, el va vincular al moviment de resistència de la comunitat morisca contra la pressió cristiana. Amb l'estudi de 611 casos ,un nombre que fa sospirar d'enveja a qualsevol estudiós dels altres territoris de la Corona d'Aragó, poden construir una anàlisi en el que, pot ser el més significatiu, sigui la fi de qualsevol tipus d'especulació sobre un possible caràcter polític o social del bandoler morisc i una relació inexistent amb el corsarisme del nord d'Àfrica.[37]

Un altre jove investigador amb una obra recent és Vicent Garés que, a partir de l'estudi dels conflictes violents a la zona de la Ribera del Xúquer en el segle XVI, ha mostrat el vincle entre lluites de bàndols i lluites de poder en l'àmbit municipal.[38] En certa mesura, els seus treballs van en paral·lel als d'Elisenda Collelldemont i Lluís Obiols al Principat, que també es dediquen a reconstruir les xarxes de poder territorial i el contingut dels seus conflictes, un dels camins a recórrer més necessaris a hores d'ara.

Els estudis sobre la historiografia mallorquina

No fa encara gaires anys que Miquel Deyá va fer un complet i reflexiu estat de la qüestió,[39] per la qual cosa res de nou podem afegir i ens limitarem a seguir i resumir el seu treball.

Cronològicament, els estudis del bandolerisme mallorquí són més recents que els dels altres territoris de la Corona d'Aragó. Sens dubte, és el treball sobre els Canamunt i Canavall d'Aina Le Senne[40] el que va obrir el camí a la recerca sobre el tema, tot i que

---

36 Bernard Vincent, *Minorías y marginados en la España del siglo XVI* (Granada: Diputación Provincial de Granada, 1987), p. 172-197.

37 Jorge Antonio Catalá Sanz i Sergio Urzainqui Sánchez, *El bandolerismo morisco valenciano (1563-1609)* (València: PUV, Editorial Universidad de Granada, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Zaragoza, 2016).

38 Vicent Garés Timor, «Grups de poder i violència social a la Ribera del Xúquer de les Germanies a les segregacions municipals (1526-1585)», *Estudis: Revista de historia moderna*, 38 (2012), 259-275.

39 Miquel J. Deyà Bauzà, «El bandolerisme a Mallorca: reflexions i qüestions obertes», en *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, ed. Àngel Casals (Cabrera de Mar: Galerada, 2012), p. 31-56.

40 Aina Le Senne, *Canamunt i Canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII* (Mallorca: Ed. Moll, 1981).

ha estat Serra Barceló el que ha donat més llum sobre el bandolerisme mallorquí, molt més intens del que es podria pensar en un territori insular.[41] Sobretot, va fer la descripció d'un bandolerisme que, tot i tenir orígens medievals, té el seu gran auge en la segona meitat del segle XVI quan el 1571 s'instaurà l'Audiència mallorquina.

Per la seva banda, Planas i Rosselló ha tractat els aspectes sobre la repressió del bandolerisme i els mecanismes legals pel seu control.[42]

Però com s'ha comprovat en els altres territoris, la cronologia i el marc legal no donen respostes suficients. Els grans problemes, com l'origen dels bàndols, la naturalesa del bandolerisme i la seva extensió encara no estan totalment aclarits. Ara bé, tant Serra com Deyá descarten als bandolers com a fills de la misèria.

Les característiques definitòries del bandolerisme mallorquí, a més de la seva insularitat, estan marcades per l'evolució històrica de l'illa. Cal tenir present que la guerra privada mai va ser legal al regne, ja en parlem més endavant, però això no impedí que des del segle XV hi haguessin veritables guerres de faccions nobiliàries per fer-se amb el control del poder públic —i les finances— de l'illa per compensar la decadència de les rendes feudals. Una cosa però, tenien en comú les diverses faccions: l'oposició a l'intervencionisme reial, encarnat en les polítiques de redreç de Ferran II que van bloquejar qualsevol solució al problema del deute públic i agreujà la desigualtat fiscal entre ciutat i part forana i dins els grups urbans entre menestrals i ciutadans.

Caldria posar entre les causes de les Germanies la lluita de bàndols i, irònicament, elles serien la causa d'una nova estructura de faccions després de la seva derrota.[43] L'evolució posterior faria que les faccions passessin de ser les interlocutores de la Corona a les receptores de les reformes que es van fent des de la creació de

---

41 Jaume Serra Barceló, *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII)* (Mallorca: Ed. El Tall, 1997).

42 Antoni Planas Rosselló, «Derecho, venganza y duelo en la Mallorca medieval y moderna», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 9 (1999), 7-24.

43 Jaume Serra Barceló, «El bandolerisme mallorquí post-agermanat», *Mayurqa*, 26 (2000), 73-97.

l'Audiència el 1571 als canvis en el Gran i General Consell de les pragmàtiques del 1600-1614. En aquestes circumstàncies, tot el que podien fer era aprofitar, en la mesura que els hi fos possible, la nova conjuntura. Això obligà a abandonar les manifestacions més violentes. I el buit va ser omplert per bandolers desvinculats de les faccions nobiliàries, encara que poguessin posar-se sota la protecció d'un o altre noble.

Alguns aspectes sectorials: repressió i faccions urbanes

En paral·lel a l'estudi a la fenomenologia del bandolerisme s'han estudiat també les formes repressives. Dos camps han estat especialment treballats: les formes basades en l'organització territorial i social i la política de la monarquia per fer-hi front.

Les formes tradicionals d'autodefensa van ser estudiades pel que fa a Catalunya en alguns treballs decimonònics[44]. D'aquests treballs, marcats per una vindicació juridicista de les antigues institucions catalanes i pels reculls d'informacions de tota mena, va haver de passar més d'un segle perquè apareguessin noves aportacions, més nombroses pel període medieval que pel modern. Per l'època medieval tenim treballs clarament centrats en els mecanismes de funcionament i la seva realitat social, com els de Ferrer Mallol i Flocel Sabaté sobre sometents i sagramentals.[45]

Pel període modern va haver-hi una aproximació a les formes tradicionals d'organització militar de Vidal Pla que estava més centrat en el seu valor militar que no pas d'ordre públic.[46] Però van ser ells treballs d'Ismael Almazán els que van obrir la perspectiva per treballs centrats ara ja en el camp de la infrajustícia i

---

[44] Un treball força complet per l'època, José Coroleu, *Lo Sometent: noticias históricas y jurídicus de la organisació* (Barcelona: La Renaixensa, 1877).

[45] Maria Teresa Ferrer Mallol, «El sagramental: Una milícia camperola dirigida per Barcelona», *Barcelona quaderns d'història*, 1995, 61-70. Flocel Sabaté, *El Sometent a la Catalunya medieval* (Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2007).

[46] Jordi Vidal Pla, «Les formes tradicionals de l'organització armada a la Catalunya del segle XVI i XVII. Suggerències per a una investigació», *Manuscrits: revista d'història moderna*, 3 (1986), 105-16.

l'efectivitat de les Unions.[47] A hores d'ara tenim ja per Catalunya un seguit de treballs que permeten valorar de forma ambivalent el paper de les Unions, que es veien limitades per l'habitual problema jurisdiccional i, de forma significativa, reproduïen les tensions amb l'estament militar, com va passar amb el de Tarragona, on el 1602, la Confraria de Sant Jordi que aplegava la noblesa local es negà a col·laborar amb la Unió de cap manera tement per la vulneració de les jurisdiccions senyorials[48], tal com havia passat amb la Unió barcelonina de l'Edat Mitjana. Però el que més s'ha destacat de les Unions és el patrocini virregnal per la seva formació, que de vegades ha fet que es valorés com un nou mecanisme de pressió reial sobre el sistema constitucional del país.[49]

Les pèrdues documentals de les vegueries ens ha privat de poder reconstruir l'actuació d'aquesta figura sobre el bandolerisme més enllà de les convocatòries dels sometents per la persecució de quadrilles. Una pèrdua molt més sentida quan es veuen els resultats que poden proporcionar les poques que han estat conservades i estudiades.[50] També s'ha fet referència en el fracàs de la repressió a la penúria en recursos dels oficials reials, amb sous molt baixos i sense personal de suport, així que es quedava a la mercè dels sometents i les autoritats locals i baronials per dur a terme la persecució i captura dels bandolers.[51]

El que facilità molt la repressió del bandolerisme va ser sens dubte el procés de desvinculació dels bandolers dels bàndols no-

---

[47] Ismael Almazán i Fernández, *Els camins de la justícia: ordre i desordre al Vallès dels segles XVI-XVII* (Terrassa: Fundació Torre del Palau, 2000). «Poder, propiedad y represión del delito, algunas reflexiones sobre la funcionalidad de las "Unions contra lladres i bandolers" en 1606», *Pedralbes: Revista d'historia moderna, ISSN 0211-9587, Nº 13, 1, 1993 (Ejemplar dedicado a: Les Institucions Catalanes (segles XV-XVII), págs. 665-673*, 1981, 665-73.

[48] Salvador Rovira i Gómez, «Entorn de les unions contra lladres i bandolers a les Terres de l'Ebre. Les de Paüls, Horta de Sant Joan, Arnes, Bot, Caseres i Prat de Comte», *Recerca*, 2005, 105-18.

[49] Núria Sales, *Història de Catalunya*, ed. Pierre Vilar, 4a ed (Barcelona: Edicions 62, 1994), p. 266-267.

[50] Xavier Torres i Sans, *Cavallers i bandolers: nyerros i cadells a la ciutat i vegueria de Vic, 1580-1615* (St. Vicens de Castellet: Farell, 2007).

[51] Jordi Buyreu, «La repressió del bandolerisme», en *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, ed. Àngel Casals (Cabrera de Mar: Galerada, 2012), p. 133-64.

biliaris. A Mallorca, aquest trencament comença a ser evident a partir de 1645 i assegurarà l'èxit de la gran repressió contra els bandolers de l'any 1666. Les formes de persecució es van basar molt més en la persecució a càrrec de comissaris i la cerca d'acords entre els implicats. L'extensió de l'illa no havia fet necessari la creació de càrrecs reials territorials que s'assemblin a les vegueries catalanes o les governacions mallorquines.

En el cas valencià sí que existia una administració territorial basada en les governacions: la de València i la d'Oriola. Càrrecs vitalicis que tenien a més portantveus per sota seu, amb clares funcions d'ordre públic i prevenció de la defensa.[52] També en aquest cas, com en el català i el mallorquí, un dels grans problemes era la falta de recursos tant en homes com en diners per poder afrontar una política sostinguda contra el bandolerisme.

Ja hem dit més amunt que les aportacions en l'àmbit de la història local, ben plantejades, resulten d'una importància cabdal. Cal assenyalar els treballs, en el seu moment en bona mesura rupturistes, de Rafael Narbona Vizcaíno. Els seus estudis sobre la violència a la València baix-medieval van ser dels primers a assenyalar que malgrat el que es deia des de la historiografia més juridicista o institucional, els diversos grups socials urbans havien usat de la violència com un mecanisme més de l'estratègia de domini. L'originalitat del seu plantejament estava en el fet que a diferència d'altres autors que hem esmentat com Pablo Pérez García, Narbona arribava a la violència no per l'estudi de la criminalitat, sinó des de la història social: "Luchar, pelear y morir en Valencia bajomedieval conforma una dinàmica completamente ligada a la vitalidad econòmica de la Ciudad".[53] Altres treballs posteriors han seguit aquesta mateixa orientació en relació als bàndols com una de les estratègies de poder de les faccions presents en els diversos estaments.[54]

---

[52] Josep Martí Ferrando, *El poder sobre el territorio (Valencia 1536-1550)* (València: Generalitat Valenciana, 2000).

[53] Rafael Narbona Vizcaíno, *Malhechores, Violencia y Justicia Ciudadana en la Valencia Bajomedieval* (València: Ajuntament de València), p. 176. *Pueblo, poder y sexo: València medieval (1306-1420)* (València: Diputació de València, 1992).

[54] José Hinojosa Calvo, «Bandos y Bandositats en la gobernación de

Incideix en la mateixa línia del vincle econòmic del bàndol Vicent Garés com ja hem comentat més amunt en relació als seus treballs sobre la Ribera del Xúquer. Igualment, i sense moure'ns del País Valencià, Sergio Urzainqui va publicar un estudi amb un ampli aplec documental sobre l'assassinat del fill del duc de Sogorb Diego de Aragón dins un conflicte entre els Borja i els Aragó-Folch de Cardona els anys 1553-1554.

Fins a cert punt, Catalunya ha anat per darrera en aquesta mena de treballs. Els treballs que hem esmentat fins ara de Xavier Torres, Elisenda Collelldemont, etc., són cronològicament posteriors. Certament, un antecedent brillant seria el treball de Martí de Riquer,[55] i l'estudi que va fer Eulàlia Duran[56], ambdós sobre els començaments del segle XVI. En el primer cas, Riquer se centrava en les faccions lleidatanes dels Pou i els Riquer, dues famílies de cavallers que pugnaven pel control municipal en una lluita en la qual les baralles començaven amb injúries, més o menys certes d'uns sobre altres. Eulàlia Duran col·locava el conflicte entre els Agullana i els Sarriera, tantes vegades esmentat ja, implicat en les tensions socials gironines de començaments dels anys 1520 en paral·lel a les Germanies valencianes.

Trobarem altres treballs d'història local sobre aquesta mena de conflictes, però no deixar de ser molt cridaner que no s'hagi fet cap estudi sobre les faccions a Barcelona. Tot i que Vicens Vives va afirmar que la introducció de la insaculació el 1498 havia estat un antídot eficaç contra els bàndols de la ciutat que havien estat un mal endèmic al segle XV, ell mateix va reconèixer que aquesta extinció no havia estat absoluta[57], però res sabem sobre faccions urbanes a la capital catalana.

Orihuela en la Baja Edad Media», *Anuario de Estudios Medievales*, 36.2 (2006), 713-50.

[55] Martí de Riquer, *Quinze generacions d'una família catalana (*Barcelona: Planeta, 1979).

[56] Eulàlia Duran, *Les Germanies als Països Catalans* (Barcelona: Curial, 1982, especialment p. 206-242.

[57] Jaume Vicens Vives, *Ferran II i la ciutat de Barcelona: 1479-1516* (Barcelona: Vicens Vives, 2010), vol. II, p. 359-368.

La dimensió cultural del bandolerisme

Ja hem dit que el bandolerisme ha tingut una dimensió identitària en la historiografia romàntica. Però no hem d'oblidar que, especialment en el cas català, ja en el seu moment els bàndols han estat inspiració de rondalles, llegendes i expressions literàries tant teatrals com novel·lades.

Ja les mateixes arrels de les paraules bandit, bandoler o bàndol han originat treballs prou interessants per diferenciar entre les diverses arrels probables del nom. Possiblement, el millor treball, i el més recent fet fins ara ha estat la tesi doctoral d'Ines Gehno. La paraula germànica "ban", present al segle XIII, feia referència tant a la sanció —el bandejament— com a la forma de desafiament —d'aquí bàndol— i a partir del segle XIV en el català apareixen ja les seves formes escrites: bàndol i bandoler, que porten a una polisèmia que ha estat un maldecap pels historiadors.

Més enllà del debat filològic, el bandolerisme va crear una expressió cultural que, malauradament, en bona part es va transmetre per cultura oral i, finalment, es va perdre o, en altres casos, potser es va actualitzar en el segle XIX amb altres personatges, però explicant la mateixa història segurament deformada. El "Ball d'en Serrallonga" és una peça singular. És un ball parlat, un gènere que barreja el teatre popular de carrer amb el ball i està inspirat en la figura del mític bandoler. Va tenir una gran difusió i popularitat arreu del Principat i encara que se suposa que devia néixer en la segona meitat del segle XVII, el text més antic que coneixem és el de Perafita (Osona), de la primera meitat del segle XVIII, però la majoria dels textos conservats són de la segona meitat del segle XIX.[58]

---

[58] Victor Balaguer va fer el 1858 una versió que ell refereix sobre una d'anterior que va ser estrenada al teatre Circo Barcelona. Encara ara es continua representant en diversos municipis catalans, cap d'ells en les Guilleries, la zona nadiua del bandoler. També es pot veure: Joan Amades: *Costumari Català* (Barcelona: Ed. Salvat, 1982) Vol. II, p. 391 i *Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya. Tradicionari* (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2006), p. 272. Un estudi exhaustiu sobre el Ball d'en Serrallonga de Vilafranca del Penedès: Montserrat Garrich, *L'ombra d'en Serrallonga* (Vilafranca del Penedès: Ajuntament, 2015).

Des del punt de vista de recopilació i descripció de les llegendes populars sobre el bandolerisme, cal destacar en el cas català el treball fet pel folklorista Xavier Roviró. Tant en obres específiques sobre els bandolers més populars Perot Rocaguinarda i Joan de Serrallonga com dedicades a contrades concretes,[59] ha recopilat moltes històries de les que en molts casos no podem estar segurs del seu origen, però que demostren l'existència d'una forta tradició que, possiblement, barreja rondalles populars i textos més cultes.

Al llarg dels segles XVI i XVII es van fer diverses obres teatrals des de la literatura castellana dedicades als bandolers catalans. La primera va ser la que Lope de Vega dedicà a Antoni Roca, i després n'hi van haver d'altres, com la dedicada a Joan de Serrallonga. I no podem oblidar, és clar, la presència de Perot Rocaguinarda a la segona part del Quixot de Miguel de Cervantes. En totes aquestes obres el bandoler és un personatge d'origen més o menys honorable al que una injustícia o un error han dut pel camí de la delinqüència. Òbviament, la seva bona pasta els posa ben aviat com a líders d'una colla de bandolers on destaquen pel seu respecte a les víctimes. La mort esdevindrà l'acte de remissió final. Joan Fuster va assenyalar que van ser les obres teatrals castellanes les que van fixar el mite del bandoler amb les obres esmentades i altres com les de Tirso de Molina: la construcció d'un tòpic, el "Far East" ibèric, amb els bandolers com a protagonistes que va desaparèixer com a gènere literari amb la Guerra dels Segadors.[60]

---

[59] Xavier Roviró i Alemany, *Perot Rocaguinarda. Cap de bandolers* (St. Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2006); , *Serrallonga. El bandoler legendari català* (St. Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2006); *Montseny: Històries i llegendes* (St. Vicenç de Castellet: Farell Editors, 2017).

[60] Per esmentar alguns dels títols més importants sobre aquesta qüestió: Per damunt de tots Joan Fuster, *El mite literari de Serrallonga* (Barcelona: Observador, 1991). És una reedició de l'original de 1961. També es pot consultar: Almudena García González, «La figura de Juan Sala Serrallonga en "El catalan Serrallonga y bandos de Barcelona"», en *Locos, figurones y quijotes en el teatro de los Siglos de Oro. Actas selectas del XII Congreso AITENSO* (Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, 2007), p. 195-205, Joaquín Álvarez Barrientos i Pilar García Mouton, «Bandolero y bandido. Ensayo de interpretación», *Revista de dialectología y tradiciones populares, Cuaderno 41, 1986, págs. 7-58*, 1986, p. 7-58.

Una de les línies més noves i suggeridores la va plantejar la filòloga eslovaca Renata Bojničanová. A partir de la seva tesi doctoral, va anar publicant un seguit de treballs dedicats a la comparació de les tradicions orals del bandolerisme a Catalunya i Eslovàquia. Centrant-se, especialment, en les figures de Serrallonga i Juraj Jánošík, un bandoler de la zona dels Càrpats eslovacs que va viure entre 1688 i 1713. Només cal una ràpida ullada per adonar-se que estem davant dues figures amb pocs punts en comú i malgrat això moltes de les històries populars sobre els personatges són les mateixes, inclosa, és clar, la crítica social implícita en elles.[61] Aquesta via, a la que es podria afegir l'estudi comparat amb d'altres figures mítiques del bandolerisme europeu —per exemple el Zanzanú del llac de Garda— no ha estat fins ara seguida per ningú més.

I què hem de fer?

Vista la trajectòria historiogràfica revisada, apareixen unes quantes idees sobre allà on estem i allò que es podria fer. Encara que sembli una afirmació molt radical, la documentació d'origen polític que ha estat la que més s'ha fet servir al llarg del segle XX no pot oferir gaire més del que ha donat. Ha estat molt útil per construir una visió panoràmica del fenomen i per entendre com el bandolerisme es convertí en un objecte central de les relacions entre el rei i els regnes durant el període dels Àustria. Sense menystenir l'obra de Joan Reglà, la renovació que va fer Xavier Torres a Catalunya i Sebastià Garcia Martínez i els seus hereus al País Valencià fan que la visió estrictament política del bandolerisme s'hagi de donar per closa: pot proporcionar nova casuística, però no pas noves interpretacions. Les limitacions d'aquesta perspectiva estan perfectament indicades en el text que Emilia Salvador va presentar al XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó.[62]

---

[61] Renáta Bojničanová, *Los bandoleros y su reflejo en la tradición oral: la prosa popular: comparación catalana-eslovaca* (Bucarest: Editura Universității din București, 2011). Un resum d'aquest treball a:

[62] Emilia Salvador, «Bandos y fórmulas de solidaridad. La instrumentalización de las rivalidades de los poderosos por la Corona», en *XVII Congrés*

L'altre element important és el de la superació definitiva de la idea de singularitat del cas català o, per extensió, de la Corona d'Aragó. El bandolerisme no és ni tan sols, una realitat mediterrània, és europea tot i les particularitats que es puguin donar de forma regional o legal.[63]

Si trenquem les barreres geogràfiques, el mateix hem de fer amb les temporals. És indiscutible l'element aristocràtic en la gènesi del bandolerisme ja a l'Edat Mitjana i la creació d'un marc legal per regular la lluita de bàndols. El manteniment d'una estructura econòmica i social i un sistema legal que mantenen la seva naturalesa fins al segle XVIII ens obliguen a insistir en la "llarga durada" tant en l'estudi del seu funcionament com dels seus mecanismes repressius. Els resultats de les trobades internacionals organitzades per Livio Antonelli de la Universitat de Milà sota el títol genèric "Stato, Esercito e controlo del territorio" en són un bon exemple de la necessitat de fixar-se en les continuïtats en el control social i territorial i les seves resistències.[64]

Aquesta retirada de la lectura estrictament política no vol dir de cap manera que l'estudi des del camp del dret o l'antropologia jurídica corri la mateixa sort. Alguns treballs des d'aquest àmbit han estat molt útils per seguir l'evolució del bandolerisme a partir del seu tractament jurídic.[65]

Com ja va dir Xavier Torres, és en l'àmbit de l'estudi monogràfic i local des del qual podrem avançar en el futur.[66] La docu-

---

d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003), p. Vol. I, 17-34.

[63] *Feud in Medieval and Early Modern Europe*, ed. J.P. Netterstrøm i B. Poulsen (Aarhus: Aarhus University Press, 2007). S. Carroll, 'The peace in the feud in sixteenth- and seventeenth-century France, *Past and Present*, 178 (2003), p. 74-115.

[64] Dels 18 volums publicats fins al 2013 seleccionem per l'evident objectiu del seu títol: *Controlare il territorio. Norme, corpi e conflitti tra medioevo e prima guerra mondiale*, ed. Livio Antonielli i Stefano Levati (Milà: Rubbetino, 2013).

[65] Eva Serra i Puig, «Signori "bandolers" e legislazione nella vita parlamentare catalana», en *Banditismi mediterranei*, ed. Francesco Manconi (Roma: Carocci editore, 2003), p. 147-69. Angel Casals Martínez, «Legal and illegal forms of vendetta in the legal framework of Catalonia, 15th a 17th century», *Acta Histriae*, 25.2 (2017), p. 219-34.

[66] Xavier Torres i Sans, «A tall d'obertura: el bandolerisme a l'Europa

mentació baronial ja ha demostrat, tant en el cas valencià com en el cas català que els tribunals senyorials poden oferir dades molt reveladores.[67] Però també és molt important la reconstrucció, per la via de la documentació patrimonial i notarial, dels mecanismes clientelars, dels plets i de la participació com a fautors en les bandositats. La reconstrucció del món mental i ideològic de l'estament militar, que ja ha fet en bona mesura Jorge Catalá al País Valencià, està per fer al Principat i Mallorca, tot i alguna excepció.[68]

Tornar als arxius locals és una necessitat obligada. Algunes de les millors aportacions dels darrers anys s'han fet amb la informació que han ofert. Hi ha una bona mostra en les pàgines anteriors als que encara en podríem afegir d'altres,[69] que ens han fet entendre com la lluita de faccions formava part dels mecanismes de la vida política local.

I, per últim, la incorporació de l'estudi del bandolerisme a la història de la criminalitat, l'antropologia jurídica i la història de les mentalitats en el tractament de la violència, seran, conjuntament amb l'ús de la microhistòria, la nova via per aprofundir en un fenomen que ja no es pot tractar com un problema d'ordre públic o polític d'una "societat desordenada" com va proposar John Elliot, sinó com un mecanisme perfectament integrat en el funcionament de la societat feudal europea —i, per tant, també de la Corona d'Aragó— que regulava el conflicte en l'àmbit de la infrajustícia i la disciplina social i que va haver d'enfrontar-se amb el poder legal de l'estat modern quan aquest va voler avançar en el control jurisdiccional i territorial suplantant a les ja existents. Feina i reptes per la investigació no falten en un tema que està en un procés de renovació metodològic i teòric molt important.

Moderna vint-i-cinc anys després», en *El bandolerisme a la Corona d'Aragó*, ed. Àngel Casals (Cabrera de Mar: Galerada, 2012), p. 17-30.

[67] Valentí Gual i Vilà, *Poblet, senyor feudal: la documentació de l'armari III* (Valls: Cossetània, 2007).

[68] Manel Güell, *Els Margarit de Castell d'Empordà. Família, noblesa i patrimoni a l'època moderna* (Fundació Noguera, 2011).

[69] Carmen Xam-mar, «La conflictividad y las formas de control social en el Alt Urgell, siglo XVII.» (Universidad de Cantabria, 2015).

Justícia de senyors eclesiàstics en època moderna. Poblet

Valentí Gual Vilà
Professor d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona

En la catalogació de l'Arxiu Històric del monestir de Poblet (Conca de Barberà) tinguérem la facultat d'endinsar-nos en vora 600 processos criminals. El cenobi disposava d'una de les senyories eclesiàstiques més importants de Catalunya. Controlava unes trenta localitats, uns 500 km quadrats (si fem suma de les parcel·lacions termenals) i uns 5.000 vassalls. Hi insistirem.

En molts dels indrets, la comunitat monàstica hi exercia la totalitat de la jurisdicció, és a dir, el poder o legítima autoritat per governar i posar en execució les lleis, amb declaració i aplicació del dret. L'imperi era la facultat d'usar la coacció i la coerció per fer respectar les lleis i complir les decisions de l'autoritat.

La jurisdicció tenia una gradació. En primer terme, hi havia la civil simple o mínima, la "civilíssima". Permetia a qui l'exercia d'imposar multes de fins a 5 sous, d'"emparar" (penyorar per deutes) i de jutjar litigis d'importància mínima.

Segonament, existien la baixa i l'alta justícia. La baixa justícia ("mixt imperi") englobava la jurisdicció civil simple anterior i l'ampliava amb diverses facultats. De fet, es considera que la mínima i la baixa constitueixen el civil ple. El possessor podia tenir tribunal propi —cort amb escrivà— per jutjar litigis de béns inferiors a 6.000 sous, incloïa els actes de jurisdicció voluntària (emancipació de menors, nomenament de tudors, insinuació de donacions i encants públics) i el dret de jutjar delictes lleus (com a molt, penes d'assots i posar en costell; per tant, baralles, lesions menors, injúries, furts de menys de 200 sous...). La detenció de la baixa justícia permetia de nomenar batlle, jutge, saigs, nuncis, corredors... i donava llicència al comú per a reunir-se i adoptar mesures de policia.

L'alta justícia ("mer imperi", comunament "el criminal") comprenia tots els delictes pels quals es podia imposar pena de mort natural o mutilació de membre, desterrament i reclusió perpètua. Hi eren incloses les lesions greus i els furts de més de 200 sous comesos amb violència. El possessor del mer imperi tenia el dret d'alçar forca i costell i d'aplicar la pena capital.

Els límits a les àmplies autoritats dels senyors eren els crims reservats al rei (lesa majestat o alta traïció, heretgia, sodomia, assalt de camins i falsificació de moneda), els plets on eren implicats béns i drets pertanyents al reial patrimoni, i la no facultat de jutjar

persones aforades (clergues, membres dels ordes sagrats, familiars de la Inquisició i oficials reials).

El procediment criminal vigent a Catalunya era inquisitiu i públic. L'enquesta judicial podia començar per denúncia o acusació privada, d'ofici o per pròpia iniciativa de les autoritats de la baronia.

Amb l'inculpat capturat pel batlle o els seus oficials i posat en bon recapte, el procurador fiscal continuava l'enquesta amb l'aportació de les proves que havien de demostrar la culpabilitat del reu, i instava tots els actes, proves i procediments.

Hi ha una correlació entre delictes i penes. L'amputació del puny era aplicada als culpables de lesions greus amb arma blanca; els assots, als lladres i als desterrats de la baronia que hi tornessin sense llicència; el cep i el costell, als delinqüents menors d'edat; i l'empresonament temporal, en una casuística molt diversa (pastors negligents, deutors, resistents a les decisions judicials...).

Tota una sèrie de figures han de ser conegudes. La remissió permetia de commutar la pena a canvi d'un pagament monetari, sempre que la part perjudicada rebés satisfacció. Els guiatges eren cartes de seguretat esteses per l'autoritat que servien per protegir testimonis i inculpats. La manlleuta permetia l'alliberament del pres mitjançant el pagament d'una fiança en diners. L'alliberat havia de tenir avaladors i comprometre's a tornar a la presó quan fos requerit. No podia sortir del terme i, a vegades, ni del domicili.

Oferim el bagatge conceptual mínim per endinsar-se en la comprensió i la recerca dels mecanismes de funcionament de la justícia senyorial laica i eclesiàstica en l'època moderna. Per a un coneixement global de la temàtica remeto a la consulta de:

Poblet obté la jurisdicció

El període 1316-1348, quan l'abat Ponç de Copons regí el destí de la comunitat en una etapa de gran crisi econòmica i fins que la pesta negra se l'endugué, va estar caracteritzat per un fet nou i significatiu. Es tracta de l'adquisició per primera vegada de drets de jurisdicció pública en alguns dels dominis sobre els quals el monestir tenia el domini de dret privat, fins llavors l'únic que Poblet posseïa (Altisent, 253).

El pas de la senyoria de dret privat al públic en el cas de Poblet es féu per addicció de l'un a l'altre. Significa l'increment dels drets senyorials privats pels d'administrar justícia i tots els que hi eren annexos. En principi, competien només al rei. Cal fer constar, tanmateix, que molts historiadors del dret no poden sovint desxifrar, en la realitat concreta i l'aplicació pràctica, què competia a un senyor (en aquest cas, l'abat) en virtut de la jurisdicció de tipus privat i què en virtut de la pública. Altisent tampoc va pretendre desxifrar-ho. Sí que és possible de dilucidar per quins camins i en quines circumstàncies el monestir va ampliar la seva jurisdicció en la forma esmentada.

De fet, Poblet adquirí al segle XIV els primers drets de tipus públic per compromís i per pressió de la conjuntura. Tal com havia adquirit el primer domini senyorial de dret privat a mitjan segle XII, el de Vimbodí. El rei Alfons el Cast no podia tornar la penyora sobre el poble. Poblet se'n va fer càrrec, el monarca no va poder tornar els diners a la comunitat i el rei, finalment, va cedir Vimbodí al cenobi.

Després d'això, els abats, van creure que el sistema de tenir dominis sobre poble i viles els convenia. El motiu era compensar la manca de rendiment de la terra explotada directament i per ajudar les despeses de les construccions. Així van anar adquirint nous dominis senyorials.

Al segle XIV, les circumstàncies forçaren Poblet a adquirir alguns drets jurisdiccionals. La comunitat devia pensar que la interferència de drets d'altri en els seus dominis era una font de complicacions i de conflictes: tenia els drets privats i el rei o algun magnat, els públics. I així va anar comprant totes les jurisdiccions sobre tots els seus dominis que, d'entrada, només eren de dret privat.

Primer, doncs, circumstàncies, pressions i necessitat de compensar crèdits incobrables. Després, interès propi i una certa voluntat d'unificar l'administració per simplificar-la. Un embalum de nou poder, el qual incrementava l'embalum de la carcassa jurídica i social del monestir.

La pràctica i la documentació confirmen aquest marc històric que acabem de presentar. Les dues primeres adquisicions de jurisdicció pública que coneixem per part de Poblet es relacionen

amb alts personatges que Poblet va voler ajudar a canvi dels drets que els altres cediren al monestir. No endebades el poder de jurisdicció fornia ingressos notables. Un camí provisional fou engegat de manera decidida.

Uns exemples. El gener del 1334, l'infant Ramon Berenguer, fill de Jaume II el Just, i comte de Prades, va vendre a l'abat Copons, a carta de gràcia (o sigui, amb dret de recuperació) i per import de 20.000 sous, el mer imperi del Vilosell, la Pobla de Cérvoles, la Fumada i tots els termes (les Garrigues). L'infant manà al procurador general que no fes cap contradicció a Poblet en l'exercici del dret, mentre no ho tornés a comprar. Era un empenyorament i podia haver estat provisional (Altisent, 254).

El segon exemple pertoca Verdú, la vila de l'Urgell que va ser la joia de la senyoria pobletana. Un empenyorament estricte, el resultat d'una ajuda prestada pel monestir al rei que l'abat no degué poder evitar. La jurisdicció pública de la vila començà a exercir-la per penyora que el rei va fer a Poblet dels drets monàrquics. El 28 d'agost del 1342, Pere el Cerimoniós necessitava diners per preparar un exèrcit de terra i mar en defensa dels seus estats contra el rei del Marroc. Demanà un préstec a l'abat que sumava 35.000 sous. A canvi, el del Punyalet empenyorà al monestir el mer i mixt imperi sobre Verdú. O sigui, tota la jurisdicció. Mentre el rei no tornés els diners, l'abat i els seus successors podien erigir forques (per a aplicar la pena capital) i costells (pals on eren lligats els condemnats a la vergonya pública) a Verdú. Poblet podia castigar els malfactors. Tenia l'administració de justícia en tots els graus. El mateix jorn, en un altre document, el rei Pere donava a l'abat els ingressos pecuniaris derivats de la jurisdicció mentre no retornés el préstec. I en un tercer document, del mateix dia, manava al veguer de Montblanc que donés a l'abat possessió de la jurisdicció i en defensés els drets resultants per a Poblet (Altisent, 255). Pere no va poder desfer la penyora i el seu fill Joan I, el 1388, a canvi d'una nova suma, va vendre a Poblet tots els drets.

Per ta, el 1334 i el 1342 el monestir començà a exercir la jurisdicció civil i criminal de dret públic en algunes viles. L'abat Copons inaugurà una nova etapa, des del punt de vista jurídic i senyorial. Nous deures i nous drets, posseïts a títol de penyora o carta de gràcia. Un assaig que la comunitat va seguir en el futur.

En una nota a peu de pàgina (p. 255, núm. 82) Altisent detalla: el mer imperi era la jurisdicció criminal plena, compresa la pena de mort, i el mixt imperi, la jurisdicció en afers civils i criminals de poca importància.

Per la nostra part, hem exhumat definicions de diferents termes procedents d'un plet entre Poblet i diversos ajuntaments de l'Urgell. Corresponen al maig de 1818, poc abans del Trienni Constitucional (Gual, 2007, 230). La jurisdicció seria el dret d'administrar justícia; i de declarar i donar a cadascú el que li pertany, tant en interès com en càstig. Es divideix en jurisdicció civil, considerada pròpiament la jurisdicció, la qual es limita a l'"ius dicere", o sigui, a declarar el just. El criminal, "mero imperio", és l'autoritat de i per declarar penes i càstigs. I una jurisdicció mixta, "mixto imperio", que és la facultat de portar a execució les declaracions civils.

El mateix text de 1818 recull que la primera i la darrera han anat sovint juntes. Altrament, la segona, ha estat separada, i retinguda pel comte, sobirans, ducs i grans senyors. Aquests, segueix l'al·legat, es van deslliurar de la civil i la mixta quan van considerar de més interès el mer imperi car els assegurava el poder sobre els súbdits i vassalls. Finalment, la jurisdicció omnímoda, presa quant a l'autoritat, és la reunió de les tres anteriors i comprèn i abasta tot tipus de classes i súbdits.

Capbreus i justícia

La jurisdicció senyorial formava part de l'aparell policíac de l'època. I una porció molt notable perquè aplegava prop de tres quartes parts del total de districtes jurisdiccional de Catalunya i més de la meitat de la població.

Quan un abat accedia al càrrec anava a rebre el "sagrament i homenatge" dels seus vassalls, representats pels caps de casa, als pobles del domini del monestir. Resulta il·lustratiu l'itinerari seguit per l'abat Joan Martínez de Mengucho entre desembre de 1414 i maig de 1415. L'acte era idèntic. El batlle i els jurats del lloc o vila juraven que serien vassalls bons i estarien subjectes a l'abat i els seus successors. Per tant, no prendrien part en cap complot contra ell, el defensarien si sabien que el volien perjudicar i li do-

narien consell amb tota rectitud, sense engany i sense perjudici, sempre que els fos requerit. En fi, que es comportarien com els bons vassalls havien de fer-ho amb llur senyor natural. Després l'abat confirmava els privilegis, les llibertats i les franqueses del poble i resolia els problemes de justícia.

Segons Altisent, les obligacions dels habitants derivaven del fet d'habitar un terme senyorejat pel monestir. No eren vassalls en el sentit feudal de la paraula. El sagrament i homenatge de boca i mans havia esdevingut una forma general de jurar qualsevol pacte. Als drets de Poblet com a senyor territorial s'afegien els jurisdiccionals.

L'any 1690 (Altisent, 530-534), la rebuda dels sagraments i homenatges per part de l'abat Pere Virgili fou força més complexa i el cerimonial resultà més aparatós que a inicis del segle XV. Acompanyat de notaris, juristes i escrivà, Virgili es constituí a la plaça major de cada indret. Hi havia de ser tots els caps de casa i havien de sumar més de les dues terceres parts del poble. L'abat els notificava que havia estat escollit i que, com a senyor de la vila, l'anava a prendre possessió real, corporal i actual. Els vassalls li havien de prestar sagrament de fidelitat i homenatge. A canvi, l'abat els juraria els privilegis i llibertats concedits pels antecessors, els costums i qualsevol altre dret.

El jurat primer deia que hi era prompte a complir, però abans, i molt important, suplicava a l'abat que fos servit de practicar remissió general de tots els delictes civils i criminals. I de perdonar qualssevol enquestes fetes i fulminades pels seus antecessors. Virgili ho acceptava, però feia excepció d'homicidis, furts comesos per lladres de pas, els delictes de moneders o de tisora moneda, les penes de treves trencades. Ho feia extensiu a altres delictes que no poguessin ser remesos per prohibició de les constitucions de Catalunya i el dret comú. I a aquells on hi havia instància de part. Passat això, l'abat removia els oficis de batlle, sotsbatlle i escrivà de la cúria. Havia estat informat de la fidelitat, la legalitat i la competència dels interfectes i els nomenava per als càrrecs fins a nova decisió. Advertia a batlle i sotsbatlle que hi havien d'administrat legalment la justícia.

Després venia la publicació de les crides (Gual, 1996) i una vegada emeses els punts de policia i ordre públic ja eren públics.

Llavors l'abat manava al monjo governador general de les baronies de Poblet (successor del batlle general) que mostrés els senyals de jurisdicció. O sigui, que en mostra de la possessió de la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi, prengués l'espasa que hi havia damunt d'una taula, la desembeines i fes moviments esgrimint-la tres vegades en l'aire. Havia de dir, amb veu alta, que l'abat tenia la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa, mer i mixt imperi, de la vila i terme del cas. Com a mostra, manava al nunci que pengés a les forques una rama o "bulto". El nunci ho feia i ho declarava al notari i davant testimonis. La visita abacial seguia: portals, trossos de terra, inspecció dels llibres del comú...

La cort de Poblet

L'extensió territorial del domini pobletà era remarcable. Es tractava d'una trentena llarga de viles i llocs, que vindrien a representar uns mig miler de km quadrats (atenent l'extensió actual dels termes municipals), centrat al nord, a l'oest i al sud de Catalunya, amb molta presència a les actuals comarques de les Garrigues (mitja comarca d'avui) i la Noguera i especial significació de Vimbodí (Conca de Barberà), per la proximitat, i de Verdú (Urgell), pels ingressos que resultaven de la fira de sant Marc. Encara cal afegir-hi la presència de granges, termes despoblats i béns immobles esparsos per tota la geografia catalana, inclosa la capital. Per això va haver de ser organitzat en baronies. Els abats van haver de delegar poders i constituir tribunals (corts) i persones per nodrir-los.

Atès que, com hem referit, la jurisdicció criminal podia suposar la imposició de càstig que podien arribar al vessament de sang, calia aconseguir la derogació d'algunes regles canòniques imposades als religiosos. L'abat Trilla obtingué, el desembre del 1609, un breu papal que confirmava a l'abat, o el seu delegat, el poder d'intervenir en els processos judicials contra els seus vassalls, sense incórrer en cap censura canònica, encara que en resultés condemna de mort, mutilació de membres o efusió de sang. Havia d'abstenir-se, però, de donar el seu vot i de firmar la sentència. El 1632, el Sant Pare va ratificar la facultat (Toda, 306).

Per tant, la justícia era exercida a través de corts senyorials,

que en el cas de Poblet era itinerant, tal com certifiquen els processos. Segons Toda (305), la jurisdicció delegada o els que podien intervenir en els tribunals eren el governador general, el sotsgovernador lloctinent de governador, el batlle general, els batlles i sotsbatlles locals de viles i llocs, l'assessor, el notari i escrivà major, el doctor en medicina, el cirurgià i l'executor de sentències. Advertim que després del buidat de centenars de processos del període 1400-1835 no podem donar valor a l'existència sincrònica de batlle i governador general. Fins a 1634 els processos criminals fan esment al batlle general. Després, al governador.

Les atribucions del governador general queden clares en les que va rebre el Pare Antoni Congost el 1644 i que Toda (405-406) reprodueix: usar la jurisdicció civil i criminal, nomenar i crear batlles i sotsbatlles, fer les remissions (amb consell de l'assessor), i nomenar i comissionar les persones oportunes. A parer de Toda, tenia un caràcter quadriennal i sempre havia de ser un monjo.

Segons Toda, el batlle general estava per sota del lloctinent de governador. Càrrec conferit a un seglar, sorgia de la persona d'un batlle local. Descarregava al governador de la feina de recórrer les baronies. El batlle general només prenia a càrrec seu els judicis civils i criminals de la seva jurisdicció i deixava l'exercici dels menors als batlles locals. Eren figures molt importants: funcionaris judicial i executiu, representant dels interessos globals del senyor a cada lloc i vila. El batlle local entenia en primera instància en "civilíssima", sentenciava en procediment sumari i verbal i fins i tot podia disposar d'audiència, el "juy". En segon terme, dirigia el sometent local, efectuava la captura i l'empresonament de malfactors, s'encarregava de les enquestes criminals, emparava, embargava i empenyorava, ordenava pregonar les crides públiques, rebia el sagrament i homenatge dels presos deslliurats sota fiança, concedia els guiatges i ordenava les treves.

Cal tenir també presents el procurador general, la màxima autoritat de la baronia en absència del senyor; i el procurador fiscal, triat en el cercle d'homes de confiança del senyor i que actuava de ministre públic contra qualsevol crim o delicte.

Els assessors jurídics eren la roda més important de la maquinària judicial de Poblet. Solien ser advocats de carrera establerts a Montblanc, on residia la vegueria reial. Donaven la feina feta

als governadors i eren conduïts o contractats per un termini de quatre anys. El seu parer de lletrats era bàsic.

Els monjos arxivers de Poblet eren els seus notaris, per privilegi reial. Això no impedeix que a inicis del segle XVII s'hagués establert una notaria a Vimbodí, contractada per ordre de l'abat, ocupada per un seglar que en quedava com a propietari. Considerats homes molt i massa fidels a Poblet foren objecte de les ires dels vassalls i no escaparen de les guerres privades, les bandositats i les faccions.

El doctor en medicina i el cirurgià havien d'estar presents en la prova del turment infligit als inculpats que no confessaven els delictes o dels quals es volien delacions o acceptar allò inacceptable. El cirurgià tenia la possibilitat d'aturar el procés de tortura si advertia que podia arriba a provocar la mort o lesions greus en el reu. Solia descriure les ferides, mortals o no, que havien rebut les víctimes de l'encausat.

El nunci s'encarregava de fer les publicacions necessàries i portar les notificacions del jutge a coneixement dels encausats. Era nomenat directament per l'abat.

El ministre de sentències aplicava als reus les penes a què havien estat condemnats. Tortura o turment per obtenir declaracions, marques de ferro roent a l'esquena, assots, mutilacions de membres i mort a la forca en execució de sentència.

En els plecs de la documentació pobletana, el primer esment a la tortura és de 1612. El fadrí sabater de Vimbodí Pere-Joan Pinyol va pagar amb la tortura la pudenta acció d'embrutar amb excrements humans les portes de les cases del batlle local i del notari del poble, a les quals afegí les d'un particular. El procés judicial queda interromput després de l'aplicació del turment a l'encausat. No sabem, doncs, si va inculpar altres persones. És possible que fos un acte de revenja personal arran d'una captura que el batlle havia fet de Pinyol després d'haver-li enderrocat les portes de l'hort. El sabateret i altres s'havien animat tot anant a fer música a una donzella, suposem que no pas amb l'única excusa de galantejar. Molts altres tastaren el poltre, la corda, la roda i altres instruments de suplici.

Els processos criminals de la cort de Poblet. A tall de conclusió

Els vora sis-cents processos criminals treballats (armari II) ocupen el període 1400-1835 i 24 dels 36 calaixos de l'armari. Segurament molts altres es van perdre arran de la diàspora documental patida pel fons monàstic arran de la segona i definitiva exclaustració de juliol de 1835. Els processos reflecteixen més enllà de les misèries humanes. També hi ha la quotidianitat, els cors que hi bategaven, les ments que patien. Gairebé el 60% són del període que va de mitjan segle XVI a mitjan segle XVII. Els lligalls informen de la composició i actuació de la cort o tribunal pobletà, del procediment judicial, de l'aplicació de la tortura, de les sentències (en relació a la cronologia, el tipus de delictes, la procedència geogràfica dels inculpats), de les remissions. Entre 1469 i 1685 hem documentat una vintena de condemnes a pena capital. Tots els reus penjaren de la forca, excepte un assassí, el qual fou degollat. Hi ha un únic procés contra una bruixa i metzinera, Francina, vídua d'en Redorta, natural de Menàrguens (la Noguera). L'últim executat fou un basc, al Tossal d'en Ortis, de Verdú. Per una lectura *in extenso* em permeto de remetre'ls a *Justícia i Terra*.

Annex

Cort de Poblet.
Condemnes a mort.
1469, penjats dos homes, de Vallclara, acusats d'enemics del rei, de moneders falsos i d'espies.
1469-1495 (data no precisable), penjat, per furt i homicidi, un home de Tragó.
1554, circa, penjada, per bruixa, una dona (esment en un procés del 1584, on s'indica que fou trenta anys abans). No resta documentat el lloc.
1566, degollat, esquarterat i mà tallada, un assassí, de Vilamanyanor (El Vilet).
1570-1572, penjats, dos lladres, un era "gascó".
1571, penjat, un bandoler, de Comenge (gascó).

1577, eixorellat i penjat, un bandoler, francès.
1584, penjat, un home d'Algerri.
1598, eixorellat, assotat i penjat, un assassí, francès.
1613, penjat, un bandoler, de Salomó.
1614 (sentència executada el 1624), penjat, un assassí, de Mont-roig.
1615, penjats, dos bandolers, de Sarral i Guimerà.
1616, penjada, bruixa i metzinera, de Menàrguens.
1620, penjat, furt de blat, d'Algerri.
1628 (sentència executada el 1630), penjat, un assassí, de Vimbodí.
1634, penjat i mà dreta tallada, un assassí, de Vimbodí.
1652, penjat, un miquelet, dels Omells de na Gaia.
1685, penjat a Verdú, un assassí, basc.
Font: processos criminals de l'Arxiu Històric de Poblet, armari II.

Dibuixos a les portades de processos criminals
1572 (calaix 22, document 2). Un fuet per assotar.
1598 (7, 10). Dibuix d'un penjat a la portada i al quart de foli 2 vers.
1602 (7, 12). Instrument per assotar.
1603 (7, 18). Fuetejador.
1616 (9, 19). Una penjada (la bruixa de Menàrguens).

1620 (9, 33). Un penjat que aguanta un rosari a les mans.
1628 (12, 6). Un penjat.
1634 (13, 4). Un penjat amb la mà dreta tallada.
1652 (24, 15). Una galera i un galiot (Altisent, 528-529 i Gual, 2000).
1652 (24, 16). Un penjat (Altisent).
1685 (14, 24). Un penjat.
Font: processos criminals de l'Arxiu Històric de Poblet, armari II.

Sentències
1469 (30, 4). Penjats (remesos de ser arrossegats i esquarterats). Acusats de lliurar el castell de Vallclara als enemics del rei, fer moneda falsa i espiar. Jaume Martí (a) Roda, de Vallclara, i Lluís Joan, de Sarral.
1530 circa (30, 7). Bandejament fins Nadal. Guillem Galceran, de Menàrguens, que havia mort la seva dona, adúltera. Justificació de l'acció.

1577 (30, 8). Assotat pels llocs acostumats. Pere Anglada, de Vila-seca. Lladre d'anys i de moneda. La intercessió a favor seu de l'Arquebisbe de Tarragona i dels jurats del lloc va comportar la rebaixa del càstig.
1613 (30, 14). Penjat. Andreu Soler (a) Rufetes, de Salomó. Bandoler. Diversos assassinats.
1657 (30, 27). Bandejament del terme de Vimbodí i de la senyoria per 5 anys. Gabriel Tàpies, teixidor de lli, d'Alcalá la Real —Granada—. Havia atacat dos homes de Vimbodí.
Font: sentències, calaix 30, Arxiu Històric de Poblet, armari II.

Condemnes/sentències
1417 (calaix 1, document 4). Bandejament de la senyoria. Alguns de Vimbodí. Trencament de presó.
1456 (3, 2). Pagar 10 florins d'or aragonesos al bosser de Poblet. Un castellà i un de Borges Blanques. Discussió sobre bóta de vi.
1456 (3, 3). 50 florins d'or corrents per al bosser de Poblet. Bartomeu Pallarès, cordoner del Pla. Nafres.
1460 (3, 7). Pagar 17 florins. Antoni Argany. Nafres.
1469 (3, 13). 50 florins d'or a cadascun (5 al comptat i la resta quan vulgui el senyor). Jaume Olesa i Guim Balenyà. Béns herència.
s/d (3, 15). Penjat. Miquel Terès, de Tragó. Furt i homicidi.
1495 (3, 24). Multa de 50 pacífics, en conjunt. Quatre individus. Es bateren amb un de Fulleda.
1500 (4, 4). 20 lliures per despeses de la causa. 12 ducats i homenatge a l'abat. 500 florins. Coltellades.
1502 (4, 10). 10 lliures de multa. Joan Cor, habitant a Vinaixa. Venjança arran d'una burla.
1503 (5, 1). Clam de pau i treva. Ramon de Cardona. Afer de Prenafeta,
1506 (5, 7). Assots amb un tros de cansalada. Antoni Cledart, gascó. Furt de porcs.
1519 (5, 12). Exili de 10 anys de la senyoria, confiscació de la meitat dels béns i pagament de 30 ducats per despeses processals. Usurpació de jurisdicció.
1520 (5, 13). Pagament de 300 ducats d'or. Antoni Ballescar, de Boldú. Coltellades a un pastor.
1566 (21, 2). Mà llevada i clavada a un lledoner, degollat i esquar-

terat i quartos repartits pels camins. Joan Cisterer, de Vilamanyanor (El Vilet). Còmplice d'un assassinat i autor d'un altre.
1568 (21, 5). Multa de 25 ducats d'or. Toni Reus, de Vimbodí, per no haver deixat avaluar casa seva.
1568 (21, 8). Assots per llocs públics. Diego Suárez, de Granada. Havia robat a la fira de Verdú.
1568 (21, 10). Arrest domiciliari. Joan Focencès, de Vinaixa. Baralles de pastors.
1568 (21, 11). Puny dret llevat. Joan Llurba, de la Pobla de Cérvoles. Havia escrit un cartell de desafiament.
1568 (21, 12). Desterrament de la senyoria per temps de vuit i quatre mesos, respectivament. Joan Exelà i Benet Sans, jurats de la Pobla de Cérvoles. Permetre ballar quan estava prohibit per la mort del príncep.
1569 (21, 14). Assot públic des de Poblet fins a Vimbodí. Pere Xanxes Carrillo, de Toledo. Havia robat una manta a Riudabella.
1570 (21, 18). Assot públic de Poblet fins a Vimbodí i dos anys de galeres. Bernat de Lluc, de Vitòria. Robar pany de pedrenyal i trencar segell d'escriptures.
1570 (21, 3). Anirà a la presó si és requerit, sota pena de 200 ducats. Pere Vedrenya, de Bellmunt. Tractes sobre una somera.
1571 (21, 24). Penjat. Joan Bidet, de Montagut, bisbat de Comenge, regne de França. Bandoler.
1572 (22, 2). Assots públics i desterrament perpetu de tota la baronia. Miquel Pocino, d'Algerri. Furt de grans i vels.
1575 (22, 12). Presó. Dotze d'Algerri que van ballar quan no es podia (joglars).
1575 (22, 14). Ingrés a la presó quan sigui requerit, sota pena de 100 ducats. Joan Aymar, del Vilosell. Participar en una brega.
1576 (22, 22). Composició de 20 ducats per als cofres de Poblet. Batlle de Vimbodí. Va fer treure menjar i beure per a una quadrilla de 72 bandolers de la colla de Rabassa, Poch i Vallmanya.
1577 (22, 27). Composició de 50 lliures a molts vallclarins. Acollir bandolers de la colla d'en Blanc.
1577 (22, 29). Assotat, eixorellat (i orelles posades al costell) i penjat. Joan Macelli, francès. Bandoler.
1578 (23, 2). A galera. Gabriel Bonet, de la Pobla de Cérvoles. Esment.

1578 (23, 4). Assots. Diversos "brivons". Violació i furt.
1578 (23, 7). Assots (i a galera si no guarda el desterrament). Llorenç Garcia "vagabundo".
1578 (23, 8). Assots i desterrament de la senyoria. Joan Huessa, de Pertusa, Aragó, i en Casero. Furt d'una capa.
1578 (23, 9). Assots, marca a l'espatlla (seguint disposicions reials) i desterrament de la senyoria. Quatre forasters, pobres, que havien robat una ovella.
1579 (23, 10). Presó (però no el tenen capturat). Miquel Finestres, batlle de Millàs. Pretén exercir la jurisdicció criminal sobre Tragó per Martí de Pomar.
1580 (23, 12). Remissió de presó a canvi de 3 lliures. Germans Vilanova i Francesc Berart, per amenaces.
1584 (23, 15). Penjat. Bartomeu Boltaya, d'Algerri.
1584 (23, 16). Assots (remesos a canvi de 100 ducats, pagats el 1591). Joan Pallà, de Linyola, que pretenia exercir la jurisdicció civil i criminal a la Torre de n'Aral.
En el procés, hi ha esment a un lladre gascó penjat a la Torre uns deu anys abans i un altre penjat a Castelló, i a una dona penjada per bruixa, trenta anys abans.
1587 (23, 19). Ingrés a la presó en ser requerit o multa de 100 ducats. Batlle de la sang de Tragó.
1598 (7, 9). Assots i marca amb ferro calent a l'espatlla esquerra. Francesc Rabinat, de Mataró, de 18 anys. Furt de quatre peces de drap nou.
1598 (7, 10). Assots, eixorellat i penjat. Francesc Combellas, francès. Assassinat d'un company seu, serrador d'ofici, al qual va robar. Cal càstig gran "*majorment en Cathalunya tant opresa en tals atroses fets per gascons y strangers*".
1601 (7, 12). Assots i desterrament per cinc anys de la senyoria. Maria Isabel, muller de Francisco, gitano. Furt de roba.
1602 (7, 13). Assots i marca de lladre a l'esquena. Bartomeu Beuria, de Bigorra. Furt de dos borrecs.
1603 (7, 16). Mà dreta al costell de 9 a 12 i desterrament de cinc anys de Menàrguens. Antoni Llopis, del lloc, per blasfemar i barrejar blat dolent.
1603 (7, 18). Assots i desterrament per cinc anys de la senyoria. Joan Serra, paraire, de Castelló d'Empúries. Furt de diners.

1604 (7, 21). Multa de 25 lliures. Bartomeu Casset, pagès, d'Algerri. Intent de violació i malparlar.
1605 (7, 23). Assots i desterrament perpetu de la senyoria (a galeres si l'incompleix). Joan Cases, de Perpinyà. Rodamón, porta putes. Esment a la crida del virrei que condemna els rodamons a la pena de 100 assots i 10 anys de galeres.
En el mateix procés, assots i desterrament perpetu de la senyoria (5 anys a galeres, altrament). Francisco de la Puerta, castellà, i Joan Carreres, francès. Lladres de fira.
1606 (7, 25). Composició de 36 lliures. Membres de la Unió de Vimbodí que han disparat contra un altre.
1607 (7, 26). Pagar 50 ducats d'or per als cofres de Poblet. Antoni Sunyer, de Verdú. Agressor.
1614 (9, 9). Penjat (executat el 1623). Joan Golanor, lladre i assassí, de Mont-roig.
1615 (9, 13). Remissió a canvi de 40 lliures. Jeroni Minguella i Jaume Borrell. Acusats d'assassinat.
1615 (9, 15). Penjats. Josep Requesens, de Sarral, resident a Guimerà, i Montserrat Armengol, de Guimerà. Bandolers.
1616 (9, 19). Penjada. Francina, vídua d'en Redorta, de Menàrguens. Bruixa i metzinera.
1616 (9, 20). Desterrament de la baronia. La muller d'en Salvador Montaguda, del Cogul. Concubina.
1617 (9, 21). Assots i desterrament de la vila i terme per tres anys. Joana, muller de Francesc Parera, de Menàrguens. Lladra.
1617 (9, 22). Exili de tres anys i no poder exercir més ofici públic. No poder exercir més ofici públic. Joan Bullfarines i Andreu Soldevila, de Menàrguens. Paers que havien protestat de l'autoritat de Poblet.
1618 (9, 27). Remès per 200 lliures. Joan Mirada. Haver usurpat la jurisdicció de Poblet a Tragó.
1620 (9, 33). Penjat. Antoni Corbero, d'Algerri. Furt de blat. Al mateix plec, cinc anys de galeres, Salvador Puntis, mateixos fets.
1622 (10, 11). Remès a canvi de 60 lliures per a Poblet. Mateu Terès, de Tragó. Usurpació de jurisdicció.
1622 (10, 16). Assots. Pere Valls, sastre, de Solsona. Joan Sala, de Canet. Lladres de bossa amb diners.
1622 (10, 18). Assots. Felip Pasquet, sastre, de Tírvia. Furt de dos parells de mitges i un de sabates.

1625 (11, 18). Remès a canvi de deu parells de capons, pels bons serveis prestats a Poblet i després del perdó de la família. Francesc Ferrer i Joan Blanxo. Assassins de Joan Rosell, de Vimbodí.
1626 (12, 4). Presó i remissió. Andreu Soldevila i Joan Buella, paers de Menàrguens. Agressió a un membre del consell.
1628 / 1630 (12, 6). Penjat. Joan Fos, de Vimbodí. Assassinat d'Antoni Queralt. Fos era amic de la muller del mort.
1630 (12, 11). Remissió per 5 lliures 6 sous. Josep Maraorella, de Vimbodí. Furt de bestiar.
1634 (13, 4). Penjat i mà dreta tallada. Pere Mur, sabater, de Vimbodí, natural de Colungo (Aragó). Assassinat del seu gendre amb cop de destral.
1635 (13, 7). Desterrament de la baronia (100 assots si incompleixen). Tres mullers, tres marits i una mossa. Viure deshonestament.
1638 (13, 16). Remesos. Diversos de Vimbodí. Brega.
1639 (14, 1). Remesos. Francesc Lladona i Antiga, de Bellcaire. Havien tingut una filla fora del matrimoni.
1640 (14, 2). Empresonament. Cinc homes d'Algerri i Tragó. Rapte i violació.
1640 (14, 5). Restitució de fama i honra. Úrsula, muller de Bernat Calbet, de Vimbodí. Insults.
1641 (14, 7). Desterrament de la senyoria per tres anys. Joan Fos, de Vimbodí. Furt de blat. El procurador fiscal de la cort de Poblet no considera demostrat el furt. Per això no el poden castigar corporalment, com de costum.
1646 (14, 9). Empresonament. Joan Saltó, de Fulleda. Paraules dites en consell de vila.
1652 (24, 15). Galera perpètua (demanada pel reu). Josep Mir (a) Miratxo, de Borges Blanques. Bandoler.
1652 (24, 16). Penjat. Miquel Capdevila, dels Omells. Miquelet.
1660 (14, 15). Remès de franc després de la intervenció de nobles persones. Joan Martí, de Vimbodí. Pedrenyalada.
1662 (24, 19). Remissió d'un acusat d'assassinat a canvi de 25 lliures en no considerar provats els fets.
1668 (14, 16). Exposat mitja hora al costell i desterrament de la baronia per cinc anys (assotats, si contravé). Joan López, de Loarce (Aragó). Furt de roba a Riudabella.

1678 (14, 19). Remesos per un parell de perdius. Uns de Vimbodí que havien tingut raons amb el batlle.
1683 (14, 21). Expulsió perpètua de les baronies. Cecília, vídua de Mateu Forcades, de Vimbodí. Puta. Ha tingut fills després de mort el marit.
1683 (14, 22). Expulsió perpètua de la baronia. Francesca (a) Eulàlia, vídua d'en Elies. Puta. Ha tingut tres fills després de mort el marit.
1684 (14, 23). Remissió per 16 lliures 10 sous. Dues dons del Vilosell que no havien volgut obrir al batlle i sotsbatlle.
1685 (14, 24). Penjat al tossal d'Ortis, partida Ventallols, terme de Verdú. Joan Echevarría, basc. Assassinat d'un company.
1686 (14, 25). Empresonament (eren escàpols). Tres del Vilosell acusats d'haver mort el batlle.
1687 (14, 26). Remès de franc. Pere Roé, batlle de les Besses. Va admetre que havia obrat malament.
1689 (14, 29). Taxació de bestiar de gitanos per pagar les despeses del procés. Porcs robats. Gitanos de la companyia de T. Romero, Vimbodí.
1691 (14, 32). Empresonament. Dos de Vimbodí. Baralles.
1691 (14, 33). Empresonament quan sigui requerit (o pena de 200 lliures). Francesc Rovira, de l'Ametlla, garber. Assassinat, a Prenafeta.
1694 (14, 36). Acte de perdó. Mateu Anglès, de Vimbodí. Havia mort el sogre.
1702 (15, 1). Empresonament. Joan Bou, de Vimbodí. Paraules amb el batlle.
1704 (15, 2). Pagar la sisena part del preu de l'arrendament de l'hostal de Vimbodí. Josep Piles, de Vimbodí. Pretenia exempció en ser baciner de l'Hospital General de Barcelona.
1705 (15, 4). Empresonament. Batlle, jurat i síndic de Juncosa. Afer rector de Tornabous.
1710 (15, 7). Assots públics a l'espatlla. Francesc Puigverd, d'Alfés. Robatori d'armes i culleres de plata.
1710 (15, 19). Remissió per 28 lliures 12 sous, després del perdó de l'altre. Pau Grinyó, pagès, de Vimbodí. Insults.
1711 (15, 20). Remissió per 16 lliures 10 sous. Isidre Pàmies, pagès, de Vimbodí. Amenaça amb armes prohibides uns que feien música.

1711 (15, 22). Remissió, el 1716, per 5 lliures 12 sous per a Poblet i 8 lliures 8 sous del procés judicial. Joan Cassany, de Vimbodí. Agredí un pastor i va insultar el rector dient-li botifler.
1711 (15, 23). Sol·licitud de 10 lliures de multa. Antoni Puig, de Vimbodí. Cada cop de caçar amb escopeta i gossos.
1711 (15, 24). Remissió per 7 lliures a la cort i 13 lliures del procés. Josep Ferrer, del Vilosell. Injúries.
1713 (16, 4). Multa de 3 lliures a cadascun dels transgressors d'una crida. Vimbodí. Espigolar en trossos de terra sense llicència de Poblet.
1713 (16, 5). Multa de 3 lliures. Pere Queixal, de Vimbodí. Caçar amb escopeta i gossos sense llicència del senyor, que ha condonat 7 lliures.
1714 (16,10). Relaxat de la presó amb manlleuta de 15 dies. Ramon Pàmies, de Vimbodí. Furt de pa.
1714 (16, 11). Remissió en pagar 6 dobles a la cort. Diversos de Vimbodí. Brega.
1715 (16, 13). Remès per 25 lliures (meitat a la cort i meitat pel procés). Ramon Biscarri, de Fulleda. Destralejar el cap de la seva dona!!
1715 (16, 14). Multa de 50 lliures. Magdalena, muller de Francesc Forcades, de Vimbodí. Si torna a injuriar.
1717 (16, 18). Remissió per 11 lliures més despeses del procés. Els germans Gabriel i Josep Mas, d'Alcover. Agressió.
1718 (16, 20). Absolt i remès. Jaume Mor, de Juncosa. Violació.
1724 (17, 4). Parell de gallines per a la cort. Pere Joan Cases, de Manresa. Furt de bestiar.
1725 (17, 6). 25 lliures per a la cort i despeses processals. A terminis. Joan Alsamora, de Vimbodí. Frau en donar vi.
1733 (17, 9). Arrest sota pena de 50 lliures i presó per a un escàpol. Dos homes i una dona de Vimbodí. Brega.
Salta al 1804.
Font: buidat dels processos criminals, Arxiu Històric de Poblet, calaixos 1-24, armari II.

Bibliografia

Altisent, Agustí: *Història de Poblet*. Abadia de Poblet, 1974 (segona edició 2014, la que emprem).

Ferro Pomà, Víctor: *El Dret Públic Català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic, Eumo, 1987.

Gual Vilà, Valentí: "L'administració de la justícia senyorial. Els llibres de cort", Actes del Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, vol. II, p.289-296. *Pedralbes*, 13, Barcelona, 1993.

"Sobre llibres de cort. Les Piles, edat Moderna". *Recull*, 4, Assoiació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt, 1996, p. 79-88.

I per al cas de Poblet, als nostres llibres:

L'exercici de la justícia eclesiàstica. Poblet, segles XV-XVII (Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 2000; reimpressió de 2011, 84 p.),

Justícia i Terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (armari II). (Valls, Cossetània, 2003, 941 p.)

Poblet, senyor feudal. La documentació de l'Arxiu de Poblet (armari III). (Valls, Cossetània, 2007, 1.117 p.).

Toda i Güell, Eduard: *La davallada de Poblet (Poblet als segles XVI i XVII)*, a cura de Gener Gonzalvo i Alexandre Masoliver sobre l'original de 1935-1940. Abadia de Poblet, 1997.

ÍNDEX

Pròleg 5

Els jueus a la Catalunya Nova
(Maria Josepa Estanyol Fuentes) 11

Sobre els llibres de crims i el Tribunal de Coltellades de la ciutat de Lleida
(Joan J. Busqueta Riu) 23

Moros i moriscos a la Catalunya Nova
(Dolors Bramon Planas) 43

Els càtars a la província eclesiàstica de Tarragona
(Sergi Grau Torras) 71

La cacera de bruixes al Camp de Tarragona: l'episodi excepcional de 1548-1549
(Pau Castell Granados) 105

Inquisición y sodomía
(Rocío Rodríguez Sánchez) 133

El bandolerisme de la Corona d'Aragó: una mirada per la seva historiografía
(Àngel Casals Martínez) 159

Justícia de senyors eclesiàstics en època moderna. Poblet
(Valentí Gual Vilà) 185

Quan s'analitza la història d'una època, moltes vegades ens limitem a les relacions de poder i no s'atenen aspectes que són fets, que afecten tothom però sobretot les classes o sectors o grups més oprimits, marginats i perseguits, els quals coincideixen en molts casos amb minories socials.

Aquest volum número 4 de la col·lecció *Inter Primas* aplega les conferències de les III Jornades d'Història Mn. Sanç Capdevila i Felip, organitzades per l'Arxiu Històric Arxidiocesà i l'Arxiu Capitular de Tarragona, obertes al públic en general i impartides per professors i investigadors de primera línia en estudis de judaisme, justícia criminal, moros i moriscos, càtars, bruixes, sodomites, bandolers, i d'altres, principalment dels àmbits territorials del Camp de Tarragona, Catalunya i Corona d'Aragó.

Aquesta nova obra, col·lectiva i en part inèdita, ens aporta sens dubte uns relats molt documentats però que es poden llegir amb amenitat i ens ajuden alhora a comprendre, encara més, un passat no tan llunyà.

Col·lecció · número 4
INTER PRIMAS
ARXIU HISTÒRIC ARXIDIOCESÀ DE TARRAGONA
ARXIU CAPITULAR DE TARRAGONA
SILVA editorial